

PATRICK LE ROUX

ROMA İMPARATORLUĞU

KÜLTÜR KİTAPLIĞI

40 | 2. BASKI

Patrick Le Roux

Patrick Le Roux Paris XIII Üniversitesi'nde profesördür.

Le Roux, Patrick
Roma İmparatorluğu
ISBN 975-298-241 -7 / Türkçe'si: İsmail Yerguz
Temmuz 2006, Ankara, 142 sayfa

Kültür Kitaplığı: 40; Tarih: 12

ROMA İMPARATORLUĞU

Patrick Le Roux

DOST

ISBN 975-298-241-7

L'Empire romain
Patrick Le Roux

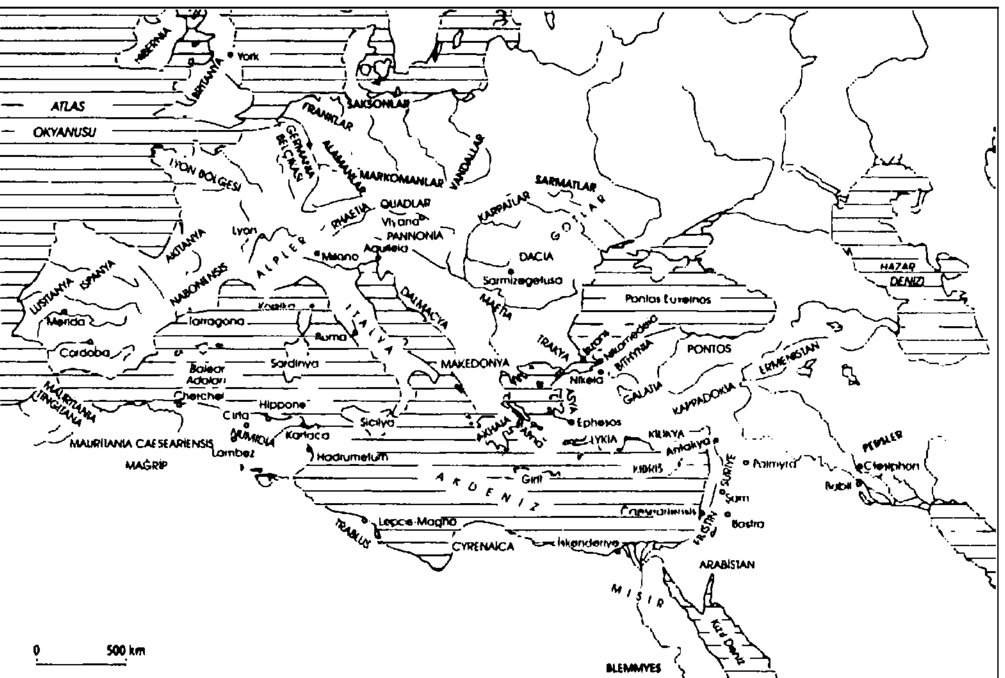
Birinci baskı, Temmuz 2006, Ankara

Türkçesi, İsmail Yerguz

Teknik hazırlık, Mehmet Dirican
Baskı, Pelin Ofset Ltd. Şti.; Mithatpaşa Cad. No: 62/4, Kızılay/Ankara

Dost Kitabevi Yayınları
Meşrutiyet Cad. No: 37/4, Yenişehir 06420 Ankara
Tel: (0.312) 435 93 70 • Faks: (0.312) 435 79 02
www.dostyayinevi.com • bilgi@dostyayinevi.com

İÇİNDEKİLER

HIBERNIA
York
BRİTANYA
ATLAS
OKYANUSU
SAKSONLAR
FRANKLAR
GERMANIA BELÇİKASI
ALAMANLAR
MARKOMANLAR
VANDALLAR
LYON BÖLGESİ
QUADLAR
RHAETIA
Viyana
PANNONIA
Aquileia
SARMATLAR
KARPATLAR
GOTLAR
DACIA
Sarmizegetusa
Lyon
AKİTANYA
ALPLER
Milano
LUSİTANYA
İSPANYA
NARBONENSIS
Merida
Cordoba
Tarragona
Korsika
Roma
İTALYA
DALMAÇYA
MOESIA
Pontus Euxeinos
HAZAR DENİZİ
Balear Adaları
Sardinya
MAKEDONYA
TRAKYA
Nikomedeia
BITHYNIA
PONTOS
ERMENİSTAN
Nikeia
GALATIA
KAPPADOKIA
MAURİTANIA TINGITANA
Cherchel
Hippone
Cirta
Sicilya
ASYA
Ephesos
NUMIDIA
Kartaca
AKHAIA
LYKIA
KİLİKYA
Antakya
PERSLER
MAURİTANIA CAESEARIENSIS
Lambez
Hadrumetum
KIBRIS
SURİYE
Palmyra
Ctesiphon
Babil
MAĞRİP
AKDENİZ
Girit
Şam
Caesarea
FİLİSTİN
Bostra
TRABLUS
Lepcis Magna
CYRENAICA
İskenderiye
ARABİSTAN
MISIR
Kızıl Deniz
0
500 km
BLEMMYES

GİRİŞ

Roma İmparatorluğu resmi olarak İÖ 27'de doğmuş ve bir görüşe göre 410'da Roma'nın Alarik'in Gotlar'ı tarafından alınmasıyla ya da Germenler'in sürekli saldırıları sonucu Batı imparatorluğunun son bulduğu tarih olan 476'da ortadan kalkmıştır. Aslında, ikinci Pön Savaşı'ndan sonraki Roma geçmişi referans alınmadan anlaşılamayan ve birliğini sadece siyasal tarihten alan bir tarih dilimini kesinlikle belirlemek zordur. Geç dönemlerin dikkate alınması büyük ölçüde farklı kaynaklara baş vurmayı gerektirdiğinden, bu çalışma Erken-İmparatorluğun klasik dönemiyle sınırlı kalmıştır. Gerçekten de, yaklaşık üç yüz yıl boyunca, imparatorluk yapısının farklılığının işin başında belirtilmesi gerekse de, bizim belli ölçüde mirasçıları olduğumuz bir yönetim sistemi önce yerleşmiş, sonra da kabul ettirmiştir kendini. Tartışma götürmez etkilere rağmen, Roma İmparatorluğu özel karaktere sahip bir Helenistik krallıkla çok az benzerlik gösterir. Ne bölgesel bir ulusal güç, ne mutlak monarşi, ne halk diktatörlüğü, ne de totaliter rejimdir, Roma İmparatorluğu tarihsel anlamda sınıflandırılması mümkün olmayan

bir yapıdır. Kolayca tanımlanabilecek hiçbir yapıya uymaz bu imparatorluğun yapısı. Avrupa'da daha sonra gördüğümüz monarşiler bu düzeni taklit etmek istemişler ama başaramamışlardır. "Roma İmparatorluğu" deyimi farklı kısmi tanımlamaları kabul eder ve bunların birbirlerine yaklaşması için iç içe geçmesi gerekir. Herkes bildiğini sanır bu kavramı ama iyice anlayabilmek zordur. Roma imparatorluğu kavramını bir dönem İngiliz İmparatorluğu ya da Fransız İmparatorluğu'yla arasındaki aldatıcı benzerliklerinden kurtarmak gerekmiştir. Bugün aynı tuzaklara Amerikan İmparatorluğu aracılığıyla düşülmektedir.

"Roma İmparatorluğu" "Cumhuriyet"le yan yana getirildiğinde Sezarlar tarafından yönetilen Roma gücünün egemenliğinin geniş bir tarihsel dönemini belirtir. Tek başına ele alındığında, imparatorluk, geleneksel aristokratik değerleri, meşruiyetin kaynağı olan kamu hukukunu ve Roma ya da taşra elitlerinin düşünce biçimleriyle uyumlu dinsel bir boyutu birleştiren monarşik bir iktidarın kurumsal ve bölgesel uygulama biçimidir. Roma İmparatorluğu'nun coğrafyası büyük ölçüde Roma toplumunun kalıbına uydurulmuş, bireyselleşmiş, hiyerarşize olmuş, kültürel açıdan kaynaşmış, hatta çok-biçimli olmuş, sosyal ilişkiler ağına da entegre olmuş bir siteler ve yerel topluluklar toplamıdır. Nihayet, uzman olmayanlar için bu kavram Roma yurttaşlığının bir gelişme biçimi, Latin kültürüyle taşınan soylu değerler içeren bir uygarlığın gelişmesi anlamına gelir; ama bu düzenin belirgin özellikleri aynı zamanda insanlıkdışı amfiteatr oyunları ve kölelik düzenin sürdürülmesi, savaş meydanları dışında disiplinsiz ve cahil askerlerin düzensiz yaşamlarıdır.

Yaklaşık otuz yıldır, özellikle tarihlerinin bir döneminde imparatorluk yapısıyla birleşmiş modern devletler ölçeğinde, tüm araştırma alanlarında çalışmalar hızlanmıştır. Temel olarak, günümüze kadar gelen eşsiz Latin ve Yunan kaynaklarından yararlanmaya devam etmektedir araştırmacılar. Özellikle farklı belgelerin karşılaştırılmasıyla yenilikler ortaya çıkmaktadır. "Edebi" denen metinlerin yanında hukuksal kaynaklar, yazıtlar, (sadece Latince ve Yunanca olmayan) papirüsler, paralar, sanat tarihi, ikonografi, mimarlık, mozaikler, meslekler ve teknikler tarihine dahil olan arkeolojik kazılarla çıkarılan çeşitli objeler, kültürel değiş-tokuşlar, aktarımlar, değişimler de söz konusudur bu bağlamda. Bugün Roma İmparatorluğu'nun tarihini yazma olgusunda bir paradoks vardır. Enformasyon ve bilgi kaynaklarının gitgide derinleşmesine ve çeşitlenmesine rağmen okuyucuyu gitgide yabancı olduğu bir dünyayla tanıştırmak söz konusudur. Belli başlı kronolojik gelişmeler ve yorumların yenilenmesi üstünde durmak tercihi dayatır kendini. Bu olgu ne belirsizlikleri, ne karanlık yanları, ne de boşlukları gizlemelidir. Hikâyenin görünürdeki açık seçikliği tarihçi için gerekli olan sabır ve dikkatle gerçekleştirilmiş sentezleri, heterojen ve bölük pörçük verilerin yorumlarını kısmen siler.

Siyasal ve askeri tarih uygun ve gerekli bir çerçeve çizer bu bağlamda. Çok-kutuplu bir Roma dünyasının dönüşümlerinin anlatılarına kesin bir süreklilik verir, iktidar uygulaması, bölgelerin yönetilmesi ve yapılandırılması kent merkezinin egemenliğini, organizasyonla ilgili teorilerini ve imparatorluk içindeki bağlantılarını yansıtır. Öncesi bilin-

meden, yerel sitelerin ve toplulukların yeri ve rolü, özel yaşam, din ve canlanan ya da yenilenen geleneklerin etkileşiminin taşıdığı uyarlama, icat ve karışım olgularının yoğunluğunu ve karmaşıklığını tam anlamıyla değerlendirmek mümkün değildir. Romanın gücünün sadece hayranları ve yandaşları yoktur. Uzak bölgelerde olduğu gibi imparatorluğun içinde de karşıt gruplar Roma egemenliğinin taşıyıcısı olduğu '*humanitas*'la (uygarlık) rekabete girmişlerdir.

I. Bölüm

İMPARATORLUK YA DA ROMA'NIN GÜCÜ

Roma İmparatorluğu İÖ 27'den önce de, hatta Octavianus'un Antonius ve Kleopatra'yı iki kez yenilgiye uğratmasından önce de var olmuştur: İÖ 2 Eylül 31'de, Actium'da, karada ve denizde; İÖ 1 Ağustos 30'da İskenderiye'de kentin ele geçirilmesi ve talihsiz çiftin intihar etmesiyle. İÖ 201'de Hannibal'i yenilgiye uğratan senato cumhuriyeti bu dönemden itibaren hiçbir rakip güce aman vermemeye kararlı emperyal bir cumhuriyet olur. Doğudaki Helenistik krallıklara karşı uzun soluklu bir mücadeleye giren, Kartaca'nın bozguna uğramasından sonra İber Yarımadası'nın sabırla fethine girişen Roma, kendini her zaman daha uzaklara gitme gerekliliklerine göre uyarlamış ve her zaman daha fazla kaynağa, insana ihtiyaç duymuştur. Emperyal egemenlik siyaseti kurumsal dengelerin tartışmaya açılması sonucunu getirmiştir: monarşik güç, yavaş yavaş, yurttaşların birliğini sağlamakta yetersiz bir senatoyu yönetemeyen

hırslı komutanların başlattığı iç savaşlarla ortaya çıkmıştır. Kısmen imparatorluk kurumlarının görkeminden kaynaklanan bir güçlülük izlenimi uyandırmasına rağmen, Augustus imparatorluğu fetihlerin sonu ya da sürekli bir barış anlamına gelmemiştir hiçbir zaman. İç savaşlar, bitmek bilmeyen bir şiddet ve acı veren düşmanlıklar Roma'nın yayılmasını yolundan saptırmıştır. Roma'nın yayılması, imparatorun duraksamalarına rağmen, gerçek anlamda bir kesinti yaşamadan sürüp gitmiştir. Sezar'ın eline geçen inisiyatif toprakların genişlemesini daha iyi denetleme olanağı verir ona; daha önce bu konuda karar verenler Roma'da bile kimseyle paylaşmak istemedikleri bir iktidara sahip olmak isteyen, iştahları kabarmış, hırslı birtakım insanlardı. İmparatorluğun iç tarihi ve dış tarihi, kuruluş döneminden beri, sıkı biçimde birbirine bağlıydı. Bu bağlamda, bir dönem Roma'nın gücünü ve imparatorluk gücünü -tamamen yok etmeseler de- çok zayıflatan askeri krizler kanıt gösterebilir.

I. - Dünyada Roma egemenliği

Savaş Roma İmparatorluğu tarihinde önemli bir yere sahiptir ama bu aynı zamanda Yunan tarihi için de geçerlidir. İmparatorluk kuşaklar boyunca kan, cesaret ve Roma halkının ve hasımlarının silahlarıyla inşa edilmiştir. Dolayısıyla, savaşsız dönemleri değil, savaşın ikinci planda kaldığı dönemleri açıklamak tutarlı bir tavır olur. "Roma barışı" onyıllar boyunca imparatorluğun en uzak köşelerinde bile, Eskilere göre, en "Modern" siyasal, sosyal ve kültürel

biçimlerin gelişmesine katkıda bulunmuştur. "Mutlu" denen bu dönemin mükemmelliğe yakın bir son nokta olduğu, daha sonraki yüzyılların iflah olmaz bir dekadans yaşadığı düşüncesi gibi bir yanılgı da uzun süre hissettirmiştir kendini. Roma İmparatorluğu da bütün öteki dönemler gibi tehlikesiz yorum oyunlarına ve ikili spekülasyonlara borçludur varlığını.

1. İmparatorluğa doğru. - Başlangıç döneminde, dünyanın fethi konusunda bilinçli bir proje yoktu. Roma, İtalya'da rakiplerini yavaş yavaş boyunduruk altına aldıkça, gerekli gördüğü her yerde çıkarlarını savunmayı bir amaç haline getirdi. Roma'nın gücü yayıldıkça yurttaşları da ele geçirilen toprakların işletilmesi ve denetimiyle ilgilenmeye başladılar. Roma askerleri düzeni sağlamayı ve yayılmayla Roma'nın üstüne çökebilecek tehlikeleri savuşturmayı üstlendiler. Kartaca'yla yapılan savaş Romalı senatörlerin intikam alamayan bir hasmı hoş görmeyi reddetmeleri olgusunu bir kez daha açıklığa kavuşturmuştur. İÖ 146'da Afrika'daki Fenike kolonilerinin yok edilmesi ve bir Afrika eyaletinin yaratılması, çeşitli kaynaklara göre, korkuları ve enerjileri harekete geçirmiştir. O dönemde kendini gösteren yenilmez ve rakipsiz bir Roma gücü düşüncesi, 139-133 arasında, Kelt-İber ülkesinde bulunan Numantia kentinin kahramanca direnişiyle de sarsılmamıştır.

Soylu sınıftan Ti. Gracchus küçük toprak sahibi özgür köylülerden oluşan bir sınıfı yeniden canlandırmaya çalıştı; ona göre, bu sınıfın küçülmesi Roma egemenliğinin sürdürülebilmesini tehlikeye düşürüyordu. Lejyonlar genel olarak

toprak sahibi nitelikli köylülere (cens) dayanıyordu. Bunların proleterleşmeleri -yani tek servetlerini, varsa eğer çocuklarına bırakarak 'cens'lerini yitirmeleri- her yıl yapılan asker seçiminin ve askere alma işlemlerinin dışında bırakıyordu onları: bu sisteme göre, beş sınıf içinde yer alan her yurttaş 17-46 yaş arasında asgari bir süre askerlik hizmetiyle yükümlüydü. Pleb halklarını savunmakla görevli tribunusların karşıtları tarafından şiddetle eleştirilen toprak yasası uygulamaya geçirildi. Çıkan sonuç, lejyonları güçlendirecek küçük toprak sahiplerinden oluşan büyük bir topluluk yaratmaktan çok, sitenin ikiye bölünmesi olmuştur: plebi (en kalabalık sınıf) savunanlar ve tehlikede olduğu düşünülen senato aristokrasisi egemenliğini savunanlar. İÖ 107'de konsül seçilen yeni şahsiyet C. Marius sınıf düzenine göre değil de yurttaşların kendilerini tanıtma düzenine göre bir askere alma uygulaması getirdiğinde çok iyi görülmüştür bu durum. Gerçekten de, gönüllülük ilkesi (ilk kez uygulanmamakla birlikte) seçmecilik ilkesinin yerini almıştı. Ayrıca, komutan ödül vaatleri de vermek zorundaydı. Ti. Gracchus tarafından bir lejyoner ihtiyat gücü oluşturmak amacıyla dağıtılan topraklar artık cumhuriyete verilecek hizmetlerin karşılığı olacaktı.

"Sosyal Savaş" ya da "Müttefikler" Savaşı (İÖ 91-88) belirleyici olmuştur bu bağlamda: böylelikle, yurttaş sayısında önemli ölçüde bir artış olmuş, gönüllüler başarılı olmuş, bu da büyük komutanların ya da *imparatores*in işine yaramıştır. Düzeni sağlamak amacıyla eyaletlerde bulunan geleneksel orduların yanında güçlü fetih makineleri vardı ve bunlar güçlerini kendilerini ganimet ve ödül kaynağı

olan zafere götürecek komutanlarının yeteneklerinden alıyorlardı. Sekiz yıl boyunca Galya'da eğitimini tamamlayan Sezar'ın ordusu bu bağlamda yetkin ama tek olmayan bir örnektir. *Imperator* oldukça geniş bölgeleri itaat altına almadaki çabukluğuyla fetih olgusuna yeni bir güç ve yeni bir boyut kazandırmıştır. İktidara talip olmak için özellikle başarılarından yararlanmıştır. Rakiplerinin direnişi onu ya hep ya hiç görüşünü benimseme noktasına götürmüştür. İÖ Mart 49'da, lejyonlarıyla birlikte, Ravenna ve Rimini arasındaki kısa Rubicon Irmağı'nın oluşturduğu eyaletinin sınırını aşarak, sonunda kurbanı olduğu bir iç savaş başlatmıştır. 15 Mart 44'te hasmı Pompeius'un heykelinin altında öldürülmesi diktatörlüğe dayalı ve karşıtların görüşleri alınmadan, alelacele kabul ettirilen bir gücün başarılı olamayacağını göstermiştir. Roma İmparatorluğu egemenliğinin hizmetinde kişisel bir iktidarın kurulması şeklinde tanımlanabilecek Sezarcılık Sezar'la birlikte ölmemiştir: Suetonius'un ilk on iki imparator biyografisini Sezar'la (Octavianus evlatlığıydı onun üstelik) başlatması bir rastlantı değildir.

2. Barış ve savaş. - Augustus iktidarıyla birlikte Roma dünyası Akdeniz'in iki kıyısında uzanıyordu ve imparatorluğun merkezini oluşturan İtalya dışında yirmi kadar eyaletten ibaretti; bunlara, görünüşte özgür olmalarına rağmen, imparatorluğun bütünleyici parçaları gibi kabul edilmiş tali devletler (krallar, sülaleler, müttefikler) eklenmişti. Cumhuriyetin ve imparatorluğun yeniden örgütlenmesi yeni bir entelektüel düzene, yeni bir rasyonel dünya iktidarı

ve dünya düzenine oturtulmuştur: gelenek, geçmiş, yeniden kurulan Roma gücüne kalıcı ve yepyeni temeller sağlayan özgün bir sentezin bütüncül bir yeniden okumasını gerekli kılmıştır. Yunanlılar'ın ve İskender'in mirasçısı, üstünde yaşanan dünyanın sahibi Roma, kaos ve düzensizlik yaratan dış ve iç barbarlara karşı barışın ve uygarlığın güvencesiydi. Bunların yavaş yavaş uygarlaşmış imparatorluk içine alınmaları Roma egemenliğine bağlıydı. Barış aynı zamanda emperyal yayılmaya da hizmet ediyordu.

Savaş bitmez. İS 9'da üç lanetli lejyonun (XVII'den XIX'a kadar rakamlarda tutarlılık yoktur) kaybedildiği Teutobourg felaketi "sınırları belirsiz imparatorluk" düşüncesinin ihtiyat ve uyanıklık gerektirdiğini göstermiştir. Önce 28, daha sonra 25 lejyondan oluşan ve hiç kuşkusuz çok güçlü yardımcı kuvvetlerle korunan (güçlerin yüzde 55-59'u) Augustus'un sürekli ordusu saldırı tehlikelerine karşı çabaların ve değerlendirmelerin bölgesel bir mantığa göre ayarlanmasına yönelik olarak düzenlenmişti. Doğuda en önemli hedef Parthlar'a boyun eğdirilmesiydi. Batıda Cermen halklarının yavaş yavaş denetim altına alınması ve asimile edilmesi gerekiyordu. Kuzey Afrika'da göçebeler ve dağlılara karşı fetih hareketleri sürdürülmekteydi. Iulio-Claudianus (İÖ 27 - İS 68) döneminde yeni eyaletler kurulur: Britanya, Alp bölgeleri, Rhaetia ve Noricum, Dalmaçya, Pannonia ve Maesia, Trakya, Galada, Pamphylia, Kilikya, Judea, Cyrenaica, Mauritania Caeseariensis ve Tingitana bölgesel egemenlik çevresini genişletir.

Görünüşün tersine, imparatorların askeri etkinlikleri Flavianuslar (69-96) ve Antoninuslar (96-192) döneminde

yoğunlaşmıştır. Britanya'da, Germania'da, Tuna yöresinde, doğuda Roma ilerleyişi sürmüştür genel olarak. Tacitus'un kayınpederi Agricola başarılı seferleriyle Hadrianus duvarını oluşturur ve bu duvar daha sonra 100 km. daha kuzeydeki Antoninus duvarıyla uzatılır. İmparator Domitianus aynı adı taşıyan bölgede iki eyalet kurar: aşağı Germania ve yukarı Germania. Maesia bölgesini de yukarı Maesia ve aşağı Maesia bölgelerine ayırır, Tuna'ya Transilvanya yönünde, Kral Decebalus'un Dacia topraklarına doğru seferler düzenlemeye başlar. Traianus 101-102 ve 105-106 yıllarında iki seferle bu toprakları ele geçirir ve bu bölgede Dacia dışında iki eyalet, Pannonia ve Arabistan eyaletlerini kurar; Parthlar'a saldırır, Fırat üstündeki Ctesiphon'u ele geçirir, Mezopotomya eyaletlerinden sonra Nisibis ve Elcezire çevresinde geçici bir Asur eyaleti kurar, daha sonra bu eyaletler Hadrianus tarafından lağvedilir. Bu bağlamda, sorumlulukların belirlenmesi zordur. 162'de, Kappadokia valisi M. Sedatius Severianus'un uğradığı bozgundan sonra karar verilen Parth seferinin tek nedeni olarak Parth kralı IV. Vologesus'un saldırgan emelleri gösterilemez. II. ve III. yüzyıllarda çatışmaların nedeni Romalılar'ın kararları olduğu kadar fırsatlardan yararlanmaya çalışan düşmanların da tepkileriydi.

3. Bir "siyasal demir çağı" (Dion Cassius). - Marcus Aurelius (161-180) döneminde Tuna'daki bazı saldırıların güç bela püskürtülebilmiş olması karışıklıklara neden olmuştur. Tuna'nın ötesinde Bohemya eyaleti kurma projesi bir dilekten öteye gidememiştir. Commodos bir yumuşa-

ma döneminden yararlanmıştır büyük olasılıkla. Çılgınlığı komplolara davetiye çıkarmıştır. 31 Aralık 192'de öldürülmesi, Septimus Severus'un Şubat 197'de Lyon'da muzaffer çıktığı yeni bir iç savaşın habercisi olmuştur. Dünyanın yeni efendisi Roma, gücünü yeniden göstermek amacıyla, orduyu tekrar disiplinli hale getirme ve etkili kılma çabalarıyla faaliyetlerini hızlandırır. Doğuda süvariler eyaleti Mezopotamya Roma ordularının ilerleyişinin simgesi olmuştur; buna karşılık, Britanya'da sonuç o kadar parlak değildir. Hastalanan imparator York'ta *(Eburacum)* ölür. Kuzey Afrika'da barış harekatları sürer. 213 yılı sonbaharında Caracalla Rhaetia'da Almanlar'a meydan okur, yirmi yıllık bir yumuşama dönemi sağlar, daha sonra Parthlar karşısında gereksiz bir cüret nedeniyle başarısız olur. Alelacele doğudan dönen Severus Aleksandros (222-235) 235'te Germenler karşısındaki başarısızlığının bedelini genç yaşta hayatıyla ödemiştir. Roma gücü, genişleme ve yayılma sürecinde bile, yarım yüzyıl boyunca imparatorluk dışındaki güçlerin sürekli ve genellikle eşzamanlı saldırılarına karşı koymak zorunda kalmıştır. Dışarıdan gelen bu saldırılar imparatorun kendi gücünü bile tehlikeye sokmuştur. Valerianus'un 260 yılında İran Sasani hükümdarı I. Şahpur tarafından son derece aşağılayıcı bir şekilde esir edilmesi imparatorluğun belleğine bir felaket olarak kazınmıştır. Bu olay imparatorluk tarihinde karanlık bir dönem başlatmış ve bu dönemde ordudan gelen imparatorlar (asker-imparatorlar ya da çoğu *Illyricum* kökenli olduklarından Illyrialı imparatorlar) direnirler ve yönetimi ele geçirirler, böylece Diocletianus'un yeniliklerinin yolu açılmış olur.

Bölgesel bir güç olarak *Imperiurn Romanum* Caracalla'nın 212 tarihli "Antoninus Anayasası"nın ardından Roma sitesine entegre edilmiş topluluklarıyla muazzam ve bir eşine daha rastlanmayan bir kitleyi bir araya getirmişti. İmparatorluğun bulunduğu Roma merkezi çimentosuydu bu kitlenin. Yerel elitlerin paylaştığı siyasal uygarlık modeli ekleniyordu buna. Dışarıdan bakıldığında Roma dünyası korku vermekten çok gıpta edilen bir dünyaydı. Biriken çeşitli sorunlar yüzünden Romalılar sürekli kuvvete başvurmak zorundaydılar, bu da tarafların kendilerini yenilmiş gibi görmemeleri bağlamında bir tepki ve irade oluşturuyordu sonuçta. "Yaşanan dünya"daki Roma egemenliğinin dayandığı denge koşullar gereği kırılganlaşmıştı.

II. İşlevi olan monarşi

Roma'nın emperyal gücü Capitolinus'ta yaşayan Iupiter'in himayesiyle oluşmamıştır. Augustus egemenliğinin temeli olarak askeri etkinliğin ve zaferin rolüne rağmen, Roma monarşisi, biraz Nil Nehri gibi, sınıflandırma söz konusu olduğunda iyi tanımlanamayan bölgesel gerçekliklerin, çeşitli kaynakların yönlendirdiği bir rastlantının ürünüdür. Augustus'un kişiliği ve siyasal anlamı, öğretisi olmayan bir projenin, yazılı anayasası olmayan bir rejimin başarılı olmasında çok önemli bir rol oynamıştır. İmparatorların olayların akışına göre, önceden kestirilemeyecek bir biçimde iş başına gelmesi imparatorluğun kurucusunun rahatlığının ve pragmatizminin bir işaretidir.

1. Temeller. - Augustus'un emperyal bir monarşi yaratmasının iki özelliği vardır: cumhuriyeti hükümdarın (yurttaşların "birincisi") otoritesine teslim etmek ve kurumlarını da yok etmemek; iktidar tekelini lideri çevresinde bir araya gelmiş bir aile olan Sezarlar yararına güçlendirmek. İç savaşlar kopuşu kolaylaştırmıştır. Bu iç savaşlar senato cumhuriyeti geleneklerini, halkın oylarının etkili olduğu Roma siyasal dünyasının kurallarını sarsamamıştır. İmparator senatonun ve kent 'pleb'inin, eyaletlerde yaşayan Romalılar'ın, Roma ve çevresindeki askerlerin ve eyaletlerdeki askerlerin tepkilerini değerlendirmek zorundaydı. Yakın zamanlarda Betica'da bulunan bir metinde açıklanan düşünceler de bunlardır: Konsül Calpurnius Piso 20 yılında senatörler tarafından Germanicus'u zehirlemekle ve bir iç savaş çıkarmaya çalışmakla suçlanmıştır. Sitenin geleneksel unsurlarına - senatörler, süvariler, otuz beş kabileden oluşan kent plebi - sadakatleri dolayısıyla şükran duyguları ifade edilmiş, ayrıca eyalet merkezleri ve lejyon kampları kararnamenin yayınlanması konusunda muhataplar olarak görülmüştür. Roma iktidarı emirleri altında bulunan birliklere dayanan muhtemel hasımlarının isyanından korkuyordu. Bütün imparatorlukta yurttaşların konsensüsü devletin işlerinin iyi yürüyebilmesi için gerekli görülüyordu.

Augustus gerektiğinde uzlaşmacı ve ölçülü davranmayı bilmiştir. Bu tavrıyla bir yığın anlaşmazlık ve hoşnutsuzluğu tamamen ortadan kaldırmasa da hafifletebilmiştir. Senatörlerin bir bölümünün muhalefetine rağmen otorite kurabilmiş ve kendi "ailesi"nin ya da '*domus Augusta*'nın, yani çıkarlar çevresinde akrabalık bağlarıyla kurulmuş geniş bir

ailenin üstünlüğünü kabul ettirmiştir. Ayrıca, sosyal ve ahlaksal alanda, senato aristokrasisinin değerlerini, ataların geleneklerini ya da *mos maiorumu* yüceltmiş, bir yandan da etkili önlemlerle birey için gerekli olan ve bireyin ancak imparatorluğun efendisinin yüksek iradesiyle var olabileceği unsurlara yeni bir düzen getirmiştir: yönetim, Roma'nın ve eyaletlerin idaresi, din ve askerlik mesleği. İÖ 44'te Sezar'ın kutsallaştırılmasına dayalı imparatorluk kültü imparatorluğun sonuna kadar sürmüştür. İmparatora, dinsel alanda, restorasyondan sonraki cumhuriyetteki mevkisine eşdeğer bir yer verme gerekliliğiyle doğrulanmış, yaşayan Augustus'a verilen dinsel payeler ölümünden sonra, 19 Ağustos 14'te, Campania'da, Nole'de kutsallaştırılmasıyla sonuçlanmıştır. İmparatorlar kültü Roma dininin emperyal parçasından başka bir şey değildi. Tanrıların seçilmiş muzafferi, Sezar'ın meşru varisi ve evlatlığı hiçbir senatör servetinin ulaşamayacağı zenginliklerin sahibi Augustus, yurttaşlar ve elitler tarafından kabul edilen monarşik bir üslup yaratmıştır.

2. Uyarlanma. - İktidarı uygulama biçimini imparatorun kendisi belirliyordu. Tiberius döneminden (14-37) başlayarak rejimin önemli olmadığı ortaya çıkmıştır. Caligula'nın (37-41) ölçüsüz vahşeti, Claudius'un (41-54) tuhaflıkları, Neron'un bunalımları (54-68) esnek ve uyumlu Augustus'un sabırla gerçekleştirdiği incelikli eserin tehlikeye düşürülmesi için yeterli olamazdı. Sadece ortam çok fazla gerginleştiğinde düşmanlıklar açığa çıkıyordu. Bir komplonun gerçekleşebilmesi için senatonun komutan-

larla ve, hiç kuşkusuz, aile bireyleriyle bir araya gelmesi gerekiyordu. Tiberius ve Claudius'un sabırsızlık kurbanı olmadıklarını ve ecelleriyle öldüklerini gösteren bir kanıt yoktur. Caligula 28 yaşında öldürüldü. Neron yaklaşık on üç yıl imparatorluk yaptıktan sonra 9 Haziran 68'de, 30 yaşında intihara zorlandı. Her durumda, birtakım boş ve doğru düşüncelere rağmen, hiç kimse imparatorluğu ciddi olarak yıkmayı düşünmemiştir. Neron'un ölümü bir yüzyıldan beri uzaklaşmış gibi görünen bir tehlikeyi, iç savaş tehlikesini doğurmuştur. Varisin ya da selefin kesinlikle kabul ettiği, önderin ya da askerlerin oybirliğiyle onayladığı birinin olmadığı durumlarda adaylar çoğalır. Germania lejyonları Vespasianus'u tercih eden doğu lejyonlarıyla birleşmiş Tuna lejyonları karşısında kendi liderlerini zafere götüremezler.

Muzaffer Flavianus (T. Flavius Vespasianus) yeni koşullarda güvenoyu alır. Augustus gibi, imparatorluğu ve imparatorluğun düzenini sağlıklı bir yapıya kavuşturması gerekmiştir (69-79). Iulio-Claudianus'lar gibi Romalı değil İtalyalı (Sabin ilindeki *Reate*'de doğmuştu) olan Vespasianus etkin taşra elitlerinin taleplerini karşılamış, iç savaşların zayıflattığı unsurları güçlendirmiş, Augustus'un yarattığı ve hiçbir muhalefetin karşı çıkmaya çalışmadığı monarşiye sadakatini dile getirmiştir. "Halk oyunları" için kent merkezindeki ilk taş bina olan Colosseum'un inşa edilmesi (P. Zanker), herkeste imparatorun yurttaşlarını önemsediği ve onlar için pahalı ve gösterişli anıtlar dikebileceği düşüncesini doğurmuştur. Bir hatıra para basımıyla birlikte bu eserin açılışını yapmak, 80 yılında, yüz gün gösterilerinde büyük oğlu Titus'a (79-81) düşmüştür. Eseri tamamlayan ise kar-

deşi Domitianus (81-96) olmuştur. Bu dönem, Caligula ve Neron döneminin en kötü safhalarını andırır. Domitianus'un yakınları, senatörler korku içinde yaşamaya başlarlar, çünkü imparator kendisine karşı sürekli komplolar düzenlendiği saplantısı içindedir. Gücünün kendisine sağladığını sandığı otorite ve kutsal erdemleri kimseyle paylaşmak istemeyen Domitianus, her şeye rağmen, istikrarlı ve barış içinde bir imparatorluk bırakmıştır arkasında. Yönetim ve yurttaşlık hakları alanında babasının görüş ve düşüncelerini hayata geçirmeyi sürdürmüştür. Traianus onun başlatmış olduğu birçok etkinlikten yararlanmıştır.

Domitianus'un 18 Eylül 96'da öldürülmesinden sonra artık yaşlanmış olan Nerva (96-98) imparator olur. Traianus'un (98-117) oybirliğiyle seçilmesi ve benimsenmesi imparatorluğa taşra kökenli ilk senatörün gelişi anlamını taşır: M. Vilpius Traianus Betica'daki *Italica'da* (Sevilla yakınlarındaki Santiponce) doğmuştu. Sonraki kuşaklar onu muhteşem bir fatih olarak tanımışlardır; Roma'nın merkezindeki muazzam forumun bir sütununda yansıyan bir ihtişamdır bu. Traianus 115-117 arasında Cyrenaica, İskenderiye ve Judea'da patlayan bir Yahudi ayaklanmasını bastırmak zorunda kalmıştır. İtalya'yı güçlendirmek ve onu hak ettiği yere getirmek istemiştir. Senatörlerin saygı duyduğu bir imparator oldu, isabetli bir seçim olduğunu gösterdi, iyi yöneticiler olan seçkin senatörlerin güvenini kazandı.

3. Olayların gelişimi. - Traianus, üvey babası Nerva'nın başlattığı Antoninuslar döneminin doruğu kabul edilir. Hadrianus (117-138) ve Antoninus Pius (138-161)

barış ve Roma uygarlığının ihtişamının temsilcileridir; bu uygarlık içinde elitlerin zenginliği ve itibarı yüksek kültür düzeyiyle uyum içindeydi. Filozof imparator Marcus Aurelius en talihsiz imparator olarak kabul edilir. Onun döneminde imparatorluk unutulmuş gibi görünen bir yığın talihsizlikle karşı karşıya kalmıştır: salgın hastalıklar, ölüm oranının artması, doğum oranının düşmesi, dış tehditler, imparatorlukta tahribat yaratan saldırılar, görevi kötüye kullanma vakıaları, iktisadi durumun zorlaşması. Babası imparatorken doğan oğlu Commodus babasının ve Tuna ötesine saldırılar düzenlenmesinden yana olanların peşinden gitmedi. İmparatorluğun kaderinden çok kendi tanrısal düşleriyle ilgilendi, arenada seyircilerin karşısına çıkmaktan ve kendisini Herkül gibi göstermekten çok hoşlandı yaşamı boyunca. Kendisine karşı düzenlenen bir komplo sonucu delirdi. Yanındaki danışmanlar ve yüksek devlet görevlileri kusurlu bulunmadı.

Severuslar dönemi (193-235), senatör Dion Cassius'un deyişiyle, "altın çağ"ın karşısında "demir imparatorluk çağı" içinde yer alır. Bununla birlikte, gerçekten senatörlerin ve onların peşine takılmış olanların karşısında etkin ve saygın bir iktidarın kurulması düşüncesi ağır basmıştır. Devlet hükümdar lehine yeniden düzenlenmiş ve kaynaklar Roma ve imparatorluk gücünün hizmetinde seferber edilmiştir. Daha önceki dönemde demografik ve parasal konjonktürün olumsuz olduğu anlaşılmaktadır. Afrika gibi bazı eyaletler belki de hiç bu kadar refah içinde olmamışlardır. İmparatorlar açısından dış sorunlar iç sorunlara ağır basmıştır kesinlikle. Zafer, egemenlik, imparatorluğun genişlemesi her şeyden

önemliydi ve ihtişam ve koşulların esinlediği bir siyasetten farklı bir siyasetin eksikliğini belirtiyordu. Başarısızlıkların bedeli ağır oluyordu. Her yerde savaş tehlikesi vardı. Bu tehlikeye karşı bir süreden beri eyalet orduları yeterli gelmiyordu.

Maximinus'un (235-238) imparator oluşuyla asker-imparatorlar dönemi başlamıştır. Afrika'nın ve sivil elitlerin direnişi Gordianuslar'ı (238-244) iktidara taşır. Barış dönemi kısa sürer. Tüm suiistimallerin kaynağı lejyonların kuşkuculuğunun arkasından gelen zincirleme bozgunlar kaçınılmaz olur. 235-284 arasında yatakta ölen bir imparator yoktur. Düşmanlıklar ve iç savaşlar atbaşı gider. Yaşamak her zamankinden daha tehlikeli olmuştur. Sınırlardaki eşzamanlı ve sürekli saldırılar imparatorluğun, hükümetin ve yönetimin yapılarını kırılganlaştırır. Roma imparatorluk gücünün kurtarılması ve korunması yoğun biçimde kararlar alınmasına yol açar ve gerçekten eyaletlerin birliğinin güvencesi olan bir iktidarın otoriter karakterinin bölünmesi ve aynı zamanda daha monarşik, tanrılara ve müdahalelerine her zamankinden daha dikkatli olması gerekir. Roma kenti imparatorların sürekli ikametgâhı olmaktan çıkmıştır.

Tam anlamıyla doyurucu bir kronolojik dönem yoktur artık: 235, 260, 284 yıllarında, yıkılmaya mahkûm bir Geç İmparatorluk'la karşılaştırılmak istenmeyen bir Erken İmparatorluk'un olası sonunu herkes kendine göre haber verir. Ortaya çıkan değişiklikler ani kopuşlar oluşturmaz. II. yüzyıl imparatorluğunun soylu mirasçısı olan ama geçmişteki büyüklüğünden vazgeçmeyen IV. yüzyıl kesinlikle gökyüzünde oturanların görünmez dünyasıyla aynı yüze, aynı hırslara, aynı ilişkiye sahip değildir artık.

II. Bölüm

YAŞANAN DÜNYANIN YÖNETİMİ

Roma İmparatorluğu Roma İmparatorluğunu taklit ediyordu. Ne kendi içinde her türlü hukuksal biçimin yaratıcısı bölgesel bir ilke ne de merkezileşmiş bir devlet olan bu tarihsel yapının gerçek anlamda kesinlikle belirlenmiş sınırları yoktu. Augustus'un gücünün bilinçli ve mantıklı bir biçimde hayata geçirilmesi bilinen dünyanın yeniden çizilmesine vesile olmuştur: İtalya ve eyaletleriyle çevrili merkezdeki Roma belli bir bölgenin merkezini denetliyordu; çok uzak olduklarında bile ulaşılabilir kabul edilen dış bölgeler dengelerini Roma'nın organik, emperyal egemenliğinden alıyorlardı. Siyasal düzen doğanın düzenini yansıtıyordu ve buradan kaynaklanan armoni tanrıların istediği barışta buluyordu ifadesini. Bir insanın kişiliğinde yoğunlaşan otorite, üyeleri sürekli dağılan büyük bir bedenin tutarlılığını sağlıyordu. Kurucu ve siyasal merkez olan imparator bu düzenin başının Roma olduğunu bütün dünyaya tanıtıyordu.

Roma İmparatorluğu'na tabi olan bölgelerin yaşadıkları iç savaş tahribatından sonra huzura ihtiyaçları vardı. Yeni bir rasyonalite gerekliliği çıkar ortaya: ayırma, sınıflandırma, vergi reformu, alanın entegrasyonu, etkili kararlar alma kaygısı, İtalya ve eyaletlerinin yönetiminde yeni bir anlayışı temsil ederler. Denetlemek, doğrulamak, değerlendirmek, dengelemek, dağıtmak, daha iyi yönetme sanatı temelindeki araştırmaları destekleyen unsurlardır.

I. - İmparator

Bir hükümdar -senatörlerin birincisi- her şeye karar verebilirdi. Augustus bunu anıtkabirinin girişindeki iki sütuna kazınmak üzere kaleme alınmış olan ve "*Res Gestae*", "tamamlanmış işler" adı verilen metinde açıkça ifade eder. Artık senatörlerin sahip olmadıkları '*auctoritas'la* (ahlaksal ve dinsel üstünlük) donatılmış olan imparator kendisi ve yakınları için aristokratik gelenek mirasına *(mos maiorum)* talipti ve sorumluluklarını bu şekilde yerine getirebileceğini iddia ediyordu. Yüksek devlet görevlileri, senato ve meclislerde bir araya gelen halktan oluşan cumhuriyetin her şeyi imparatorluğun efendisinin gözlerinin önündeydi. Tiberius döneminde senatörlerin Tiso davasıyla ilgili kararları Augustus anlayışına uygun *statio pro re publica* (devletin korunması) imajından yararlanılarak verilmiştir. İmparator *statio* sözcüğünün askeri anlamı bağlamında "görevdedir", imparatorluğun işlerinin iyi yürümesini sağlamak ve denetlemektir onun amacı. Kişisel müdahalesi, üslubu, şahsiyeti,

imparatorluk sorunlarına ilgisi yönetimin havasının olumlu ya da olumsuz olmasını belirlerdi.

1. Gücü. - Bütün gücü Sezar Augustus'a vermek gerekmiştir. Sitenin kurumlarının işlevi onun yazılı olmayan meşru önceliklerinin kalıbı olmuştur. İktidar tekeli *imperium* ve tribün gücüne dayanıyordu. İmparatorluk ancak İÖ 23'te gerçek biçimini bulabilmiştir. İÖ 13 Ocak 27 yılındaki ünlü toplantıdan sonra ve bu tarihe kadar, Augustus, Roma'da konsül ve orduları olan bazı eyaletlerde prokonsüldü. Ortak karar verme sınırlaması olmadan *tribunus*ların gücüne sahip olmak adına konsüllüğün terk edilmesi '*imperium'un* yeniden tanımlanmasını gerekli kılmıştır. Sınırları kentin dinsel alanını belirleyen *pomoerium* içinde kentin askeri yetkisinden vazgeçmeme konusunda sadece Augustus meşru bir otoriteye sahipti. Buna karşılık, pleb tribunuslarının gücü tüm imparatorlukta geçerliydi. Geleneksel yüksek devlet görevlerinden gelen ve sayım, gelenek, görenek, din, yasa önerisi, kamusal alanın ve eyaletlerin denetimi, adalet alanında bunlarla rekabet içinde olan görevler bu kapsam içinde yer alırlar. Kurumsal alanda *res publica* imparatorun emrindeydi.

Yasalarla belirlenmiş kurallar yeterli değildi. Aristokrasinin hırsına karşı yasalarla korunan orduların tek başkomutanı imparator tanrılardan destek isterdi ve kimseyi şaşırtmazdı bu tavrı. İÖ 12'de, Aemilius Lepidus öldüğünde, Augustus Yüksek Din Kurumu'na imparatorluk ayrıcalığı tanıdı ve bu kurumu resmi dinle ilgili karar merkezi haline getirdi. Yaşayan imparatorlar ve ölümlerinden sonra kutsal-

laştırılan imparatorlar aracılığıyla Roma'nın gücü görünmeyen dünyayla sıkı bir ilişki içindeydi; bu güç bu dünyadan Roma yurttaşları ve imparatorluk halkları için yardım ve himaye isterdi. Ölü de olsa bir imparatorla bir tanrı bir tutulmazdı. Kutsal varlıklarla özel diyalog imparatorluğun sahibinin bireysel üstünlüğünün bir işaretiydi. Sezarların şahsında Heraklesvari bir sorumluluğa bağlı bir yükümlülük ve dinsel nitelikli şaşırtıcı bir güç imgesi bir araya geliyordu. *Domus Augusta* yüceltmeler ve kutsallaştırmalarla olağan bir biçimde kutsal yakınlık geliştirmiş ya da *domus divina* olmuştur.

Her şeye rağmen, imparatorluk düzeni kesinlikle bir zorbalığa ve mutlak monarşiye benzemiyordu. Bilebildiğimiz kadarıyla, mevzuatların kronolojik olarak birleştirilmesine rağmen, imparatorluk gücünü ve yansıma biçimini kurumsallaştıran organik bir yasa olmamıştır. Cumhuriyetin unsurları kurumsal aygıtlarla özetlenemiyordu ve iktidarın icraatı dokunulmazlığına çok güvenen bir güvenlik gücüne dayalı propaganda araçlarının denetimine indirgenmiyordu. Sivil anlayış büyülü bir biçimde yok olmamıştı, uğrunda mücadele edenler olmadığından aristokratik rekabet de aynı şekilde yok olmamıştı. Saygınlık, liyakat, popülarite, minnettarlık her zaman ağır basan kavramlardı ve halkın, sitenin ve vatanın çıkarlarına saygılı hükümdarın yararınaydı bunlar. İktidarı elinde bulunduran kişi senato, pleb ya da ordunun gözüne saygın biri gibi gözüktüğü sürece kalıcı bir unvan olabiliyordu imparatorluk. Roma'da terör, keyfi yönetim, kıtlık baş gösterdiğinde ya da sürekli bozgun durumunda Sezar şiddetli bir ölüm gibi bir bedel ödeyebili-

yordu. Rejim yerine oturdukça daha yumuşamış görünen senatonun tepkisi komplolar şeklinde ortaya çıkabiliyordu. Yüceltme ya da, tersine, "belleğin yok edilmesi" (Suetonius) konusunda kesin kararı senatörler verirdi. Çok genç ya da deneyimsiz bir Sezar yeni bir partinin liderleri gibi seçilebilmeye layık, deneyimli ve saygın konsüllerden çok çekinirdi. Bununla birlikte, siyasi liderler, vâris gösterilmediğinden doğmuş kesin bir iktidar boşluğu durumu ya da imparatorlukta bir silahlı ayaklanma hali dışında, birtakım olanaklardan yararlanarak görüş belirtmezlerdi kesinlikle. Her durumda, iç savaşı arzu edilen bir çözüm ya da en iyi çıkış yolu gibi görmezlerdi. Kurumun niteliği tartışılmazdı kesinlikle. Hırslı insanların tek hayali imparator olmaktı, çünkü imparatorluğun doğrudan doğruya soyağacı yoluyla geçeceğine dair hiçbir yazılı belge yoktu. Bununla birlikte, şunu da kabul etmek gerekir ki, kriz dönemleri dışında, bu bağlamda tercihlerde akrabalık rol oynamıştır. Ayrıca, hükümdar '*res publica*'nın basit temsilcisi değildi ve ötekilerden daha gayretli bir militan da değildi. Askerlik zihniyeti ve savaşçı değerlerin yüceltilmesi ağırlıklarını hissettirirdi her zaman.

Sezar'ın sarayı ya da *aula Caesaris* sıradan olmayan bir monarşiyi aydınlatan ek unsurlardır. Bu kurumun etkisini yadsımayı düşünmemeliyiz kesinlikle ama krallık dönemindeki Versailles modelini de hatırlamamalıyız bu bağlamda. Eski çağların aristokratik konutlarında gelişen gelenekler Augustus döneminde bir imparatorluk sarayının oluşmasına katkıda bulunmuştur ve bu saray daha sonra yaşanan olaylara paralel olarak yerli yerine oturmuştur. Helenistik kralların etkisinin de önemli bir yeri vardır burada. *Aula*

sözcüğü Yunanca'dan alınmıştır ve başlangıçta bir konutun girişindeki "açık avlu" anlamına geliyordu; daha sonra "merkezi avlu" anlamında kullanılmıştır. İletişim bağlamında, saray çevresinde, hükümdar ve yurttaşlar arasında özel bir sistem oluşmuştur. Tacitus'a göre Vitellius *'arx imperii'yi* ya da "imparatorluk kalesi"ni terk ettiğinde saraydan da vazgeçmiştir gerçekten. Suetonius'ta *aula* sözcüğü *'domus'*a ağır basar. Augustus döneminden itibaren saraya, bazı karar toplantıları dışında, iki sosyal kategori daha kabul edilirdi: pleb ve aristokratik gruplar, senatörler ve süvariler. Sıradan vatandaşların sabah *selamlaşmasında* bulunması imparatorluğun çok erken dönemlerinden beri bir gelenek haline gelmişti. Senatoda toplantı olmadığında senatörler ve süvariler de gelirdi bu sabah toplantılarına. I. yüzyılda yeni alışkanlıklar ortaya çıkmıştır saray çevresinde. *Adulatio* ya da bir dalkavukluk âdeti çıkmıştır. İmparatorun dostlarından oluşan bir grup oluşur ve Hadrianus döneminde iyice kök salar bu grup. Selamlama ve kabul kesinlikle birbirlerinden ayrılır: dolayısıyla, imparatorun yakınları ve önemli konuklarıyla sadece basit nezaket ziyareti hakkına sahip olanlar da ayrılır. Bu bağlamda, en yüce onur *cubiculum* ya da imparatorun odasına kabul edilmektir ve çok az sayıda insana tanınan bir ayrıcalıktır bu. Caligula ve Domitianus saraya mensup olanların saray ritlerinde ya da imparatora saygı gösterilerinde giyecekleri bir imparatorluk giysisi, başlıklı bir pelerin modeli geliştirdiler ancak kimseyi zorlamadılar bu kıyafeti giymesi için. Domitianus'un *cenatio lovis* ("Iupiter'in yemek salonu") adını verdiği yeni saraydaki akşam yemeğine davet edilmek bir ayrıcalıktı. Belirli dö-

nemlerde önem kazanan saray, hükümdar ve ailesinin üstünlüğünü gösteren bir imajdı. Bütün ilgiyi toplayan saray Forum ve Curia'yı tahtından indirmiştir.

2. İşlevi. - İmparatorun rolü değişmiştir daha sonra. İmparatorluk Augustusların kişiliklerine ve dönemlere göre farklılık gösterir. Suetonius'a göre, Vespasianus Roma zamanının kullanımını klasik bir biçimde ikiye bölmüştü: şafaktan önce, siesta (14'e doğru) vaktine kadar olan zaman içinde ilke olarak dikkatini imparatorluk ve devlet yaşamına veriyordu; daha sonra belli bir ritme göre gelişen özel yaşam geliyordu: özellikle, gerçek bir şölen öngörülmediği takdirde, '*triclinium*'da yenen öğle sonrası yemeği ya da *cena.* Bu bağlamda sadece bir örnek söz konusudur. Roma dışında, seyahatte ya da seferde, imparatorların yanında bir vali, danışmanlar ya da yoldaşlar *(comités),* yardımcılar ve çeşitli bilgilerin yer aldığı dosyalar bulunurdu. Toplantılar düzenlerler, tartışırlar, çeşitli organizasyonlar yaparlardı, hatta askeri sorunlarla fazla meşgul olmadıklarında bu seyahatler onlara iyi gelir, sağlıklarına kavuşurlardı. İktidar Roma'ya ve karar mercilerine demir atmış değildi. İşler, gezip dolaşan Augustus'un peşinden giderdi.

Hiçbir imparator işlere ilgisiz kalmamıştır. Ayrıca, imparatorların icraatı bir yığın talebi karşılamaktan ibaret değildi, imparatorluğun bir soyağacı bağlamında yönetilmesi de değildi bu icraat. Yönetim için kurallar koyma değişmeyen ve sistemli bir uygulama değildi. İmparator bilgi alır, sadece belirli alanlarda uzmanlaşmış yetkililere danışırdı. Hukukla özdeşleşmiş bir kavram olan resmi *consiliarius*

terimi, büyük olasılıkla, Marcus Aurelius'la birlikte ortaya çıkmıştır. İlgili personel tarafından ya da daha sonra neredeyse sadece senatörler ve süvariler tarafından yönetilen bürolar (*officia palatina)* dosyaları ve kararları hazırlarlardı ve bu amaçla anketler (*a cognitionibus*) yapar, dilekçeleri kabul eder (*a libellis),* mektuplar yazar *(ab epistilis),* hesap defterleri tutar *(a rationibus*) ve arşiv kopyaları düzenlerlerdi *(a memoria,* II. yüzyıl sonu). Hadrianus genellikle dosyaların kendisine verilen nüshalarını (*commentarii*) inceledikten sonra karar verirdi. 192 yılında sarayın yanmasından sonra, Dion Cassius, Sezar'ın konutunda nüfus ve yurttaşlık bilgileriyle, ordunun faaliyetleriyle ilgili büyük bir arşiv bulunduğunu söylemiştir. Rejim genellikle keyfi bir iradeye tabi değildi.

İmparator talimatlar (*mandata*) verirdi, çünkü bütün imparatorluğu denetlemekle yükümlüydü. Eyalet valileri, askeri birimlerin ya da seferlere çıkan orduların komutanları, mâliyeden sorumlu yöneticiler talimat alırlardı. Yasa hazırlamak genelde bir yüksek yargı görevlisinin işiydi ve bu yasalar halk meclislerine sunulurdu. Senato da kararname çıkarıyordu ve bunlar bir konsül ya da pleb 'tribunus'u tarafından tamamlanabiliyor ve teknik anlamda yasa oluyordu: halkın onayladığı kararlar. İmparatorun durumu yavaş yavaş ve eski mevzuatların askıya alınmasından çok hukuk anlayışındaki derin ve sürekli değişimlerle değişmiştir ve, bu bağlamda, bir önceki döneme göre kamu hukukundaki ayrıcalıklı alanlarda yasama etkinliklerinin sürekli biçimde gerilediğini de unutmamak gerekir. Özel hukuk alanında yasaları uygulatan ve yorumlayan yüksek yargı gö-

revlisinin kararının Hadrianus dönemine kadar çok önemli bir rolü olmuştur ama Augustus'tan Severuslar iktidarına kadar senatonun etkinliği çeşitlenmiş ve zenginleşmiştir. Sezarlar halk meclislerinin faaliyetlerini büyük ölçüde senatoya taşırlar, bununla birlikte, halkın her türlü yasama mevzuatının dışına atılması daha geç bir döneme denk düşmüştür. Ve hükümdar da birdenbire yasanın tek kaynağı durumuna gelmemiştir. Buna karşılık, hukuk alanını yavaş yavaş tekeline almış, danışmanları ve hukukçularıyla birlikte bir emperyal hukuk normu geliştirmiştir ve bu hukukun hazırlanmasıyla ilgili bilgiler fermanlarda, imparatorun cevabi yazılarında, kararnamelerde, mektuplarda, senato söylevlerinde (*orationes*) bulunabilir. Severuslar hukukun "devletleştirilmesini" ve '*consilium*'un ağırlığıyla merkezileştirilmesini ön plana çıkarmışlardır. İmparator da kabul ettirilmesine ve yeni bir rasyonaliteyle donatılmasına katkıda bulunduğu yasalara tabidir.

Belirli bir imparator kıyafeti yoktur. İmparatorun görevini ve '*maiestas*'ını ("üstünlüğünü") simgelemeye uygun tek bir imparatorluk figürü söz konusu değildir. Bu bağlamda, heykeller, kabartmalar ve paralar tanıklık eder. Aynı zamanda yüksek yargı görevlisi, komutan, din adamı olan imparator, genellikle, dağıtıcısı olduğu adaleti, imparatorluğun başında Roma'nın yenilmezliğini, Tanrı tarafından seçilmiş olmanın işareti olan dindarlığı temsil ediyordu. Togası (yün ya da ketenden geniş ve uzun harmani) içinde, yüksek bir yere konmuş, kraliyet tahtında (*thronus*) değil de fildişi bir iskemlede *("sella curulis",* arkalıksız, katlanabilen, çapraz ayaklı) oturarak iyiliğini ve yücegönüllülüğünü

gösterir. At üstünde, bir *'adventus'*taymış (bir seferden sonra ihtişam içinde Roma'ya giriş) gibi, tünikli ve *'paludamentum'*lu, ayakta, zafer simgesi madalyalarla süslenmiş, göğsü ya da bütün bedeni zırhlı *imparator,* imparatorluğu tehdit eden tehlikelere karşı sürekli uyanık olduğunu hatırlatır. Başı kapalıdır, elindeki kutsal kâse ve tomar lütuf ve himaye gördüğü tanrılara saygısını ifade eder. Öldüğünde tanrılara eşit olan birinin tanrılaşmasının işareti olan kahramanca ve kutsal bir çıplaklık sergiler. Bu betimlemeler her durumda bilimsel bir güç retoriğine katılan farklı kombinezonlara göre farklı alanlardan alınmış nitelikleri birbirine karıştırır.

Para dili uzak halkların ve yurttaşların imparatorluk kişiliklerini ve işlevlerini yakınlaştırma gerekliliğini temsil eder. Her imparator kendi temalarını ve imgelerini tercih ediyordu ama dayatmıyordu bunları. Paralardaki baş resmi ya da büst (Marcus Aurelius'tan itibaren) paranın değerinin güvencesiydi. Arada bir kullanılmalarına rağmen, "propaganda" ve "ideoloji" sözcükleri "esas olarak" imnparatorluk anlamında kullanıldıklarında geçerliliklerini yitirir. İmparatorluk gücünün açık seçik üstünlüğünün açıklanmasından daha kolay bir şey yoktu, çünkü herkes tarafından tanınıyor ve biliniyordu ve açık seçikti. Yalan, gizlilik, görev başındaki Sezar'ın zaafını ele verirdi ama bu tuzaklar ve ince oyunlar hiçbir biçimde ikna etme, eğitme ya da bir görüş ve düşünce aşılama iradesine yönelik değildi. İsteyen inanır, isteyen inanmazdı. Buna karşılık, imparatorun alçalmadan ihtişamından vazgeçmesi mümkün değildi: endişe uyandırırdı yoksa (P. Veyne).

3. Monarşi duygusu. - Sayısız devlet monarşisi köklerine rağmen, Roma imparatorluğu aynı zamanda kişisel bir monarşiydi. Augustus'un yarattığı rejime katılım hemen hemen oy birliğine dayanıyordu. Bununla birlikte, imparatorluğun imparatorluk bireyine karşı duygularını doğal kabul edilen bir krallığın esinlediği duygularla karşılaştırmak mümkün değildir. Hiç kuşkusuz, hiçbir Romalı iyilik yapma hırsı içinde olmayan, erdemli olmak istemeyen, ahlak kurallarına uymayan, çocuklarını seven bir baba gibi her yerde, elinden geldiğince düzen ve mutluluğu egemen kılmak istemeyen bir Sezar'ı anlayamazdı. Herkes ona itaat etmek zorundaydı. Yurttaşlar ve askerler her yıl düzenlenen Augustus ya da aile bireylerinin şenliklerinde sevgi ve saygılarını dile getirirlerdi. Agrippa'nın çocukları Caius ve Lucius'a, ölüm haberi halkı öfkelendiren Germanicus'a ağlanırdı. Cömertliklerle hükümdara duyulan sevgi beslenirdi. Bununla birlikte, meşruiyet kesinlikle ve sonsuza kadar tanınmış değildi.

Halk nezdinde, popülarite, iyi olarak tanınma Roma'da da çok önemliydi. Plebin, elitlerin ve askerlerin imparatorluğun efendisiyle ilgili düşünceleri farklı olabilirdi. Tacitus ya da küçük Plinius'a göre, iktidar, imparatoru aristokratik erdemlerle donatmaktan hoşlanan senatörlerin denetimindeydi: ılımlılık ya da ölçülülük duygusu, ulaşılabilir biri olma, sadelik, adalet, saygı ve dindarlık, savaşçı değer kaygıları içinde olma. Kendilerine karşı iyilik ve kibarlıktan ibaret '*civilitas*'tan yoksun olunduğunda tepki gösteriyordu insanlar. Sezar ne kimseye miras bırakacak biriydi ne de bir krallığın sahibiydi. İmparatorluğun sağlığının görünüşte iyi

olması yurttaşların beklentilerini karşılıyordu. Düzensizlik ve kargaşa riskleri, bozgun ve başarısızlık endişeleri, aşırı lüks, şiddet, otoritenin zorbaca uygulanabileceğine dair işaretler, sarayın efendisinden kurtulma arzusunu doğrulardı. Askeri amaçlar ön plana çıktığında düşüncelerin yerini askerler alırdı. Tanrıların getirdiği zafer az ya da çok kalıcı bir minnet ve şükran duygularına yol açardı.

İktidarın dinsel boyutunun, Augustus'a verilen fazladan tanrısal gücün olağanüstü özellikleri yoktu. Roma imparatorluğu gibi bir imparatorluğun insanüstü niteliklere ve şansa (Latince *fortuna,* Yunanca *tyche)* sahip olması gerekiyordu: bugün sanıldığı kadar uzak olmayan tanrısal dünyayla zımni bir anlaşmaya en azından, imparatorluk kültü önceden tasarlanmış ve aldatıcı bir düzene sokma etkinliğinin enstrümanı değildi. Ölü ve kutsal bir imparatorun tanrısallaştırılması düşüncesi hiçbir biçimde bir saflık ve samimiyetsizlikle ilişkili değildi. Tanrılar arasında bulunması kabul edilmiş olsa da, imparator, Jupiter ya da Mars'la eşdeğer değildi. Göreve layık görünmek ve kuramsal olarak gerektirdiği liyakatlara sahip olmak yurttaşları özel bir saygıya davet ediyordu ve tanrısal sahipler tarafından şımartılmış Roma'nın ve imparatorluğunun büyüklüğüne yararlı bir saygınlık sağlıyordu. Resmi dinin tamamlayıcı parçası canlı imparatorlara hitap eden ölü imparatorlar kültü, '*imperium*'a bilinçsiz bir itaat duygusunu değil, bilinçli bir ifadeyi, evrenin düzenine uygun düzenli bir dünyayı koruyabilmek amacıyla kurulmuş bir iktidar ve yurttaşlar arasında örülmüş olan ince ilişkilerin açık seçik formülasyonunu yansıtır.

Bir imparator için her şeyi yapmanın ve her şeyi denetlemenin mümkün olmaması hükümdarı sürekli gerilim ve baskı altında tutuyordu. Şartlar yavaş yavaş görev paylaşımı gerekliliğini getirdi ve alt sınıflardan "Sezar" olarak atanan (Vespasianus döneminde Titus, Nerva döneminde Traianus) bir yardımcıyla ya da Augustus unvanlı bir meslektaşla işbirliğine gidildi. Askeri kriz dönemleri ve bu krizlerle birlikte görevi kötüye kullanma vakıaları bu alışkanlıkları ve uygulamaları güçlendirdi. Senatonun Augustuslara karşı bir denge oluşturamadığı bir ortamda görev birliği kişisel bir iktidara ağır basıyordu. Savaşların rastlantılarına tabi olan, başkomutanlık ve komutanlar tarafından gözetilen, şu ya da bu imparatorun temsil ettiği imparatorluk yurttaşlardan uzaklaşma eğilimindeydi ve gökyüzünün efendilerinden güvence bekliyordu.

II. - Başkent: Roma

Augustus, merkezi Roma olan bir dünya imgesi yaratmıştır. Dünyanın fatihi ve efendisi olan kent, tek merkez, imparatorluğun merkezi, egemen olduğu ve örgütlediği bölgelerin görünür ve tanınabilir beyniydi. Severuslar da dahil olmak üzere, o döneme kadar imparator Roma'da yaşamıştır ve başka hiçbir yerde yaşamamıştır. Erken imparatorluk döneminde, kurucu ve siyasal merkez, Aelius Aristeides'in deyimiyle, var olan ya da hemen hemen var olan her şeyi biriktirmiş, bir araya toplamış ve yığmıştır. İmparatorluk programları sayesinde eşsiz anıtlarla donatılmış, bir şe-

hircilik modeli olmuş ve daha sonra da meşru ortak vatan özelliği kazanmıştır. Kozmopolitti ve imparatorluğun geri kalan bölümüyle birlik halinde yaşıyordu ve aynı zamanda bir site olduğunu unutmuyordu kesinlikle.

1. Yeniden tanımlamalar. - Augustus krizler ve iç savaşlar döneminde 'res *publica'nın* yeterince denetleyemediği kentsel gelişmeden çıkarabileceği tüm sonuçları çıkarmıştır. Alan yeniden biçimlendirilir. İÖ 7 yıllarında Roma'da 14 bölge vardır ve bu bölgeler 1.450 hektarlık bir alana yayılmıştır, nüfus yaklaşık bir milyondur ve kenar mahalleler *('continentia'lar)* dahil değildir bu nüfusa. Bölgeler, büyük Plinius'un verdiği rakamlara göre, sayıları 265 olan mahallelere *(vici)* dağılmıştır. Geleneksel kırsal ve kentsel kabile ayrımı İtalya'nın hukuksal anlamda birleşmesinden sonra anlamını yitirmiştir. Kentsel pleb 35 kabileyi kapsar ve bir Roma alanına sahip olmakla tanınır. Bu bağlamda, sağlanan açık seçiklik eski sınıflandırmaları hemen ortadan kaldırmamıştır. Basitlik eğilimi, yönetimle ilgili işlevleri ve rakamlarla elde edilen dökümleri basitleştirmek amacıyla, topografik boyuta insan toplulukları temelinde öncelik vermiştir. İmparatorluk kenti yönetmekle yükümlü otoritenin sıkı denetimine daha iyi uyarlandığından daha etkin olduğu kabul edilen bir yöntem empoze etmiştir. Kentsel yenileşme her '*vicus*'ta koruyucu ruhlara ve Augustus'un dehasına adanmış oyunların düzenlenmesiyle tamamlanmıştır: kentsel alanda imparatorluk imgesinin siyasal ve dinsel entegrasyonunun enstrümanı, mütevazı bir kökenden gelmiş *(plebs infima* üyesi ya da azat edilmiş kölesi)

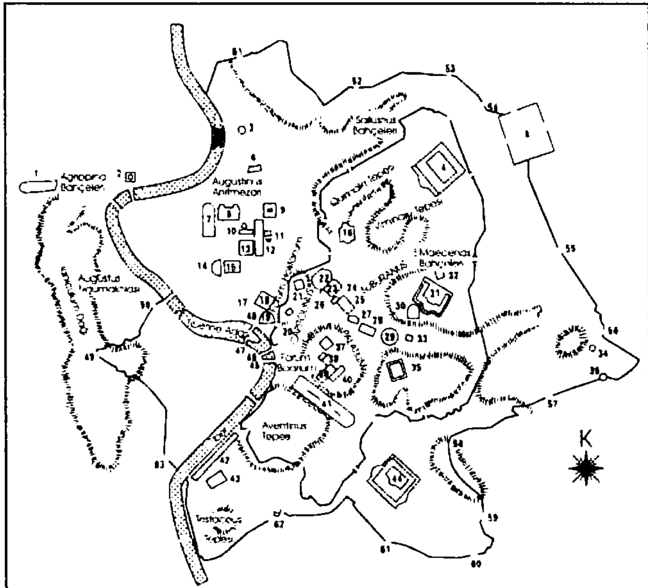
bir *magister* tarafından yönetilen mahalleler birliği kurumu, çalışan, halktan insanlara kamu düzeninin sürdürülmesi ve imparatorların anılarının unutturulmaması etkinlikleri bağlamında bir pay verir.

Imperium ve tribunus gücü Sezar'ın toplulukları yönetmesi bağlamında müdahalelerini meşrulaştırıyordu. Ayrıcalıkları yüksek devlet görevlerinden ve senatodan gelen organlar açısından -özerklik bağlamında- tüm duraksamaları geçersiz kılıyordu. Roma senatörlere bırakılmayacak kadar ciddi ve siyasi bir işti. İÖ 26'da kurulmuş dokuz birliğin başına getirilen (İÖ 2) iki yüksek yargı görevlisi devletin güvenliğiyle ilgilenir ve iktidar aygıtının bir askeri kolunun olması gerektiğini hatırlatırdı. Roma'daki Nomentane'de bulunan Viminal Dağı'nda bir kışlanın *(castra praetoria)* kurulması için Seianus'un gelişini beklemek gerekmiştir. Bu kışlayı, büyük olasılıkla, Commodus'a kadar kent birlikleri işgal etmiştir. Yüksek yargı görevlileri imparatorun kişisel muhafızlarından ayrıydı; bu muhafız birliği başlangıçta Germenler'den ve İspanyollar'dan oluşmuştu, daha sonra imparatorluk süvarileri *(équités singulares)* kurulmuştu. İmparator tarafından kurulan "kamu hizmetleri yönetimi"nin başına yeni sorumlular getirildi: su kanallarından sorumlu servis ya da *cura,* binaların ve kamusal alanların gözetimi ve bakımı servisi, Tiber ve onun kıyıları ve kanalizasyonları servisi. Yangınlarla mücadele Vigiles müdürünün göreviydi: aynı zamanda gece bekçiliği görevi de yapan yedi itfaiyeci birliğinin (iki bölgeye bir birlik) başında bir süvari. Deneyimli bir senatör olan ve imparatorun vesayeti altında çalışan kent valisi, Tiberius döneminde gün-

düz bekçiliği görevi yapan kent birliklerinin de komutanı olmuştur.

Salgın hastalıklarla gelen doğal afetler dışında Roma "megapol"ünün erzak sorunu da imparatorun günlük kaygı ve uğraşlarından biriydi. İS 8'e doğru resmi bir erzak sağlama faaliyeti hayata geçer: gerçek anlamda bolluğun ve yurttaşın özgürlüğünün sembolü, temel gıda olan tahılı sağlamakla görevli yıllık ürün yönetimi. Yapılan hesaplara göre, kent tüketiminin yıllık gereksinimi 400.000 ton tahıl, 22.500 ton zeytinyağı ve 1.5 milyon hektolitre şaraptı. Beslenme siyasal açıdan o kadar önemliydi ki Augustus resmi listelere kaydedilmiş, hak sahibi 150.000-200.000 yurttaşa aylık bedava buğday dağıtımı uygulamasından kesinlikle vazgeçememiştir. Bazı vatandaşlar bu haktan imparatorluğun sonuna kadar yararlanmışlardır. Claudius ve Traianus döneminde Kuzey Ostia'da limanlar inşa edilmesi, imparatorların sosyal barış için her zaman gerekli olan, yaşamsal bir sorunu etkin biçimde çözümleme iradelerini gösterir. Frontinus su bolluğunun Augustusların hiç eksilmeyen kaygılarından biri olduğunu göstermiştir.

2. "Sezarlar kenti". - Cumhuriyetin ancak son yüzyılında başlayan başkentin anıtsal gelişme programı imparatorluğun ilk dönemlerinden başlayarak yeni bir boyut kazanır. Yerleşim bölgesinin merkezinde nüfusun yoğunlaştığı yerler (Subura, Argiletum, Velabrum vb.) kimi zaman tamamen ortadan kaybolacak kadar küçülmüştür ve bunların yerlerini imparatorun ihtişamını ve Roma'nın gücünü gösteren yapılar almıştır. Kurutulmuş tuğlanın yerini alan piş-

İmparatorluk Roması

1 Caligula sirki
2 Hadrianus Anıtmezarı
3 Augustus Anıtmezarı
4 Diocletianus Kaplıcaları
5 Ordugâh
6 Horologium
7 Domitianus Stadı
8 Neron Kaplıcaları
9 Kutsal Hadrianus Tapınağı
10 Pantheon
11 Iseum
12 Saepta Iulia
13 Agrippa Kaplıcaları
14 Pompeius Tiyatrosu
15 Pompeius Portiği
16 Constantinus Kaplıcaları
17 Flaminius Sirki
18 Octavius Portiği
19 Marcellus Tiyatrosu
20 Iupiter Optimus Maximus Tapınağı
21 Arx
22 Traianus Forumu
23 Augustus Forumu
24 Nerva Forumu
25 Barış Forumu
26 Sezar Forumu
27 Constantinus Bazilikası
28 Venüs ve Roma Tapınağı
29 Flavianus Anfiteatrı
30 Titus Kaplıcaları
31 Traianus Kaplıcaları
32 Livius Portiği
33 Ludus Magnus
34 Helena Kaplıcaları
35 Castrense Kaplıcaları
36 Kutsal Claudius Tapınağı
37 Domus Tiberiana
38 Domus Flavia
39 Domus Augustana
40 Stad
41 Büyük Sirk
42 Aemilius Portiği
43 Horrea Galbana
44 Caracalla Kaplıcaları
45 Sublicius Köprüsü
46 Aemilius Köprüsü
47 Cestius Köprüsü
48 Fabricius Köprüsü
49 Aurelia Kapısı
50 Septimiana Kapısı
51 Flaminia Kapısı
52 Princiana Kapısı
53 Salaria Kapısı
54 Nomentana Kapısı
55 Tiburtina Kapısı
56 Praenestina Kapısı
57 Asinaria Kapısı
58 Metronia Kapısı
59 Latine Kapısı
60 Appia Kapısı
61 Ardeatina Kapısı
62 Ostiensis Kapısı
63 Portuensis Kapısı

miş tuğla, yeni şehircilik çözümlerinin ve anlayışlarının denendiği mekânın serbestleştirilmesini kolaylaştırmıştır: rahatlık açısından -yazılı belgelerde anlatılanlardan çok daha heterojen- (çoğunda hali vakti yerinde insanlar yaşıyordu) kat kat daireler *(insulae),* hamamların ve genel tuvaletlerin yaygınlaşması, zemin katlarda yemekhanelerin çoğalması. Kalan son aristokratik konutlar Domitianus döneminde saray ve çevresinden uzak yerlere taşınmıştır. Boş alanları yiyip bitiren bu *domuslara* Augustus tarafından az ya da çok uyulan kısıtlamalar getirilmiştir. Özellikle kent üstündeki imparatorluk egemenliği, aristokratları Esquilae (Küçük Plinius, Frontinus), Quirinale, Caelimontium ya da Aventius'ta fazla çarpıcı olmayan konutlarla yetinmek zorunda bırakmıştır: bunların planlarının gelişmesi özel yaşama kısmi bir mahremiyet kazandırabilmiştir. Banliyölerdeki *villalar* zenginlerin gözdeleri olmuştur. Bu villalarda boş alanlar çoktu. Parklar ve bahçelerde köşkler, hamamlar ve dinlenme yerleri bulunurdu. İmparatorluk *'horti'leri* (yeşilliklerle çevrili konutlar) aristokratik görünüme gölge düşüren yapılar değildi.

İmparatorlar kamusal inşaatlar alanında da önderlik etmişler ancak özel teşebbüsün faaliyetlerini de engellememişlerdir. Octavius, daha sonra da Augustus kamusal faaliyetleri Agrippa'ya, sonra da senatör düzeyinde küratörlere emanet ederek bu alanda yolu açmışlardır. Claudius mimarlık ve inşaat alanında uzmanlaşmış personelin finansmanı ve seferber edilmesiyle ilgili senato denetimine karşı imparatorluk müdahalesini ön plana çıkarmıştır. Flavianusların yönetim olanaklarının ve teknik olanakların ikti-

darın elinde yoğunlaşmasını hızlandırdıkları söylenebilir ancak bu sürekli bir 'cura'nın, '*opera Caesaris*'in var olduğu anlamına gelmez. Bu kavram her imparatorun gerçekleştirmek zorunda olduğu proje ve eserlerle ilgilidir büyük ölçüde. İmparatorun elindeki olanakların senatörlerin ve varlıklı süvarilerin olanaklarıyla kıyaslanması mümkün değildi. Kamu inşaatları alanı daha önce bu boyutlara ulaşmamıştı hiç. Programlar ve kararlar da pek o kadar keyfi biçimde empoze edilmiyordu. Kamulaştırmalar, anıtların özelliği ve kamuya yararı, hatta estetikleri bazı kaynaklardan öğrenilen pleb tepkilerine yol açmıştır. Özellikle dinsel yapılar daha eski tapınakların üzerlerine inşa edilmişti. Yer ve para sorunları çok önemliydi ve girişimci Hadrianus'un halefi Antoninus Pius'un yer ve para zorluğu içinde olduğu düşünülmüştür. Genellikle bir "simge mimarlığı"ndan (P. Gros) söz edilir. Anıtların başka bir işlevi de vardı. Yönlerin ve yerlerin belirtilmediği bir kent alanında, genellikle Roma dışında, bölgelere ayrılmış planların olmadığı yerlerde dolaşıma olanağı sağlayan işaret noktaları, belirli yerlerdir bu anıtlar. İmparatorluk eserlerinin belli başlı özellikleri Palatium'a el konmasıyla ve Roma Forumu, Capitolinus, Quirinale, Viminale, Esquilae ve Caelimontium'la ilgilidir. İkinci bir özellik, Pompeius ve Sezar'dan sonra Augustus anıt mezarında bulunur. İmparatorluk forumları imparatorların siyasal eserlerini Roma halkının arzusu olan bir süreklilik içine yerleştiriyordu; aynı zamanda fetihçi geçmişin ve mutlu şimdinin tek güvencesi olan yeni rejimin anısını ve üstünlüğünü tamamen kabullenmiş olduklarını ifade ediyorlardı. Görkemli yapılar aracılığıyla iktidarın sahnelen-

mesi tanrılarla uzlaşma sonucu yeniden sağlanmış bir konsensüsün ifadesiydi. Dekor zenginliği bir yenilikti Roma'da. Muhteşem tapınaklar, boyutları bilinmeyen hamamlar, tam anlamıyla devasa gösteri binaları, caddeler ve revaklar çok becerikli bir biçimde değerlendirilmiş bir çevrede yer alıyorlardı. Son derece etkileyici mermerli ve kabartmalı eserler Roma'nın bilinen dünyanın efendisi olduğunu ve iktidarın sahibinin büyüklüğüne ve ihtişamına sahip çıktığını gösteriyordu. Özgün anıtsal bütünler arasındaki mimarlık ilişkileri herkesin kendisine göre yorumlayabileceği bir söylem üstüne eklemlenmiş bir mizansenin sembolik içeriğini güçlendiriyordu. P. Zanker, Neron'un "altın ev"inin yerini alan ve Traianus'un hamamlarıyla tamamlanan Colosseum programını betimlemiştir: halk eğlencelerinin önemli işlevinin eksiksiz ifadesi. Flavianus anfiteatrı oradaki kanlı ve dışarı çıkmaması gereken oyunlar nedeniyle kapalı bir alandı; dehlizler ve çeşitli yollarla bağlı olduğu dış dünyadan kopuk değildi; bu anfiteatr, ayrıca, sivil hiyerarşi taklit edilerek, topluluğa ve taraçalı bir üsluba göre düzenlenmişti.

3. Yönetim yerleri. - Palatium ve imparatorların *'horti'*leri bir efendinin, bir hükümdarın, tanrıların bir seçilmişinin ikamet yerleriydi. Öte yandan, Roma ve imparatorluk yönetiminin binaları özerk ve özgün bir yönetim bölgesi oluşturmuyordu. Bu işlerin başındaki imparatorluk yardımcılarının büroları ve konutlarına özel bir mimarlık biçimi yoktu. Tapınaklar ya da bazilikalar gibi kolayca tanınabilecek yapılar dinsel ya da adli etkinliklerle sınırlı değildi. İmparatorluk döneminde yönetimle, Roma ve bölgeleriyle

ilgili kararların alındığı yerlerin dağılımı zorunluluklardan kaynaklanmıştı. Kentlerin, İtalya'nın ve geri kalan bölgelerin işleri daha iyi belirlenmiştir ama Roma'da olup bitenler çok sıkı bir biçimde kent alanıyla sınırlı değildi. Etkinliklerin ve çözümlenmesi gereken sorunların çoğalmasıyla yönetim teknikleri gelişmiştir. Arşivlerin incelenmesi, bilgi alışverişi ve haberleşme, karmaşık ve gitgide derinleştirilen anketler, eski mevzuatlardan yararlanma ve hukuka gitgide daha duyarlı olma, yurttaşların, sitelerin, cemaatlerin ve askerlerin taleplerine karşılık verme gerekliliği ağır ve karmaşık bir uygulamalar ağı oluşturuıyordu. Bununla birlikte, boğucu ve engelleyici bir bürokrasi olduğuna dair hiçbir işaret de yoktur.

Senatonun imparatorluk yönetimine katılımı yeni bir görünüm kazanır. Senatodaki Curia geleneksel anlamda olası toplantı yerlerinden biriydi. Gündemin özelliği, ele alınan konuda etkili olduğu kabul edilen bir tanrının tapınağındaki toplantıların rastlantısal biçimde aktarımını dikkate alır. Pompeius Curia'sı büyük olasılıkla Sezar'ın ölümünden sonra, İÖ Mart 44'te yasaklanmıştır. İlk imparatorlar toplantı yerlerinin çeşitlendirilmesi konusuna birdenbire ilgisiz kalmamışlardır. İmparator istediği zaman senatoya başkanlık ediyordu -gitgide daha seyrek biçimdeya da yüce meclise mektupla hitap ediyordu- zamanla sıklık kazanmıştır bu alışkanlık. Bu bağlamda, esas olan, imparatorun saygılı olmasıydı. Iulia Curia'sı, bir yangından sonra Sezar tarafından restore edildiğinden, I. yüzyılda olağan toplantı yeri olarak kabul edilmiştir genellikle. Tiberius yüksek devlet görevlilerinin seçimini senatoya vermişti. Bu seçimler bir takvime göre düzenlenmişti. Öte yandan, senato

üyeleri imparatorlara ve yakınlarına unvanlar ve kutsallaştırmalar dışında payeler dağıtma görevlerini de üstlendiler: zafer anıtları, heykeller, özel kültler... Bunlar, ayrıca, senatörler için de geçerliydi. Domitianus, senatörlerden, doğduğu ay olan Ekim'e adını verme hakkını elde etti; Temmuz ve Ağustos'a da Sezar ve Augustus adları verilmiştir. Finans, para *[ex s(enatus) c(onsulto)* SC kısaltmasıyla bronz para basımı] mevzuat, din ve taşrayla ilgili sorunlar (elçilikler, davalar, sitelere yardımlar ve onur payeleri verme, askeri bilgiler) tartışılırdı. Saygın Curia artık sadece tek karar merkezi değildi ve yönetim mekanizmasında ötekiler gibi bir çarktı sadece.

Devlet ve iktidar enstrümanları başkentin merkezinin topografisine damgasını vurmuştu. Roma Forumu'ndaki Janus Tapınağı kavuşulan barışı hapsetmek için kapılarını kapatıyordu. Augustus anıt mezarındaki Minucius sütunlu girişinde buğday dağıtma töreni yapılırdı. Her hak sahibi, elinde jötonu ve torbasıyla, her ayın belli bir gününde oraya gidip gösterilen yerden beş dekalitrelik istihkakını alırdı. Mahsul yönetim merkezi *forum boarium* (eski "öküz pazarı") yakınlarındaydı. Vespasianus kent yönetim merkezini ve kent planını *(forma Vrbis)* Barış Tapınağı'nı merkez alarak yeniden düzenledi. Vigiles yöneticisinin bürosu, belki de, Augustus anıt mezarının güneyinde, *Crypta Balbi'de,* aynı adlı tiyatronun arka tarafındaydı. İmparatorluk darphanesi, İS 80'deki yangından sonra, ("tehlikeleri haber veren") Iunon Tapınağı yakınlarındaki kaleden (Arx) ya da *Moneta*'dan (para) Caelimontium'a nakledilir. Capitolinus ve Arx arasındaki Forum çukurunu cephesiyle kapatan büyük

bina Tabularium, "Arşiv sarayı", *(tabulae)* İÖ 78'den beri devlet metinlerinin ve belgelerinin bulunduğu bir yerdi, ancak belli bir dönemden sonra yeterli gelmemeye başlar burası. Suetonius'tan öğrendiğimize göre, Capitolinus'ta 3.000 bronz tablet bulunmuştur ve Vespasianus bunları 69 yangınından sonra onartarak onlara eski şekillerini verdirmiştir. Çeşitli anıtlarda ve imparatorluk forumlarında kütüphaneler, yani iktidar ve yönetime yararlı arşivler ve başvuru kaynakları vardı. Barış Tapınağı'nda aynı zamanda heykellerin ve Kudüs Tapınağı'nın altın süslemelerinin de bulunduğu bir pinakotek (resim müzesi ya da galerisi) kurulmuştur. Özgür ya da sonradan özgürlüklerine kavuşmuş yurttaşların listeleri *atrium Libertatis'in* yıkılmasından sonra imparatorluk forumlarının en genişi olan Traianus Forumu'ndaki Ulpia Bazilikasında bulunan bir salonda korunmuştur. İmparatorun koruyucu gölgesi her yerdeydi. İntikamcı Mars (*Vltor*) Jupiter Capitolinus'un askerlik ve başarıyla ilgili misyonlarından bir bölümünü almıştır: savaşa gidiş ritleri ve eyaletlerine giden valilerin adak ritleri Augustus Forumu surları içinde yapılırdı.

III. - Eyaletlerin yönetimi

Romalılar bir toprağı muhafaza etmenin fethetmekten daha zor olduğunu söylerlerdi (Dion Cassius). İmparatorluk, kısmen, bu alanda kalıcı bir çözüm bulunamadığından kurulmuştur. Yeniden askeri örgütlenme anahtarlardan biriydi; yeni yönetim yöntemlerinin benimsenmesiyse bir gerek-

lilik. Augustus yeni bir örgütlenmenin temellerini atmıştır ve bu örgütlenmenin uzun sürmesi başarısının kanıtıdır.

1. Askeri boyut. - Yeni eyalet düzeni, büyük ölçüde, '*imperium*'*un* Augustus lehine yeniden tanımlanmasına bağlı olmuştur: iç savaşlardan sonra *imperatores* arasındaki rekabetlerden kaçınmak gerekiyordu. Toprakların denetlenmesi ve imparatorluğun korunması için gerekli olan sürekli ordu kurumu bu alanda denetimi kolaylaştırıyordu ve tek bir otoriteyi gerekli kılıyordu. Harekat alanlarının Roma merkezinden sürekli uzaklaşması garnizonların imparatorluğun sınırlarına yerleştirilmesini gerekli kılmıştır. Daha sonra, bazı bölgelerde barışın tesis edilmesiyle -İber Yarımadası'nın kuzeybatısı, *Ilyricum* ya da prokonsüllük öncesi Güney ve Batı Afrika- bu bölgelere de asker gönderilmiştir. Ren bölgesinde ve Tuna'nın yukarı kısmında ve doğuda, Suriye ve Mısır'da en önemli merkezler Roma ilerleyişlerinin ve bundan kaynaklanan gerçek ve olası tehlikelerin coğrafyasına göre belirleniyordu. Yararlı oldukları kabul edilen asker sayısı oldukça kısıtlı gibidir, çünkü Augustus 28, daha sonra 25 lejyonla yetinmiştir (Teutobourg'da, yerlerine yenilerinin kurulmadığı üç lejyonun katledilmesinden sonra). Kayıplar ve yeniden yaratmalar peş peşe gelmiştir. III. yüzyılda toplam lejyon sayısı 33'tür ama fetihler yaygınlaşmıştır. Yer ve zamana göre yardımcı birlikler yerel bir ordunun yüzde 50-59'unu oluşturuyordu. 350-400 bin asker (Roma orduları ve deniz gücüyle birlikte ve onlar olmadan) büyük ve düzenli bir güç oluşturmuştur. Çok güçlü ve cesur düşmanların olmaması ama aynı zamanda da 10

lejyonun üstünde manevra yapan bir kitlenin taktik sınırları ve o anda tartışılan çözüm yolları bilinçli ve iyi değerlendirilmiş tercihleri dikkate alır. En büyük krizler sırasında bile imparatorluk genelkurmayı koşulları asla global strateji bağlamında değerlendirmemiştir. Büyük bir sefer için karar almak gerektiğinde çeşitli eyaletlerdeki birliklere çağrı yapılırdı ve çoğu zaman ortaya çıkabilecek dengesizliğin riskleri dikkate alınmazdı. Roma İmparatorluğu'nun belirlenmiş sınırları yoktu. Ne Augustus ne halefleri yayılmanın sonunu ilan etmişlerdi. Başlangıçta bir yol ya da bir giriş yeri olan *limes* daha sonra tahkim edilmiş ve kalıcı bir sınır anlamını almıştır. Bu sözcük, hiçbir zaman, IV. yüzyılda bile, kesinlikle savunmaya yönelik ve imparatorluk ölçeğinde bir strateji ifade etmemiştir.

Askeri harita yavaş yavaş yeniden biçimlendirilmiş ve sayıları değişken olsa da, birliklerin yer değiştirmesi bir kurala bağlanmıştır. Stratejik bağlamda kavram ve uygulamalarda değişiklik görülmez; III. yüzyılda baş gösteren olaylar imparatorluğu düşmanlara ve onların savaşma biçimlerine bağlı olarak taktik uyarlanmalara gitmek zorunda bırakmıştır. Olağanüstü durumlar dışında gönüllülerden oluşan eyalet orduları barışa özlem duyan ve öngörülebilir iç ve dış tehlikeler karşısında huysuzlaşan bir toplumun alışkanlıklarına cevap veriyordu. Birlikler, yavaş yavaş, büyük ölçüde konaklama yerine en yakın coğrafi bölgelerden gelen askerlerden oluşmaya başlamıştır. Uzman ve özerk güvenlik güçleri olmadığında, lejyonlar, Roma'daki kent garnizonu birlikleri gibi, eyaletlerdeki düzenin savunulmasına katkıda bulunmuşlardır. Ordu baştan beri imparatorluğun yönetim-

sel örgütlenmesinde belirleyici bir enstrüman olmuştur. Augustus'un amacı, Roma'nın çıkarları için bir bölümü bu amaçla yeniden belirlenmiş olan eyaletlerin sınırlarını belirlemektir; dolayısıyla, bu, eyaletlere işlerin iyi gitmesi için gerekli görülen bir kimlik ve süreklilik kazandırmıştır: Büyük Plinius'un *Tabiat Bilgisi* adlı yapıtının esinlediği düşünce de budur.

Provincia'nın (eyalet) tanımlanması kolay değildi: ne modern anlamda bir bölgeydi ne de Roma halkının bir yüksek devlet görevlisinin kişisel yurtluğuydu. Önceleri belirlenmiş bir mekân ve zaman sınırları içinde *'res publica'*nın bir temsilcisinin geçici "yetki alanı" anlamına geliyordu bu sözcük (C. Nicolet). Bölge açısı cumhuriyetin sonundan itibaren egemen olmuştur, ancak bu koşullara bağlı sınıflandırmaları ve yeniden düzenlemeleri dışlamaz. "Eyalet" adı verilen bölgeler askeri boyut imparatorluk tekelinin etkisiyle ağırlığını yitirince istikrar ve süreklilik kazanmışlardır. Bir eyalet kurma ya da belli bir bölgeyi genişletme konusunda sadece Augustus karar verebiliyordu. Yönetim düzleminde eyalet birimi bir isim, bir sıra ve hukuksal bir statüyle tanımlanmış toplulukların alfabetik listesi biçimini almıştır. Bundan böyle askeri boyut Augustus'un denetim ve önderliğinde "yönetim"in yollarını benimseyen bütün eyaletlerde aynı önemi taşımaz.

2. Roma halkının eyaletleri. - Roma geleneğine uygun olarak, bütün eyaletler, tarihsel açıdan ve hukuken fetheden halkın eyaletleridir. Strabon ve Dion Cassius'un sözünü ettikleri yeni dağılımın kökenini oluşturan İÖ 27

tarihli yasa, yerlerini senatonun doldurduğu yurttaşların vesayeti yanında, bir imparatorluk vesayeti getiriyordu. Uzun süre Roma iktidarının ikili yönetim şemasının etkisiyle "senato eyaletleri"nden ve "imparatorluk eyaletleri"nden söz edilmiştir. Senato bazı kararları verme hakkını elinde bulundurduğundan ve varsayımsal olarak imparatorla birlikte halk adına hareket ettiğinden, bu sunuşta her şey yanlış olmasa da, senato ve imparator arasındaki rol paylaşımından çok bir iktidar paylaşımı düşüncesini onaylayabilen ve Roma egemenliğine uygun düşmeyen popüler bir temel düşüncesi esinleyen bir deformasyon riskinden kaçınmak gerekir. F. Millar'ın önerisi "halk eyaletleri" olarak eyaletler birliği düşüncesini korurken bir yandan da seçim mevzuatlarını belirliyor: bir yanda senatonun seçtiği ve cumhuriyetçi bir unvanı olan bir prokonsüle emanet edilen "prokonsül" halk eyaletleri; bir yanda farklı unvanlara sahip sorumlusu doğrudan doğruya Augustus tarafından atanan "emperyal" halk eyaletleri. Pratikte imparatorun müdahaleleri de senatonun müdahaleleri de belirli eyaletlerle sınırlı değildi. Ayrıca, "imparatorluk" ya da "prokonsüllük" statüsü bir defaya mahsus olmak üzere ve kesinlikle kabul edilmiş değildi: sözgelimi, Sardinya, Akhaia, Makedonya ya da Pontos-Bithynia'yla ilgili olarak çeşitli değişiklikler olmuştur ve bu durum koşullara uyarlanmış, öncelikli hukuksal ilkelere göre düzenlenmeyen bir yönetim imgesini güçlendirir. Nihayet, İÖ 27'den önceki fetihler istisnasız imparatorluğun damgasını taşır.

Strabon'a göre, siyasal ölçütler büyük rol oynar. Bir eyalet statüsünün kökeninde oradaki barış düzeyini aramak

gerekliydi. Sakin, kentleşmiş, site yaşamına uyarlanmış prokonsüllük eyaletlerinin imparatorluğun güvenliği için tehlikesiz olduğu düşünülüyordu ve bu bölgelerde genellikle sürekli bir orduya gerek duyulmuyordu. İlk imparatorluk eyaleti imparatorun kendisi tarafından fethedilen Mısır oldu. Yönetim özellikle askeri işlevi ön planda olan vali düzeyinde bir süvariye emanet edildi. Judea'ya da İS 6'da bir vali atandı (sözgelimi Tiberius döneminde Pilatus); Claudius döneminde procurator (maliye ve finans işlevi ön planda olan) olmuştur bu görevli. Süvari imparatorluk eyaletleri (Vespasianus dönemine kadar önce Judea, Alpler, Noricum ve Rhaetia, I. yüzyılda Trakya, Mauritania Caeseariensis, Tingitana) kalabalık olmayan ve Romalılar'a göre pek fazla uygurlaşmamış dağlık bölgelerdi. Augustus'un yargıç ya da konsül düzeyinde bir valisinin yönettiği imparatorluk eyaletlerinde bir, üç ya da dört lejyon bulunurdu, çünkü durumları, kaynakları, siyasal gelişmelerindeki bölgesel eşitsizlik, bu işte güvenilirliğini ve inandırıcılığını kısmen riske eden bir Augustus'un son derece uyanık olmasını gerektiriyordu. Galya ve Germania (Domitianus döneminde kurulan), Britanya, İspanya, Lusitanya, Messia, Pannonia, Dacia, Kappadokia, Galatia, Suriye, Arabistan bu dağılımla ilgili bir fikir verir; Numidia ise çok erken dönemde özerkliğine kavuşmuştur. Büyük Plinius'a göre, Numidia'nın entegre ol maktan çok birleştiği prokonsüllük Afrika'sı ve Asya tamamen silahsızlandırılmış değildi ve bu durum en zengin ve en güçlü eyaletler arasında en büyüklerinin yönetimsel statüsünün imparator ve senato arasında -ayrıntıları hiçbir zaman bilinemeyen bir uzlaşmayla- saptandığını göstermektedir.

III. yüzyılda "savaşın geri dönüşü" (M. Christol) eyaletlerde askerlerle barışçı etkinlikleri sürdürenler arasında sabırla oluşturulmuş dengeye çok zararlı olmuştur. Başarısızlıklar ve suiistimaller, imparatorluk gücünü sürdürmenin koşulu olan iktidarın ve ordunun birliğini koruma zorunluluğu, amaçların ve önceliklerin yeniden dağılımını öne çıkarmıştır. Deneyimli süvarilere, profesyonel askerlere yüksek düzeyde sorumluluklar verilmiş ve senatörler lejyon komutanlıklarından alınmıştır. Daha önce imparatorluk eyaletlerinin valilerinin üstlenmiş oldukları askeri ve sivil görevlerin ayrılması mekanizması işlemeye başlar. Aynı zamanda eyaletlerin bir bölümü alt bölümlere ayrıldı ve bu da takip eden dönemdeki çoğalmanın habercisi oldu. Hadrianus döneminden beri sürekli reformlara sahne olan İtalya yavaş yavaş özel statüsünü kaybediyordu ve Diocletianus'un onayladığı bir eyalet bölgeleri mozaiğine doğru gidiyordu.

3. "Yönetenler ve yönetilenler". - Augustus'un geliştirdiği yönetim uygulamalarının temelinde eyaletlerde yaşayanların keyfi yönetimine son verilmesi amacı vardı. Bu insanlar, özellikle elitler yasaları oylama hakkına sahiptiler, çözüm önerebilirler ya da taleplerde bulunabilirlerdi. Eyalet yönetimi fetihten çok Roma yurttaşlarının adaletle yönetilmesi ve güven içinde yaşamalarıyla, gelirlerin belli bir mevzuata göre sağlanmasıyla (vergiler ya da gayrı menkul gelirleri, madenler ve taş ocakları, dolaylı vergiler ya da *vectigalia),* kurulu düzenin sağlıklı biçimde işlemesiyle ve farklı özerk bölgelerin uyum içinde yaşamlarını sürdürmeleriyle ilgiliydi. Birliklerin toplanmış oldukları bir yerde as-

keri etkinlikler gündelik uğraşlara ekleniyordu ve bu uğraşlar merkezde kurulan bürolarla bağlantılıydı ve bu bürolarda rütbeli görevliler çalışıyordu: *princeps, commentarienses, frumentarii, speculatores* vb. Ordu çeşitli görevler üstlenmişti: güvenlik ve imparatorun ya da eyalet yönetiminin hizmetinde teknik yardım, rütbelere göre sınıflandırılmış personelin işlevi ve terfi çizelgeleri, bir eyaletten başka bir eyalete geçişler, geçici birlikler, tatiller ya da izinler. Roma modeline göre, seçkin süvarilerden oluşan bir birlik -*equites singulares*- valinin merkezde ve seyahatlerinde güvenliğini sağlıyordu. Askerler, aynı zamanda, gerektiğinde başka görevlilere, özellikle 'procurator'lara da eşlik ediyorlardı. Bir prokonsüllük eyaletinin finansal yönetimi genç bir senatöre, prokonsülün mali işlerden sorumlu memuruna verilmişti. İmparatorluk eyaletlerinde eğitimli ve deneyimli bir süvari, Augustus'un 'procurator'u parayı yönetirdi. Öteki uzman 'procurator'lar bir imparatorluk yurtluğuna bağlı ya da mâliyeyle ilgili gelirlerle ve bunların toplanmasıyla ilgilenirlerdi. Her yerde köleler ve Sezar'ın azatlıları imparatorluk yöneticilerine günü gününe denetleme, kayıt ve gözetim işlerinde yardımcı olurlardı.

Adliye işleri valinin mesaisinin önemli bir bölümünü oluştururdu; valiler bu işe gitgide daha fazla zaman ayırmak zorunda kalmışlardır, öyle ki, Erken İmparatorluk'un sonunda *iudex*=vali eşdeğerliliği metinlerde çok sık rastlanan bir kavram olmuştur. Adliyeyle ilgili işler eyaletlerde özgün bir bölgesel örgütlenme doğurmuştur. Bugün eldeki bilgiler doğrultusunda bütün bölgelerin doğuda "diyosez" ve batıda *conventus* denen adli bölgelere ayrılmış olduğu

rahatça söylenebilir (R. Haensch). Büyük Plinius'a göre, bu bölgelere ayırma yöntemi sadece İber Yarımadası, Dalmatia ve Asya için geçerlidir. Öteki belgelere göre, Mısır ve Kilikya'da da aynı yöntem geçerliydi. Bu *'conventus'ların* kökeninin Augustus'a dayandığını kabul etmek uygundur ancak büyük eyaletlerde yaygınlaşmalarının düzenli biçimde gerçekleştiği konusunda bir önyargıda bulunmamak gerekir. Fazla saygın olmayan, sıkıcı da olmayan adaleti özellikle siyasal ve askeri özellikleri değerlendirmeye yönelik tanıklıklarda önemli görmeme eğilimi vardı. Resmi bir listede yer alan yurttaşlara öncelik tanıyan bir toplantı merkezinin bulunduğu bölgelerdeki örgütlenme dışında, eyaletleri bölünemeyecek kadar küçük olan procurator-valiler hariç, her "yargıç"ın hukukçu yardımcıları vardı ve böylece genellikle çok geniş olan bir eyaletin tümünün her yıl bölgesel bir dağılıma göre denetlenmesi kolaylaşıyordu. Adaletin gezici olduğu anlaşılmaktadır. Bu anlamda, valinin seyahatleri, Strabon'un dediği gibi, aynı zamanda bölgelerin mali durumlarını düzeltme konusunda ona yapılması gerekenleri gösterme ve çatışma ve anlaşmazlıkları çözme fırsatı veriyordu. Bu seyahatler, ayrıca, imparatorluğun şu ya da bu siteye karşı bağışlarının ve her türlü yücegönüllülüğünün gerektiği gibi ve saygılı bir biçimde değerlendirildiğini görme fırsatıydı. Vali, ne olduğu bilinmeyen bir propagandaya adanmış Roma gücünün bir elçisi olmamakla birlikte, Roma ve imparatorluk sakinleri arasında temel bir bağ oluşturuyordu.

Süvari ya da senatör valiler ailelerinde ya da deneyimli devlet görevlilerin yanında eğitilirlerdi. Belirlenen norma göre, 20 ya da 25 yaşından başlayarak bazen yıllarca süre-

bilecek bir dizi eğitim söz konusuydu bu bağlamda: eylem ve pratiğe yönelmiş bir kariyer örgüsü Küçük Plinius'un Akhaia yönetimiyle ilgili mektuplarından öğrendiğimiz bazı ahlak ilkelerine dayanıyordu. Roma yüksek devlet görevleri hiyerarşisi ('quaestor'luk, tribunus ya da divan üyeliği, yargıçlık, konsüllük) senatörlük yolunda bir altyapı oluşturuyordu. Askerlik formasyonu çeşitli yükümlülüklerle ve yönetim sorumluluklarıyla birleşirdi; bu sorumluluklar hukuk bilgisi, bilgilerin ve direktiflerin atkarılmasıyla ilgili ağlar, komuta ve siyaset anlayışı gerektirirdi. Süvariler uzun bir hazırlık dönemi geçirirlerdi ve daha sonra özellikle imparatorluk çıkarlarını (vergi, miras, yurtluklar, özel kaynaklar ya da kamu kaynakları) korumaya yönelik görevlere getirilirler ve nihayet seçilme şansları olduğu ve zamana direnebildikleri takdirde yüksek düzeyde devlet görevlerine (Roma'da annona ya da yargıç, Mısır yöneticisi) getirilebilirlerdi; bu görevlere gelebilmek çok sıkı biçimde imparatora ve onun imparatorluğa hizmet eden kişiye olan güvenine bağlıydı. Pek ünlü olmayan bir eyaleti yönetebilmek için ortalama 35 yaşın üstünde olmak gerekiyordu, askeri imparatorluk eyaletini yönetmek için 40 ya da 45 yaşında, Afrika ve Asya'nın büyük prokonsüllüklerini yönetmek içinse 50 yaşında olmak gerekiyordu. Geçerli olan deneyimli olma kuralları ve beklenmedik görevlerin boş kalması olguları yanında, kişisel nitelikler ve bu bağlamda çok önemli bir rolü olan yakınlık söz konusu olduğu zaman çevre tarafından iyi tanınma olgusu da devreye girerdi bu bağlamda. Küçük Plinius'un Pontos-Bithynia'daki tepkiler, dikkate alındığında, yerel halkların görüş ve düşüncelerinin

ve geleneklerinin bir ağırlığı olduğunu kesinlikle iddia etmek zordur. Özellikle imparatorun eğilimleriyle ters düşmemek söz konusuydu. Yaptırım çoğu zaman konsil ya da eyalet *'koinon'un* kararıyla gelebilirdi. Sitenin seçtiği ileri gelen temsilcilerden oluşan meclis imparatorluk şenliklerini kutlamak amacıyla her yıl toplanırdı. Bu kutlama, aynı zamanda, Roma kararlarından şikâyetçi olabilme, Roma'nın saygınlık ve erdemini onaylama ya da, tersine, valiyi eleştirme vesilesiydi ve Tacitus ve Dion Cassius'a göre sanıldığından çok daha yaygın bir alışkanlıktı bu.

Ne devlet ve asker bürokrasisi, ne de yeteneksizlik, özenticilik ve suiistimal rüzgârıyla itilen sıradan bir yönetim biçimi olan Roma imparatorluğu bir dünya yönetimi olmuştu. Roma'nın egemenliğinin hiçbir biçimde doğrulanmaya ihtiyacı yoktu. Bu egemenlik, yavaş yavaş, devlet ve topluluklar, iktidar ve yurttaşlar arasında, bireylerin kendi aralarındaki ilişkilerde kabul edilebilir normlar yaratmayı hedefleyen bir imparatorluk hukuk bilimi üstüne inşa edildi. İmparatorluk pek de modern bir hukuksal yapı, inşa edilmiş ve öyle hissedilen bir birliğin temeli değildi. İmparator ve yüksek devlet görevlileri bu imparatorluğu temsil ediyorlardı, ona bir anlamda varlığını kazandırıyorlardı. Dışarıdakiler ve sınırdakiler imparatorluğu somut ve yaşanmış bir biçimde yabancı gibi görüyorlardı. "Antoninus Anayasası" İS 212'de Roma yurttaşlığını ve Roma *'humanitas'*ını (kültür ve eğitim) evrenselleştirdi ve hiçbir yeni birleştirme unsuru getirmedi. Ebedi bir kutsal himaye ve sivil bir yaşam çerçevesi olarak site ya da *polis* referansı birleştirici alan işlevi görüyordu.

III. Bölüm

SEKSEN MİLYON İNSAN

Roma İmparatorluğu, büyüklüğüne rağmen (yaklaşık 10 milyon kilometrekare ve bunun 3 milyon kilometrekaresi Akdeniz'de), bugünkü büyük bir Avrupa devletinden daha kalabalık değildi. Toplam nüfus olarak 80 milyon rakamı hiçbir arşivde yer almaz ve sadece yaklaşık bir büyüklüktür: kimilerine göre iyimser, kimilerine göreyse gerçeğin gerisinde kalmış bir büyüklük. Oldukça uzun bir süre uygun bir ekonomik konjonktür, daha sonra, Marcus Aurelius'tan itibaren de istikrarsızlık ayrıntılı ve değişken bir değerlendirme ölçütü sunar. Bölgesel alanların ve koşulların farklılığı önlem alma zorunluluğunu daha bir gerekli kılar.

İmparatorluk sakinlerinin büyük çoğunluğu site çerçevesi içinde yaşamışlardır. Doğuda Yunan *'polis'i* bölgesel örgütlenmeye damgasını vurmuştu; tarihini imparatorlar dönemine kadar uzatmıştır. Batıda res *publica* toplulukların hukuksal statülerinin çeşitliliğine bağlı çok biçimli bir

komün modeli esinlemiştir. Hiyerarşize olmuş yerel elitler, eyaletlerde yaşayanlar ve Romalılar sosyal yapıyı oluşturuyorlar ve piramitlerin katları arasında köprüler kuruyorlardı. Her yerde siyaset -ortak çıkarlar, sivil yaşam- ileri gelenler ve site sakinleri arasındaki ilişkileri karakterize ediyordu. Roma imparatorluğu modern demokrasiyle karıştırılmaması gereken demokratik rejim aleyhine aristokratik rejimi desteklemiştir.

I. Halklar ve toplumlar

Halklar imparatorluğu, üstünde fatihlerin egemenliklerini inşa ettikleri temeli oluşturur. Bu boyut Romalılar'ın yönetim sınıflandırmaları ve yapılandırmaları arkasında silinmiş gibidir. Bir hayalden başka bir şey değildir. İmparatorluğun tümünün ya da bazı bölgelerinin nüfusunun dökümünü veren, bilinen istatistik belgeleri yoktur. Mezar yazıtları dışında, bazı papirüslere eklenmiş Ulpia "ölümsüzlük tablosu" (*Digesta*, 35, 2, 68) ölüm oranı ve yaşam süresinin kısmen varsayımsal değerlendirmeleri için malzeme sağlar. Nüfus sayımları sınırlıdır ve yorum sorunları çıkarır. Eyaletlerde, ilke olarak her on dört yılda bir yapıldığı konusunda Mısır örnek gösterilebilse de aslında sadece -büyük olasılıkla- koşullar gerektirdiğinde imparatorluk yönetimi resmi nüfus sayımı uygulaması yapıyordu. Bu konuda neredeyse hiçbir şey bilemiyoruz. Niteliksel veriler biraz daha inandırıcıdır. Mümkünse eğer doyurucu bir antik demografinin yaratılması gerekmektedir.

1. Bir halklar mozaiği. - Strabon ve Büyük Plinius'a göre imparatorluğa entegre edilen etnik grupların sayısı yüzlerle ifade ediliyordu ve bunlar bölgeleri, sınırları pek belli olmayan küçük, özerk birliklere ayırıyorlardı. Roma imparatorluğu, yavaş yavaş, Helenizmin baskın çıktığı için en çarpıcı unsurunu oluşturduğu farklı bölgesel kültür alanlarını özümsemişti. Yaşanan dünyanın coğrafi betimlemeleri çoğu zaman İber Yarımadası'ndan başlıyor ve akrep ve yelkovan istikametinde dönerek Kuzey Afrika'da son buluyordu. Yunanlılar'ı ve İtalya'yı ayrı tutan bu şemaya göre, kabataslak bir biçimde Germen halklarıyla da ilişki içinde bulunan İber alanı ve Kelt alanı, Illyrialılar'ın ve Trakyalılar'ın Tuna ve Balkan alanı, dilleri ve lehçeleri karışık, Helenize olmuş halkların Anadolu alanı (Karya, Lidya, Phyrgia, Kappadokia, Galatia vb.), İranlılar ve Persler, İbrani alanından farklı olan Arami alanı, Samiler (Suriyeliler, Yahudiler, Araplar), Eskilere göre Asya'da olan Mısır, Numidialılar ve Mağripliler gibi Libyalı-Berberi halkından oluşan Kuzey Afrika ve Kartaca alanı ayrımı yapılabilir. Kartaca gelişmesi sırasında etkisini batıya, okyanusa kadar genişletmişti. Helenistik bir devlet olan eski Fenike kolonisi aynı zamanda bölgede sanıldığından çok daha güçlü bir biçimde kök salmış olan Helenizme de aracılık etmiştir. Augustus döneminde Roma dünyası haritasına ekonomik, sosyo-kültürel ya da insani ölçütlerle belirlenen hiçbir bölge eklenmemişti. Uzak bölgelerde, her yerde farklı kültürler, siyasal sınırların farkında olmaksızın yan yana yaşıyorlardı. Romalılar da farklı kaynaklardan alınmış bir insanlık idealini taşıyorlardı. Yunanlıların, aynı zamanda Keltler'in, Kartacalılar'ın, İber-

ler'in, Mısırlılar'ın ya da Sami halklarının ne kadar barbar olduklarını kabul etseler de, onlarla saygı gösterilmesi gereken yüce bir mirası ve geleneği paylaşıyorlardı. Ülkeleri fethedilen insanların Roma'nın üstünlüğünü hissetmesinde ve bunu küçümseyici bir tavırla ifade etmesinde bir çelişki yoktur.

Roma bayrağı altında bir araya gelmiş birçok topluluk heterojen örgütlenme biçimlerinin mirasçılarıydı. Bozguna uğrayan Helenistik monarşiler ya da aristokratik Kartaca rejimi ayakta kalamamıştı. Roma'nın müşterileri ya da müttefikleri olan küçük krallıklar, yerel hanedanlar, savaşçı bir aristokrasi tarafından yönetilen halklar, kabileler ya da etnik federasyonlar boyun eğdikleri kralların ya da efendilerin çöküşü sırasında özerkliklerini koruyabilmişler ya da belli bir özgürlük sağlayabilmişlerdi kendilerine. Yunan siteleri ya da Kartaca bölgesi muzaffer gücün vesayeti altında tarihlerinin yeni bir evresini başlatmışlardır. Augustus, Sezar siyaseti uzantısında site taklidi yerel bir örgütlenmeyi teşvik etti ve cumhuriyetin fetihleri sırasında koşullardan doğmuş kategorileri basitleştirdi. Kendilerine arazi verilen eski muhariplerin eyaletlerde sömürge siteleri kurmaları örnek gösterilir bu bağlamda. Savaşlar sırasında halkların ya da çeşitli toplulukların tavırları onların başka bir siteyle birleşmeleri ya da o siteye tabi olmaları yoluyla tanınmaları ya da tamamen yok olmalarıyla sonuçlanmıştır. İklim, bitki örtüsü ve gelenek göreneklerin incelikten yoksul olması nedeniyle düşman kabul edilen bölgelerde dağlı ve Akdeniz geleneklerinden uzaklaşmış halklar titiz bir denetime tabi olmuşlardır. Güçlükler çoğu zaman tam anlamıyla yerleşe-

memiş ya da yeni gelmiş topluluklardan kaynaklanıyordu. İmparatorluk döneminde göçler Britanya, Germania, Tuna boyu, doğu, Mısır ve Afrika çölleri çevresinde, barışın sağlanmış olduğu bölgelerde gerçekleşiyordu. III. yüzyıldaki askeri ve siyasal krizler döneminde Kuzey Afrika bir fetih bölgesi olarak kalmıştı.

Roma vokabülerinde *natio* ya da *gens* sözcükleri site örgütlenmesinde yabancı halkları belirtmek amacıyla kullanılırdı. Her iki sözcük de aile ve akrabalık bağlarının öteki toplumsal bağlara üstünlüğü düşüncesini ifade ederdi: *natio* doğum yoluyla ait olunan grubu, aynı zamanda doğum yerini belirtirdi; muhtemelen, Yunanca 'genos'tan gelen *gens* sözcüğündeyse daha sosyal bir boyut vardı ve gerçek ya da kurgusal ortak bir atayla akrabalık ilişkisi içeriyordu bu kavram. Akrabalık kalıcı bir ilişkiyi belirliyordu. Aile sistemi egzogamik (dış evlenmeli) evlilik ilişkileri dolayısıyla babaerkil ve anaerkil ilişkileri kapsıyordu. Erkek yoluyla akrabalık baba soyunu, doğal akrabalıklar çift taraflı akrabalığı temsil ediyordu. Anasoylu zincirlenme ya da ana tarafından akrabalık yoluyla zincirlenme biyolojik ailelerin ötesine taşan birçok "soy" oluşumunu desteklemiştir. Roma İmparatorluğu döneminin belgeleri bu sosyal yapılanma biçimlerinin sürekliliğini gösterir. Yaygın aileleri çağrıştıran doğal akrabalıklar özellikle İber Yarımadası ve Keltler'le ilgili belgelerde yer almıştır. Bir Roma eyaletinin karmaşık sosyal ve bölgesel gerçeklikleri akrabalık ve dahası yerleşim bölgesi aracılığıyla homojen akrabalıkların varlığı düşüncesini engeller. Kayıtlarda yer alan doğal akrabalıklar sivil ve etnik olmayan bir örgütlenme bağlamında ve daha kesin bir bi-

çimde dağınık bir akrabalığa gönderme yapar gibidir. Bu akrabalıklar, çift taraflı olmalarına rağmen, kesinlikle baba-soylu zincirlenmeyi ön plana çıkarıyorlardı kuşkusuz ve bu da bir "ego"yla desteklenen akrabalık ilişkileri gerçekliğini kabul edilebilir kılıyordu. Bu geniş aile grupları ve yüzyılda bir yenilenmeleriyle bağlantılı konukluk uzlaşmaları akrabalıkların sosyal yararları üstünde durur. Saygınlık ve güç unsuru olan doğal akrabalıkları ya da ortak bir atayla olan akrabalıkları gündeme getirmek, adalet ya da koruma, hatta kültlerle ilgili siyasal evrime uyarlanmış stratejiler içinde yer alıyordu.

Göçler, melezleşmeler ve fethedilen ülkelerin halklarının Roma dünyasına entegre edilmesiyle ortaya çıkan yenilikler kimliklerine bağlı ve bundan vazgeçmeme özgürlüğü olan halkların yavaş yavaş değişmelerinin koşullarını yaratmıştır. Akrabalık referansı bir gruba aidiyet yapısının temel gücünü yansıtıyordu; bu yapı içinde dayanışmacılığı barındırıyordu ve kaybolması öteki örgütlenme ve ilişki biçimlerine geçişlerle programlanmış değildi. Bu etnik toplulukların kendileri de karışıktı. Roma İmparatorluğu'nun bir heterojen halklar topluluğu oluşturduğu yadsınmaz bir gerçektir. Demografik gerçeklerle ilişkili -yaklaşık bile olsa- bir fikir sahibi olmak çok hassas bir konudur.

2. Saymak: hesaplar ve yanlış hesaplar. - İki temel eğilim karşıtlaşır: minimalistler ve maksimalistler. Hesaplamalar birtakım zayıf işaretlerden hareketle dolaylı tartışmaları temel alır. C. Jullian'a göre, Galya'nın toplam nüfusu 20 milyondu ve bu rakam XVII. yüzyıl Fransa'sı için de ge-

çerlidir aynı zamanda. Bu tahmine karşı, aşırı bir tepki sonucunda, 6-8 milyon rakamları çıkmıştır ortaya. Kimi zaman da 10-12 milyon rakamları verilmektedir. Bu tahminler beyinlerdeki imgelere bağlıdır: kaynaklar, beslenme rejimi, stoklama olanakları, hijyen, tıp, bölgesel refah ve faktörleri, kuşakların yenilenme oranları, kadınların doğurganlığı, çocuk ölümleri, yaşla ilgili grafikler vb. Bu bağlamda, temkinli olmak ve daha sonra Roma İmparatorluğu'na uygulanabilecek hiçbir demografik modeli ön plana çıkarmamak gerekir. Ne gelişmekte olan bir devlet ne de XIV. Louis dönemindeki Fransa krallığıyla karşılaştırılabilecek bir toplum olan Roma dünyası Roma'nın ya da eyaletlerin beslenme kurumlarının düzenleme mekanizmalarına uyuyordu. Zar zor katlanabildikleri bir gerçekliği karartmaya hazır ahlakçıların sanatının bir köşesinde duran renkli ve çekici klişe tuzaklarına düşmemek gerekir. Öte yandan, kentlerin gelişmesi ve imparatorluğun ilk iki yüzyılındaki görünür refahın sonucu genel ve halk tarafından desteklenen bir büyüme olmamıştır; bu halka, çelişkili bir tavırla, daha sonraki dönemde yeni bir kalkınma hamlesi olması gereken bir dönemde savaşlarla ağırlaşan ve kökeni salgın hastalıklar olan demografik çöküntü gibi bir sonuç empoze edilmiştir (E. Lo Cascio).

Mezar yazılarından hareketle bir yaş ortalaması saptaması yapılması ya da bir +1 kuşağının yüzde 50'sinin öldüğü bir döneme denk düşen yaşam süresi kavramıyla sonucu dengelemek, genellikle 22-30 yıllık bir yaşam süresi düşüncesini ileri sürmek kesin sonuçlara götürmez. "Yaşama tablosu" başka bir yaklaşımı mümkün kılmaktadır. Ortalama yaşam süresi bireylerin ulaştıkları yaş dikkate alınarak sap-

tanmalıdır; bu demektir ki, bir erkek doğduğunda 20.4 yaşını aşmamış, bir kadın da 22.5 yaşında kabul edilecektir, ama onluk diziler yükseldikçe hedeflerde belirgin değişmeler oluyordu. 30 yaşında bir erkeğin önünde 23.9 yıl ve bir kadının da 26.1 yıl kalıyordu yaşanacak. Yaş ilerledikçe yaşlanma şansları da artıyordu ve sonuçta belli bir yaş grubunun yüzde 6'sı 60 yaşını geçiyordu. Kesinlikle çok yüksek olan çocuk ölümleri dışında, 40-50 yaş arasında dönülmesi çok zor olan bir dönemeç vardı. Nihayet, doğum sırasında ölümler nedeniyle önceleri kadınların aleyhine, daha sonra lehlerine olan, erkek-kadın oranında eğilimin ters dönmesine rağmen çok çarpıcı bir yön değiştirme olgusu yoktur: elli yaşına ulaşmış bireyler arasında bir erkeğe karşılık üç kadın 90 yaşına kadar yaşıyordu. Sosyal statü değişiklikler getiriyordu. Avantajlı maddi koşulları gereği kuramsal olarak uzun bir yaşam süresine sahip olmalarına rağmen, erken ölümler bunları da buluyordu. Meslek ve kent yaşamının getirdiği yorgunluklar bir açıklama getirebilir bu konuda belki. Pahalıya mal olduklarından sürekli izlenen ve denetlenen köleler yoksul yurttaşlardan daha uzun yaşıyorlardı.

Roma kentinde bireysel koşullar her yerden daha kırılgandı ama kent yaşamı, hiç kuşkusuz, köy yaşamına göre daha iyi olanaklar sunuyordu. Şair Horatius sonbahar ateşlerinden (tifüs) ve yaz sonu ateşlerinden söz eder. Kış en sağlıklı mevsimdi. Ölüm yıl içinde bir dağılım gösterirdi. Vebadan çok kolera, dizanteri, şarbon hastalığı, tetanoz ve çiçek hastalığı, 165 ve 189 yıllarında görüldüğü gibi, belli olmayan zamanlarda kırıp geçiriyordu insanları. Genel ka-

bul gören bir görüşe göre, çoğu zaman ifade edildiği gibi, tıp o kadar yetersiz değildi; kazılardan çıkan kapaklı şişeler, göz hastalıklarına karşı reçeteler, Roma'nın bir özelliği olan askeri hekimlerin varlığı ve Roma'da disiplin eğitimi veren Galianus'un (129 ya da 130-200) yapıtları vb. imparatorlar ve aristokratlar tercih ettikleri hekimlerden hizmet alıyorlardı. Köylüler daha çok köy hekimlerine başvuruyorlardı. Çok varlıklı olmayan insanlar bile sadece tahılla yetinmiyorlardı. Nüfusun büyük bölümü eti ancak şenliklerde yiyebiliyordu ama sanıldığı kadar kıt bir gıda maddesi değildi et. Meyve, sebze, deniz ürünleri bölgelere göre beslenmeyi tamamlayan unsurlardı. Bu alanda ordu ayrıcalığa sahipti. Askerlerin konakladıkları yerlerde yapılan kazılarda tüketilen gıda maddeleri açısından gerçek anlamda bir çeşitlilik görülmüştür.

Göz önünde bulundurulması gereken parametreler yerlere ve dönemlere göre çok fazladır, bu nedenle, her türlü demografik yapı ve hareketi kavrayabilmek kolay değildir. Temel alınan hiçbir hesaplama tatmin edici olamaz. Bu rakam, büyük olasılıkla, II. yüzyılda 60-100 milyon arasıdır. Bu anlamda, 80 milyon, sadece bilinen sayısal verileri, site sayısını ve oldukça uygun bir çevreyi dikkate alan bir büyüklük dağılımıdır; bu bağlamda, Roma kenti özel bir durum arz eder. Afrika ilk iki yüzyılda çok güçlü bir gelişme gösterebilmişse de, Yunanistan imparatorluğun kuruluşundan önce durgunluk dönemine girmiş ve bu dönemde bu durgunluğu sürmüştür. Kazılar dikkate alındığında, Galya ve İber Yarımadası olumlu bir konjonktür izlenimi bırakmaktadır.

3. Sosyal sınıflandırmalar. - Bütün imparatorlukta bulunan on binlerce mezar taşı yazısı, Cicero'nun ve hukukçuların yazıları, imparatorluk döneminde çekirdek ailenin yaygınlaştığını göstermektedir. Yasal evlilik aile yapısının ve çocuklar üstündeki baba otoritesinin *(patria potestas)* temeliydi; bu otoriteyi hukuken sadece babanın aileyi bırakması ya da ölümü kaldırabilirdi. Roma'nın denetimindeki bölgelerde Roma yurttaşlarının evrensel varlığı, Latin hukukunun batıda yaygınlaşması, doğuda Yunan hukukunun egemen olması ana-babalar ve çocuklar temelinde bir aile örgütlenmesine yardımcı oluyordu ama Yahudiler çokeşlilikten vazgeçmediler. Evliliklerin amacı, soyu sürdürmenin ötesinde, mirasın düzenli biçimde aktarılmasıydı. Bu şekilde tanımlanan aile çift taraflı bir sistem ya da doğal akrabalık sistemi içinde yer alıyordu. Augustus döneminden itibaren başlayan yumuşamalara rağmen, kadınlar ve kızlar, sadece topluma hizmet bağlamında kariyer açısından değil, veraset düzleminde de kocalardan ve erkek çocuklardan aşağı kaldılar. Sadece her şeye rağmen vesayet altında bulunan dulların vasiyet etme hakları vardı, çünkü bu durumda onlar mülklerin kaçınılmaz aktarımı konusunda kuşaklar arasındaki temel bağı oluşturuyorlardı. Bununla birlikte, kız çocuklar da erkek çocuklar da adil bulmadıkları bir baba ya da ana mirasına karşı çıkabilirlerdi. I. yüzyıldan başlayarak mezar taşlarındaki sıfatlar ve duygusal nitelemeler baba otoritesinin gelişmesi konusunda hiçbir açıklama getirmez, aynı şekilde, aile ilişkileri ve duygusallık bağlamında bir değişiklik olduğu düşüncesini destekleyen herhangi bir bilgi yoktur. *Fides* (güven, insana değer verme) ve ödev düşün-

celerde her zaman ağır basar genellikle. Çok yaygın bir yaşam biçimi olan evlenmeden birlikte yaşama açıklama getiren bir unsurdur bu bağlamda. Kadınlar, bireysel olarak ve toplumsal bağlama göre, imparatorluk ve senato çevresi dışında, içinde bulundukları koşullara göre daha etkiliydiler.

Familia özellikle aile çekirdeği değil, ev, ev hali anlamına geliyordu. Eski zamanların alışkanlığı olan köleliğin gelişmesi cumhuriyetin sonunda fetih savaşlarının bir sonucu olmuştur. Yunan dünyasında da yaygın olan bu olgu özellikle İtalya'yla ilgilidir. İmparatorluk döneminde Galya'da, Afrika'da ya da Anadolu'da ve başka bazı bölgelerde nispeten az köle olduğu sanılmaktadır, ancak bu durum uzak eyaletlerde köle ticaretiyle ilgili etkinlikleri engellememiş ve bu bölgeler merkeze köle sağlayan rezervuarlar olmuşlardır. Romalı köle yasal olarak özgürlüğünü kazanması için gerekli koşulları yerine getirdiğinde özgürlüğüne kavuşabilirdi. Eski efendisinin hukuksal durumunun mirasçısı olan özgürlüğüne kavuşmuş köle, efendisinin aksi yönde bir kararı olmadıkça, ona bağımlı kalırdı. Tam anlamıyla özgürlük, masumiyet ve samimiyet sadece çocuklara özgüydü. Kişisel özgürlüğün bölünmesi toplamsal bütünlüğü de bölüyordu. Siyasal statü ikinci plandaydı: I. yüzyılda Roma yurttaşı olmak bir ayrıcalıktı ve büyük bir kitlenin özlemiydi bu. Toprak ve kentlerdeki mallardan oluşan servet durumu, cens, kaçınılmaz biçimde, özgür olan yurttaşların sosyal sınıflandırmasının temelini oluşturuyordu. Buna servet hiyerarşisini bozabilecek liyakat ve ahlak ölçütleri ekleniyordu. Augustus döneminden başlayarak, sınıflandırma, imparatorluk bölgelerinin ve toplumlarının tümüyle ilişkiliydi:

en üstte veraset yoluyla senatörlük düzenini oluşturanlar, senatoya girme hakkını kazanmış olanlar ve aileleri vardı, daha sonra şövalyeler ya da süvari sınıfına mensup olanlar, kişisel olarak imparatorluk beratına sahip olanlar (ama bir süvari çocuğu da büyük olasılıkla elde edebilirdi bu hakkı) gelirdi. Bunlarla pleb (Roma toplumunda en kalabalık sınıf) arasında büyük bir ayrım vardı ve Roma plebliği ayrıcalıklıydı. Plebler arasında da büyük bir eşitsizlik vardı. Çok yoksullar ötekilerdan daha güçlü bir himaye altında değillerdi ve hak sahipleri listelerinde öncelikleri yoktu kesinlikle. Devletin gıda yardımı ve şenlikler konusunda sağlamayı taahhüt ettiği avantajlar tüm Roma insanlarına yönelikti: fatihlerin torunları için bir onur meselesiydi bu. Bu arada, bir "siyasi buğday" lafı da dolaşır ortalıkta. Yabancılar ya da gezginler, ne kadar zengin ve kültürlü olurlarsa olsunlar, hukuken ve fiilen aşağı sayılırlardı.

Toprak sahibi olmayan insanın sosyal saygınlığı da yoktu. Miras olmadan ve belli bir yaşama gelmeden soyluluk unvanı da söz konusu değildi. Ataların değeri, tüm toplumda ses getiren eylemlerle elde edilen şöhret, bir soyun ya da, dahası, akrabaların saygınlığını beslerdi. Soylu bir *'domus'un 'atrium'unda* portrelerle (*imagines*) ve kurdelelerle süslü soy ağaçlarıyla (*stemmata*) dolu dolaplarda ailenin anıları korunurdu. Siteye hizmet etınek esastı. Servet senatöre bulunduğu yerini hakkını verme, yüksek devlet görevlerine, askerliğe, Roma ve eyaletlerin meselelerine eğilme-olanakları sağlamalıydı. Senato düzeyinde unvanlara sahip olanların (en fazla 600 senatör ve 2.000-3.000 üye) tümü soylu değildi: soyluluğun tanımında konsüllük önemli bir

rol oynuyordu ve senatörlerin yüzde 10'u, imparatorluğun sağladığı bir hakla, özellikle onursal düzlemde patricius (Roma İmparatorluğunda yüksek makam) olma hakkını kazanıyorlardı. Çok gösterişli bir sınıfa ait olmanın ayırıcı özellikleri vardı: en azından 1 milyon *sestertius*'luk bir servet (250 hektar arazi), uzun gömleğine latiklav ya da erguvan kırmızısı renkli geniş bir bant takmak, hilal biçiminde *(lunula)*, yaldızlı bağcıkları olan kırmızı ayakkabılar, Hadrianus'tan itibaren "clarissime" unvanı; Marcus Aurelius bu unvanın çocuklara ve eşlere de geçmesini sağlamıştır (imparatorluk toplumunun güçlenmesinin sembolü). Eyaletlerde yaşayanlar düzenli biçimde bu elitler içine dahil olmuşlardır: I. yüzyılda İspanyollar ve Norbonnelular'dan sonra Afrikalılar ve Doğulular da II. yüzyılda yeni gelenlerin esasını oluşturuyorlardı. Gelişmeler ışığında, Traianus'un senatörler için Roma'da bir ikametgâha sahip olunması ve mallarının üçte birinin de İtalya'da bulunması zorunluluğu getirdiğini söylemek mümkündür. İttifaka ve evlat edinmelere dayalı aile stratejileri sonunda uzun süren sülaleler ortaya çıkıyordu.

Eques Romanus denen Roma süvarileri de bir sınıf oluşturuyorlardı ama bu sınıf coğrafi köken (20.000-30.000 kişi), zenginlik, prestij ve etki yoluyla senatörler düzeninden daha heterojen bir sınıftı. Bu sınıf içinde yer alabilmek için gerekli asgari ücret 400.000 *sestertiustu.* Mutlaka Roma kökenli olması gerekmeyen güçlü bir süvari eliti senatörlerle eşit düzeyde görülebilirdi. Süvari sınıfı mensupları anguskiklav ya da erguvan kırmızısı renkli dar bir şerit taşırlardı giysilerinde, önemli törenlerde (sayım, 35 yaşından küçük-

ler için 15 Temmuz geçit resmi, imparatorluk cenaze törenleri) gene erguvan kırmızısı renkli şeritlerle süslü toga giyerler ve başlarına trabea, parmaklarına da altın yüzük takarlardı ve tiyatroda senatörlerin arkasındaki ilk on dört koltuğa oturma hakkına sahiptiler (proedria). II. yüzyılda *egregius* ("parlak"), "mükemmel" ve "seçkin" unvanları procurator ve valilerin liyakat derecelerinde görülen niteliklerdir. Senatoya yükselme onların sıralarından geçer ve bu kişisel unvandan çok gömleklerinde Caligula'dan beri senatör sınıfına dahil olmanın işareti sayılan erguvan kırmızısı renkli dar bir bant bulunan çocuklar aracılığıyla mümkün olurdu. Eski 'quaestor'lar (mali görevlerle yükümlü yüksek devlet görevlisi), 'tribunus'lar ya da praetor arasında doğrudan katılım (*adlectio*) imparatorların senatör ailelerinin yaşamlarını sürdürme güçlüklerine karşı kullandığı ikinci bir yoldu. Kölelerin ve azat edilenlerin torunları kimi zaman doğrudan doğruya yüksek sınıflara dahil olabilmişlerdir büyük olasılıkla. Ancak bunları istisnalar olarak görmek gerekir: özgürlüklerine kavuşan kölelerin yükselebilmeleri için çok sayıda kuşağın geçmesi ve bu insanların bu bağlamda olumsuz etki yapan kölelik geçmişlerinin unutulması gerekir mümkünse. Özgürleşmiş kölelerin ticaret ve alışveriş yoluyla zenginleşmeleri sonucu çabuk ve kestirme yollardan para kazanmak yasaklanır ve bunun da tek nedeni bu tür bir zenginliğin geçici ve rastlantılara bağlı olduğu ve talihin çok sık tersine dönebileceği düşüncesidir. Soylu amaçların hizmetinde ya da mensup olduğu sınıf içindeki yerini korıma amacına yönelik bir etkinlik olduğu sürece, toplumsal açıdan yararlı spekülasyon ve faizcilik bütünüyle dışlanmaz.

Roma ve İtalya Romalıları ve eyaletlerde yaşayanlar arasında resmi olmayan ayrım imparatorluk döneminde şiddetlenir ve imparatorlar bundan -koşullara ve şu ya da bu ailenin bireylerine verdikleri değere göre- yararlanmışlardır. Şair Martialis, Claudius'un On iki Levha Kanunu'ndan sonra eyaletlerde yaşayanların aralarındaki rekabetin kimi zaman dokunulmaz haklara bir tecavüz gibi algılandığını sezinletir. Dolayısıyla, çok bilgili biri olmak ya da yüksek bir kültüre sahip olmak sosyal açıdan açık seçik bir aşağı durumun yüklediği kusurları gideremiyordu. Mimarlar, sanatçılar, ressamlar, filozoflar, şairler, retorikçiler yeteneklerini saraya kadar taşıyabilirlerdi: ancak iktidar yolu o kadar açık değildi onlara. III. yüzyılda, bazı hukuk tanımlamalarının gösterdiği gibi, toplumsal kurallar şehirli ve köylü ayrımı getiriyordu. Nüfusun yüzde 70-80'ini oluşturan köylü dünyasının kaba, barbar, cahil ve ne yapacağı kestirilemeyen insanlardan oluştuğu düşünülüyordu. Kent uygar yaşamın, eğitimin ve yaşama zevkinin çerçevesini oluşturuyordu. Sadece yer sorunu değildi söz konusu olan. Küçük Plinius'a göre, kent yaşamının konfor ve rahatlığını uyarlamasını bilenler için, köy, '*otium*'a (boş zaman ve dinlenme) elverişli bir yaşam sunardı. Aristokrasinin düşünme tarzları, yer değil, etkinlik biçimleriyle karşıtlaşıyordu. Zor çiftçi yaşamının köle için iyi olduğu düşünülüyordu. Kentin ve köyün birbirlerini tamamlamaları büyük toprak sahiplerinin örnek yaşam biçimi içinde yer alıyordu kesinlikle. Roma imparatorluğu toplumlarının aktif nüfus ve sosyo-profesyonel kategoriler üstünde yapılanmış bir vizyonu yoktu. Meslekler ve görev dağılımına göre düzen-

lenmiş bir zincir içinde yer alan somut etkinliklerde gerçek bir süreklilik yoktu. Ancak süresi belirsiz, rastlantısal bir uzmanlaşmayla belirsizlikten kurtarabiliyorlardı kendilerini.

İnsanların çoğunun ufku sınırlıydı ama kesinlikle belirlenmemiş, bölük pörçük ilişkiler ağına sıkışmıştı. Mahalle, komşuluk, okullar ve dinsel ya da etnik demekler, güçlülerin çekindikleri dayanışma, rekabet, aşırı arz ağları örüyorlardı. Himaye ve lider aramak yalnızlığa karşı etkili bir silahtı. Buna karşılık, koruyucu çok sayıda insanın kendisinden bu tür taleplerde bulunması dolayısıyla onur ve saygınlık kazanıyordu. İki tarafın da arzu ettiği ve saygınlık kazandıran bu ilişkiler Romalılar'ın sosyal geleneğinde derin kökleri olan kültürel bir öğeydi. Çok popüler bir koruyucudan bir şeyler bekleyeceği yerde ondan korkan bir iktidar tarafından denetlenen bir sistemden söz edilemez. Bu sistemden iyilik ve hayır beklenemez. Bu sistem hak etmesini becerenlere karşı iyi ve cömert davranır. İnsanın kendisine bir koruyucu seçme konusunda hiçbir yasal zorunluluk yoktur. Sözleşme vokabülerinden alınmış *fides* kavramı mirasla ilgisi olmayan himayeci ilişkilerin merkezine oturmuştur. Bahşiş de dağıtılan sabah selamlaşması himayecilik statüsünün açık seçik, bir ritiydi. Bütün himaye görenler her gün aynı yere gitmek zorunda değillerdi, çünkü çok sayıda koruyucuya başvurmayı engelleyen bir mevzuat yoktu. İmparatorluk bu uygulamalara bir biçim verme, onları düzenleme konusunda yardımcı, olmuştur. Bu konuda yazılıp çizilenlere rağmen, imparator bunlara kendi yararına el koymamakla birlikte, kendisini bu mekanizmanın en yüce güvencesi gibi gösterme çabası

içinde olmuştur. Toplumsallığın her düzeyinde var olan ilişkilere model oluşturmuştur bu örnek. Okullar, meslek birlikleri, siteler ya da köyler, varlık nedenlerinden biri adil bir koruma sağlamak olan bu ilişki biçimini benimsiyorlardı.

İyi yapılanmış siyasal ve sosyal bir örgütlenme titiz ve boğucu bir denetim sistemini hayata geçirmemiştir pek. İmparatorluk alışverişe ve ticaretin yaygınlaşmasına uygun bir ortam gibi düşünülmelidir.

II. - Bir dünya imparatorluğu

Modern bir açıdan bakıldığında, Roma imparatorluğu gibi siyasal bir yapı muazzam ve örgütlenmiş bir pazar olarak karşımıza çıkar. Kimi zaman orada başkent yaşanan dünyanın ürettiği her şeyin merkezi ve buluşma noktası olduğundan ve bunun üstünde durmak amacıyla II. yüzyıl Asya Yunan retorikçisi Aelius Aristeides'in söylemi *("Romanın onuruna")* temel alınır. Buna karşılık, kent, geniş bölgenin refahının tümüyle güvencesiydi. Bu bakış "pazar ekonomisi", "kapitalizm", "ekonomik bölgeselleşme", "devletçilik" gibi yeni kavramların geçerliliği üstüne global bir düşünce içerir ve imparatorluk içindeki ekonomik olguları göz önünde bulundurur. Gerçekler ağır basar. Gelişmeler bağlamların küçümsenmeyecek etkisini ön plana çıkarır. İmparatorluk ölçeğinde iki evrenin kolaylıkla belirlenmesi mümkündür: biri Augustus'tan Marcus Aurelius'a kadar olan ve belirgin özelliği genel bir refah olan dönem; öbürü

Severuslar döneminden Diocletianus'a kadar gelen ve belirgin özelliği yinelenen ve derin krizler olan dönem. İkisi arasındaki geçiş evresinde uygun konjonktürler ve iyi kötü aşılabilmiş zorluklar vardır. Hiçbir zaman çaresi olmayan bir gerilemeden söz edilemez.

1. Özgürlük ve denetim. - Yaşamını sürdürebilmesi ve yurttaşların arzularına cevap verebilmesi için eyaletlere bağımlı bir milyonluk bir kitleyle Roma merkezinin varlığı dikkat çekmeye başlar. Coğrafyacı Strabon kentli Romalılar için yerel üretimlerin sahip olduğu değeri hiçbir zaman ihmal etmemiştir. Aynı zamanda, birtakım özel kaynakların tüketicisi, sahip, evergetes (devlete hizmet eden kişi) olan ve kente erzak sağlamakla yükümlü imparator tarafından ikinci bir parametre tanımlanmıştır. Buna karşılık, Sezarların ekonomi-politiklerinin süreklilik göstermemesi ve fiyatların yükselmesi ve parasal dalgalanmaların etkileri gibi bazı mekanizmalara bağlı müdahaleler dışında, boyutlarının sınırlı olması faaliyetlerin ve zenginliğin bölünüp ufalması düşüncesini yaygınlaştırma eğilimindedir. Vergi, para dünya çapında uygulamalara bağlıydı ama bunların kullanılması ve doğurduğu sonuçlar bir bölgeden ötekine değişiklik gösteriyordu. Son araştırmalarda, arkeologların olağanüstü çabalarının ışığında, imparatorluğun bir ekonomik coğrafyasının araştırılması yeniden gündeme gelmiştir. Bu bağlamda, söz konusu olan, bölge çapında bir ürün ve coğrafi ortam ödül listesi değil, Roma ve eyaletlerine ve uzak bölgelere sunulan "ekonomik kalkınma" ilişkilerinin ayrıntılı bilançosudur.

Alışveriş ve ticaret ekonominin gelişmesinin temeliydi. Üç metale (altın, gümüş ve bakır ağırlıklı karışım) dayalı para sistemi her yerde geçerliydi ve Yunan sitelerindeki gibi yerel madeni para basımı geçerliyken uyarlamalar yapılabiliyordu bu konuda. *Aureus* ya da 25 dinar değerinde altın para (gümüş ayarlı para) ya da 100 sestertius (bronz) prestij ödemelerinde ya da hediyelerde kullanılan paraydı. Dinar askerlerin ve memurların maaşlarının ödenmesinde ve onursal ya da niceliksel önemi olan alışverişlerde kullanılırdı. Sestertius 4 as değerinde bir madeni para birimiydi ve as gündelik ödemelerde kolaylık sağlayan bir paraydı. Toprak ve insandan alınan dolaysız vergiyi bundan muaf tutulmayan her eyalet sakini ödemek zorundaydı. Ayrıca, Roma yurttaşları aldıkları mirasın yirmide birini (yüzde 5) vergi olarak ödemek zorundaydılar. Çok sayıda dolaylı vergiyse azatlı kölelerden, köle satışlarından, gümrük işlemlerinden (*portoria*; malların değeri üzerinden yüzde 2 ya da 2.5), açık artırmalardan, sürülerden, yerel tüketim mallarından alınıyordu. Vergi para ekonomisinin bir vektörü olmuştu ve bu ürünlerden alınan vergiler ya da sürülerden alınan vergiler bağlamında aynı ödemenin sürdürülmesiyle çelişkili bir durum değildi. İmparatorluk hâzinesi aynı zamanda arazilerden, maden ocaklarından, taş ocaklarından oluşan mirasın gelirinden de vergi alırdı.

Her zaman çok yoğun olan insan ve mal dolaşımı girişimcilerin, üreticilerin ve zanaatçıların etkinliklerini geliştirmelerini sağlamıştır. Bununla birlikte, etkili aktörler sosyal elitler, senatörler ve süvarilerdi, ancak bu durum risk almaya ve şanstan yararlanmaya hazır bazı azatlı kölelerin

dinamizmini de dışlamıyordu. Koşulları kuramsal olarak ticaretle ve para mesleğiyle uğraşmalarını engelleyen senatörler çoğu zaman *familia*larının üyeleri aracılığıyla gelir kaynaklarını artırıyorlardı. Bankerler ve işadamlarının durumları daha iyi incelenmiştir (J. Andreau). Faiz kazancı sosyal yaşam için kazanılmazdı: borç alan bir soylu sosyal sınıflandırmanın temeli olan sermayesine dokunmaktansa borç almayı yeğliyordu. Öte yandan, seçkinler de yasal faizin (yüzde 6-12) üstünde bir taleple borç verme konusunda duraksamıyorlardı. *Argentarii* denen uzmanlar faizle mevduat topluyorlardı ve açık artırmayla kredi veriyorlardı; *nummulari*ler değer biçtikleri değerli paraları değiştiriyorlardı; *coactore*ler komisyon karşılığı bazı kâğıtları nakde çeviriyorlardı ve *coactores argentarii* bu üç işi birden yapıyordu. İmparatorluk döneminde *negotiatoreler* toptancı tüccarlardı ve deniz ticaretinde, gemi malları da dahil olmak üzere, hacizli eşyalar karşılığında borç para veriyorlardı. Bütün işadamlarının aralarında çok sıkı ilişkiler vardı ama hiçbir zaman Roma'da ekonomik etkinlik bağlamında en küçük bir büyüme ya da durgunluk işaretini sezip değerlendirebilecek homojen bir karar grubu oluşturmayı başaramadılar. Roma ne Londra ne de New York olmuştur. Ticari faaliyetler Sezarlar döneminde dağılmış ve eyaletlerde yaşayanların ellerine geçmiştir; iki dünyanın seferberliklerinin gelişimi ve imparatorların telafiye yönelik önlemleri karşılaştırıldığında şaşırtıcı değildir bu.

Sezarların Roma'ya ve hiçbir eksiklikleri olmaması gereken askerlere karşı mükellefiyetleri vardı. Vergiye tabi buğday ve imparatorluk yurtluklarının artıklarından sağlanabi-

lecek gelire güvenebilen annona yönetimi dışında, iktidarın elinde siyasal amaçlı erzağı denetlemek amacıyla çeşitli olanaklar vardı. Düşük fiyattan alımlar, el koymalar, ayni yardımlar, en azından tahıl ve zeytinyağı alanında "sübvansiyone edilen bir pazar"ın işlemesine yardımcı oluyordu (A. Tchernia). Özel kara ya da deniz nakliyatçılarıyla devlet hizmetinde altı yıl çalışmaları için sözleşmeler yapılıyordu ve bu sözleşmeleri cazip kılabilmek için kendilerine bazı ayrıcalıklar ve muafiyetler tanınıyordu. Annona yönetimleri ve askerler tüccarlara ve sözleşmeli nakliyecilere, durum uygun olduğu takdirde, kendi stoklarından mal satına yasağı getirmiyorlardı. Öte yandan, Roma kenti dev bir tüketim merkezi de değildi (J.-P. Morel): bu kentte üretim ve ticaret faaliyetleri gelişiyordu ve kalabalık nüfus, imparatorluk harcamaları, senatör ve süvari aristokrasisinin alışkanlıkları ve zevkleri bu gelişmeyi destekliyordu. Başkent Roma'nın rekabet alanında kesin bir üstünlüğü vardı ve imparatorluk çevresinin hizmetkârları ve 'procurator'lar denetliyorlardı bu rekabeti. Eyalet askerleri ortam uygun olduğunda yerel kaynaklardan sağlıyorlardı ihtiyaçlarını. Şarap ve zeytinyağı belirli aralıklarla gönderiliyordu. Bununla birlikte, merkezler ve sürekli kaynakları arasındaki ilişkilere kayıtsız kalan çevreler önce resmi pazardan yararlanabilen bölgelerden hareketle ortaya çıkmışlardır.

2. Bir refah dönemi. - Kazı yapılan her yerde, II. yüzyılın ortasında büyük ekonomik gelişmeler yaşandığı görülmüştür. Bu dönemde konutlar değişmiş ve artmış, yeni kentler doğmuş ya da mevcut kentler değişmiş, görkemli anıt-

larla donanmış, gündelik eşyalar ya da değerli eşyalar, kapkacak, sandık vb. eşyalar gelişmiş, ticarette niteliksel ve niceliksel bir gelişmeye yol açmış, dünyaya yeni bir açılım getirmiştir. Deniz ulaşımında korsanlardan çok fırtınalar korkutuyordu ve okyanusta gözüpek denizcilerden başkaları da dolaşıyordu. Yöneticilerin ve askerlerin yararlanması amacıyla inşa edilen karayolları haydutların gözlediği tüccarları ve yolcuları rahatlatıyordu, akarsularda da yük ve yolcu dolu tekneler dolaşıyordu. Karakollar, konaklama yerleri, hanlar, atlıların ve arabaların yolculuklarını kolaylaştırıyordu. İmparatorluk ilk hükümdar tarafından kurulan araba servisi aracılığıyla muhafızlı habercilerini ve memurlarını her yere gönderiyordu. Her yerde inşaatlar yapılmış, alanlar açılmış ve üretim artmıştır. Köyler yoğun yerleşim merkezleri haline gelmiş ve her alanda yeniden hızlanan faaliyetler kısmen kentlilere yönelik üretim artışının gerçek motoru olmuştur. Teknik gelişmeler sayesinde çevre düzenlemeleri yapılmış, yeni alet edavat üretilmiş ve yeni tarım sistemlerine geçilmiştir. Kıtlık tamamen yok edilemese de azalmış, gıdalarda çeşitlenme olmuştur. Zanaatçılar ve tüccarlar mesleklerinden gurur duymaya başlamışlar ve zengin tüccarlar da kendilerine minnettar olan topluluklar tarafından onurlandırılmışlardır.

İtalya'da ve batıda egemen yapı *villa*'dır: boyutları farklı (30-300 hektar) ama mülk sahiplerinin ait oldukları sosyal grubun zenginlikleriyle orantılı bir tarım alanının merkezi. Bu bağlamda, ürünleri çeşitlendirmek kuraldır: Akdeniz ülkelerinde tahıl, zeytin, üzüm, bazı bölgelerde sebze ve meyve, bazı bölgelerde hayvancılık (keçi, koyun, sığır), otlaklar

ormanlar ya da fundalıklar... Bu faaliyetler gerçek özelliklerini arazilerin engebelerine ve yüzölçümlerine göre farklı biçimlerde düzenlenmiş manzaralarla tanımlanan bir ortamdan alırlar. Pek belirgin olmayan olası iklim değişikliklerinin etkileri de tartışılmıştır bu konuyla ilgili olarak. Yönetim bölgelerinin ve arazilerdeki öteki geometrik alanların anlam ve etkileriyle ilgili gözden geçirmeler daha belirleyicidir. Villalarda, bir yönetim birimi alanının oluşmasına etki eden bir mantığa göre, çok farklı bir mantık egemendir. Villaların konumları, özellikle arazinin durumunu gösterme ve uygun biçimde doğrulama amacına yönelik operasyonlarla ilgili değildi kesinlikle. Düzlükler, bataklıklar, tahıl ekimine elverişli balçık alanlar, zayıf topraklı vadiler, taşan ırmak sularının istila ettiği havzalar, zeytinliklere elverişli taşlık ve kurak kalkerli araziler, kaliteli üzüm yetiştirmeye uygun tepeler ve güneş alan yamaçlar, çöküntü alanları ziraatçilerin, Columella'nın gayretli büyük toprak sahiplerinin, özgür ya da bağımlı küçük çiftçilerin, bir kâhya ya da '*vilicus*'un emrindeki kölelerin çalıştıkları yerlerdi.

Batı eyaletleri alışkanlıklarını Roma'nın paylaştığı Yunan ve Helen geleneklerinin mirasçısı doğudan çok daha fazla değiştirmişlerdir. Prokonsüllerin yönettiği Afrika eyaleti, Asya eyaleti, ama aynı zamanda Betica, Narbonne, Suriye'nin bazı bölgeleri, iki çöl arasındaki zengin Nil Vadisi ve daha genel olarak da dalgalarla beslenen verimli Akdeniz kıyıları çok önemli kaynaklardı. Refahın görünür işareti tarım zenginliği bütün faaliyetlerin çimentosuydu. Zanaatkârlık ve sanayi tipi üretim (J. P. Morel) hızla gelişmekte olan kırsal bir ekonomiyle atbaşı gidiyordu. Büyük ölçüde

imparatorluk mülkü olan madenlerin ve taş ocaklarının işletilmesinin ekonomik etkisini değerlendirmeye kalkışmak gerçekçi olmaz. Bütün bölgelerde ya da hemen hemen bütün bölgelerde maden ve taşocakları bulunuyordu ama bunların çalışma ritimleri dönemlere ve siyasal ya da yerel yönetimin empoze ettiği kurallara göre değişiyordu. Özellikle Galya'da yoğun olan demir üretimi yepyeni koşullara cevap veriyordu, çünkü yüzeye yakın tabakalar dağınıktı ve kalite olarak farklıydı. Buna karşılık, metalürji dinamik bir zanaatkârlığı besliyordu. III. yüzyıldan başlayarak Anadolu'da ve Suriye'de ve de Afrika'da bir canlılık görülür ve bu canlılık henüz iyi tanınmayan ekonomiyi eyalet kentleriyle ilgilenmeye davet eder.

3. III. yüzyıl krizleri. - Finans ve para sorunları ve bunların Roma dünyası ekonomisiyle global bir bakış içinde ilişkilendirilmesi çok önemlidir. Bu konuda imparatorluğun açık seçik, belirgin bir siyaseti var mıydı? Sezarlar hazinenin çıkarlarını korumaya çalışmakla mı yetiniyorlardı? Refah döneminde genellikle kısa süreli çalkantılar olmuş ve kırılganlık işaretleri görülmüştür. Zenginlerin aşırı borçlanmasıyla yansıyan, sınırlı ve büyük ölçüde aktörlerin psikolojisine bağlı ünlü 33 kriziyle bazı dayanışma hareketleri ortaya çıkmıştır: arazi fiyatlarının düşmesi, tarım gelirlerinin ve faiz oranlarının artması (A. Tchernia). Bu durum Hindistan'la ticaretin (parfüm, kokulu tütsü, baharat, ipek değerli taş) ve altının kışkırttığı yıkımlarla insan kayıplarının sonuçları olan, Roma aristokrasisinde artan lükse düşman, ahlakçı Büyük Plinius'u endişelendirmiştir: kolay para

kazanmanın çekiciliği, bu yoldaki insanların sivil bir kendine yeterlilik idealine bağlı arazi mirasının getirdiği istikrar kuralına karsı senatörleri kazanmaları riskini taşıyordu. Neron bolluğun yarattığı sorunları gidermek amacıyla ilk kez altın ve gümüş paranın değerini düşürdü (J. Andreau). Domitianus, bağcılığın rekabetiyle karşı karşıya olan tahıl üretiminin atılım yapabilmesi için, bağcılığın sınırlanması amacıyla iki kez ferman çıkarmış ancak uygulatamamıştır bunları. Traiaunus senatörlere sermayelerinin üçte birini İtalya'ya yatırmaları zorunluğu getirirken özellikle senatonun Roma-İtalya karakterini korumak istiyordu. Bundan, imparatorların sürdürülen hiçbir ekonomi-politiği engellemedikleri ve sadece krizlere çözüm getirmek ve doğa yasasındaki dengeyi bulmak amacıyla müdahale ettikleri sonucunu çıkarmak mantıklıdır. Roma İmparatorluğu bölgesel bir ekonomik birlikti ama imparatorluğun ekonomik alanını yönlendiren hiçbir bilinçli örgütlenme yoktu. Gözlemlenebilen mekanizmalar merkez Roma'nın dışında keyfi bir tavırla hayata geçirilmiştir. Liberal sistemin kendisi asgari bir teknik ve yönetimsel örgütlenme olmadan yürümez.

Askeri ve siyasal olayların çok önemli bir rolü olmuştur. Marcus Aurelius'tan başlayarak Tuna'da önemli bir tehdidin hissedilmesi verileri değiştirmiştir. Severuslar dönemindeki düzelme güven ortamı, ancak sonuçları ağır olan kararlar alınması bedeliyle sağlanabilmiştir. 250-274 arasında para sistemindeki genel parçalanma imparatorluğun tüm sınır bölgelerinde hiç eksik olmayan askeri zorluklarla üst üste gelmiştir ve Valerianus'un esir düştüğü 260 yılı,

*sestertius*un tedavülden kalkması ve doğuda sitelerin para basma sistemlerinin çökmesiyle, telafisi mümkün olmayan bir parçalanmanın sinyallerini vermiştir. Ticaretin gerilemesi bir vakıadır ve bunun nedenleri Pers imparatorluğu ve özgür Germenler'le ilişkilerin bozulması ve kriz sonucu Roma İmparatorluğu'nun bölgesel bir parçalanmaya doğru gitmesidir. Bu felaketler ve gasplar sonucu askerlere hoş görünme gerekliliği ortaya çıkar: söz konusu olan onlara dalkavukluk etmek, onları satın almak, ödüllendirmektir ve her durumda hoşnut olmayacakları davranışlardan kaçınmaktır. Her şeye rağmen, devletin tavrında radikal bir değişiklik olmamıştır: imparatorluğun bu kuşku ve direniş döneminden ne devletçilik, ne müdahalecilik, ne genel bir ekonomi-politik çıkmıştır. Çeşitli imparatorların reform denemeleri geleneklere ve Roma'nın gücünün korunmasına sadık Diocletianus'un faaliyetlerine zemin hazırlamıştır. Bu bağlamda, korumak ve denetlemek yaygın sözcükler olmuştur.

II. yüzyılın ikinci yarısı eğilimleri tersine çevirmiştir. Paraların değerinin düşmesi hissedilmeye başlamış ve dinarın değeri gerilemiştir. Septimus Severus'un devalüasyonu yüzde 50 oranında gerçekleşir; ücretlerin artmasının ve askeri harcamaların önüne geçilir. Çıkarılan iki dinarlık yeni gümüş paranın adı *antoninianus*tur (metinlerde geçen yabancı bir sözcük); üzerinde imparator ve imparatoriçenin resimleri bulunan bu paranın ağırlık değeri gerçek değerinden düşüktü: Caracalla'nın bu parayı basmasının nedeni 215'te dörtte bir oranında artış gösteren maaş ödemelerini karşılayabilmekti. Elagabal dönenimde tedavülden kaldırı-

lan paranın itibarı askerleri yatıştırmak amacıyla Pupienus ve Balbinus döneminde (238) iade edildi. Bununla birlikte, Traianus Decius döneminden başlayarak dinar seyrekleşmeye başlamış ve yeni para ölçü olarak alınmıştır. Geleneksel bronz para basımı Galianus'la birlikte durmuştur (260) ve içindeki gümüş oranı gitgide azalan (sonunda yüzde 2'ye düşmüştür) *antoninianus* kalitesi çok düşük, bakır oranı çok az bir paraya dönüşmüştür. Sürekli para basılıyordu ve kısmen dolaşımdan kaldırılan ve aşırı değerlenen altın çok iyi direniyordu. Diocletianus'tan önce Aurelianus bir reform denemesine girişti; bu reformun yeniliği her paranın nominal değerini keyfi bir biçimde ayarlama iradesiydi: gümüş-bakır karışımı bir madeni para olan *aurelianus* güven vermedi ve devletin daha çok işine gelen altın para basımı bronz ve gümüş parayı her geçen gün biraz daha geri plana itti. Mısır'da, büyük olasılıkla, Aurelianus reformuyla birlikte fiyatlar uçtu ve imparatorluk manipülasyonlarının etkili olduğu söylendi bu işte. Önceki dönemde fiyatların para değişikliklerine karşı daha hassas oldukları sanılmaktadır. Paraların gerçek değerini yakalamış itibari değerler çevresindeki para sisteminin istikrara kavuşması başka bir şey, fiyatların denetimi ve vergi girişi başka bir şeydi. M. Corbier'nin oldukça gerçekçi hesabına göre, enflasyonun III. yüzyıl boyunca yıllık ortalaması yüzde 3 olmuştur, ancak bu bağlamda daha yüksek rakamlar da görülmüştür. Gümüş-bakır karışımı paralar gündelik alışverişte itibari değerlerini korumuşlardır. Birtakım zayıflamış sektörler için dolaşımda bir kısıtlama olması ama ötekilerin değerleri daha az düşmüş eski stoklarla daha uzun süre yaşamış olma-

ları mümkündür. Her durumda krizin seçici sosyal sonuçları üstüne spekülasyonlar yapmak risklidir, aynı şekilde, sitelerin gerilemesi üstüne hesaplar yapmak da ihtiyatlı bir tavır değildir.

III. Binlerce site

Sadece tek bir veri üstünde durmak gerekseydi, sitenin evrensel genişlemesi erken dönem Roma İmparatorluğu'nu karakterize ederdi. İmparatorlukta bir uçtan ötekine "siteler imparatorluğu" ortaya çıkmıştır. *Polis* ya da *'civitas'ın* Yunan-Roma modeline göre örgütlenmiş yerel bir topluluk olan ve insanı temel olan bu siyasal birlik her yurttaşa ya da neredeyse her yurttaşa gerekli kolektif ve kimliksel bir ufuk sunuyordu. Onun dışında bu adı hak etmiş bir olgu yoktur. İmparatorluk gücü muhatap olarak sadece temsilcilerini tanıyordu. Resmi bir sözleşme ona hayat veriyordu ve "bir siteye tanınan hakları" tanıyordu (*iuria*): belirli kurallara dayanan kurumsal ve hukuksal özerklik, ama aynı zamanda bir finans kapasitesi ve onu Roma ve öteki sitelerle alışveriş ilişkisine sokan ayrıcalıklar. Yerel siyaset her yere rekabet ve genel çıkar anlayışı getiriyor ve yasalara saygının yaygınlaşmasını destekliyordu. Elitlerin yönettiği sivil toplum yurttaşlar arasında sevgi, güven ve gurur duygularını yoğunlaştırıyordu.

1. Statüler ve özgürlük. - Her site *a priori* olarak tekti; Roma'yla tüm iki taraflı ilişkileri sürdürdüğü varsa-

yılan bir topluluklar listesine dahil edilebilecek eyalet formülünün belirttiği bir olguydu bu. Az ya da çok uzak geçmiş, tarih, fatihle olan ilişkiler, sınıf, özgürlük düzeyi -kısacası siyasal statü- konusunda bilgi verebilecek unsurlardı. Öyle görünüyor ki, Augustus cumhuriyet döneminde ortaya çıkan hukuksal kategorileri hafifletmiş, ancak Plinius tablosunda görüldüğü gibi daha önceki ayrıcalıkları yok etmemiştir. İtalya dışında, Roma sitesine yabancı siteler gezici sitelerdir ve bunların bazıları "özgür" bazıları da anlaşmaya göre "federe"dir. Latin hukuku *(ius latii* ya da *Latium* hukuku), sonra da Roma hukuku basit bir Latin komünü olabilen, municipalis ya da koloni olabilen sitenin tam olarak entegrasyonunun etaplarını derecelendiriyorlardı. Önceleri Roma yurttaşlığına bağlı olan municipalis I. yüzyılda özgün "Latin hukuku municipium" gibi yaygınlık kazanmıştır ve biz bunu özellikle İber Yarımadası'nda bulunan bronz üstüne kazınmış mevzuatlardan anlıyoruz. Buna karşılık, imparatorluğun başlangıç döneminde kurulanlar dışındaki Latin kolonileri yok olmuştur. İç savaşların etkisiyle hiyerarşi kesinlikle altüst olmuştu: municipium artık koloniden sonra geliyordu ve koloni sözcüğü son derece çekiciydi, çünkü gerçek anlamda "özgürlük ayrıcalığı" içeriyordu.

Sezar ve Augustus döneminde doğuda koloniler kurulmuştu ve III. yüzyılda bütün Roma dünyasında bu düzeye yükseltilen siteler olmuştur. Buna karşılık, Latin hukuku Grek eyaletlerinde ve Helen eyaletlerinde tanınmamıştır; bu hukuktan yararlanmak ve bu hukukun anlamı analiz edilmek istendiğinde küçümsenmemesi gereken bir olgudur

bu. Roma Grekler'i tam bir özgürlük hayali içinde yaşatmıştır: onlara biçimsel olarak özgür site statüsü vermiştir ya da *'poleis'*lerin gezici kalma iradelerine saygılı olmuştur. Burada yerel özerklik geleneği eskiydi ve topluluklar içinde işlerin düzenli yürümesi için gerekli kurumlar ve elitler bulunuyordu. Yöneticilerin siyasal deneyimi, Grek kültürüne duyulan büyük saygı, Roma'nın Helenistik uygarlığın mirasçısı gibi görülmesi, Romalı yöneticilerin ataların şanlı döneminin aktörleri olmaya pek layık bulmadıkları insanlara karşı olası ihtiyatlı tavırları, kuşkuları, hatta küçümsemeleri büyük ölçüde dengeliyordu. Bununla birlikte, Asya eski Yunanistan değildi ve birçok Anadolu sitesi yeni bir dinamizmle tanışıyordu ve kimilerine göre bu dinamizme olağanüstü bir refah da eşlik ediyordu. Roma iktidarı herhangi bir minnettarlık, bir lütuf ya da bir yardım bekleyen bu ileri gelenlerin tepkilerine ve taleplerine karşı tetikte görünüyordu.

Augustus'tan başlayarak imparatorluğun batı bölgeleri ve Latince'nin konuşulduğu bölgeler municipalis ve çevrelerindeki yaşamı öğrendiler. Olgunun ritimleri ve yayılması eyaletlerin durumuna göre farklılık gösterir. İber Yarımadası Flavianus hanedanının etkisiyle 'municipulis'lerin denetimine girmiştir. Augustus döneminden başlayarak site modeline göre örgütlenen Galyalılar I. yüzyılda yavaş yavaş Latin yasasından yararlanmaya başladılar. Britanya, Germanialar, Ren ve Tuna askeri bölgelerinde municipalis düzeyinde ya da Latin hukuku municipium içinde yer alabilen kentler oluştu. Prokonsüller tarafından yönetilen Afrika'da, özerklik ve onur peşindeki yerel toplu-

luklarla iç içe geçmiş statüler labirenti yerini basitleştirilmiş ve daha belirgin hiyerarşilere bırakmıştır. Severuslar döneminde Kartaca kolonisi '*pertica*'sının yeniden tanımlanması yeni "Septimus" 'municipium'ları doğurmuştur. Gelişmeler sadece bu bölgeyle sınırlı değildir. Kartaca da *Utica* ve *Lepcis Magna* gibi İtalyan hukukuna kavuşmuştur: bu kolonilerin bulunduğu toprak İtalya'nın bir parçası gibi kabul ediliyor ve vergi muafiyetinden yararlanıyordu. Mısır'ın durumu özeldir bu bağlamda. Septimus Severus 'nomos'larda konşeyler (*boule*) kurarak 'municipalium'lar oluşturmuştur orada. İmparatorluk ve siteler iyi geçiniyorlar ve birbirlerini destekliyorlardı. III. yüzyılda da, Galianus'a kadar sivil toplumların oluştuğu ya da bu düzeylere ulaşan toplumların bulunduğu görülür. Aynı zamanda gerilemeler ve yok olmalar da tabii ki. Site hem bir bölgenin kentleşmesinin kökeniydi hem de eyaletlerin yönetim ve düzeninin temel birliği. Birçok kimseye göre, bu, siyasal çıraklığın en önemli sahnesidir.

2. Yerel siyaset. - Kökenleri demokratik olsun, aristokratik olsun, site kurumları hiyerarşize olmuş ve eşit olmayan üç özellik taşırlardı: halk ya da demos, 'magistratus'lar (önemli kamu görevlerini üstlenen kimseler ya da *arkheion* (yüksek devlet görevlileri), konsey *(ordo* ya da *boule).* Eski Yunan siteleri Atina ya da Sparta'dan yerel yaşamın belli başlı alanlarını kapsayan bir işlev ve görev yelpazesi almışlardı: adalet, kamusal alanların yönetimi, yiyecek ve silah gereçlerinin karşılanması, eğitim, din ve oyunlar. Magistratus'ların ve dinsel tören görevlilerinin

adları ve yetkileri siteden siteye değişiyordu: arkhon, agonothetos, agoranomos, strategos, *grammateus* ya da sekreter, gymnasiarkhos en yaygın olanlarıdır bunların. İlke olarak, demokratik tipte meclisler olan *ecclesia, boule* kaybolmuştur. Birçok Yunan sitesinin Sparta kökenli ve daha sonra yaşam boyu atanan varlıklı yurttaşlara uygun görülen '*gerousia*'yı ya da Eskiler Konseyi'ni benimsemesi, hiç kuşkusuz, Augustus öncesi bir dönemde gerçekleşmemiştir. İmparatorluk döneminin '*poleis*'leri aristokratik yönetimlere dönüşmüştür. *Boule* ya da konseye gireceklerin her yıl kurayla belirlenmesi uygulamasına son verilmiş ve zenginlik düzeyleri geçerli olmuştur bu alanda. Verilen paye yaşam boyu geçerliydi. Yerel yaşamın temeli olan ve halk ya da kabile ve yıllık 'magistratus'lar tarafından seçilen konsey bir municipalis 'ordo'suyla eşdeğerdi. İmparatorlar da hiçbir art niyet içinde olmadan sivil görevler üstlenmişlerdir. Sivil imparatorluk kültü Augustus'u yüceltmek amacıyla ortaya çıkmıştır. Yaşayan imparatorla ilgili olan bu dinsel payeler imparatoru tanrılaştırmaya yönelikti; bu dinsel görev göz dikilen ve saygın bir görevdi ve, kimi zaman, daha sonra eyalet din adamlığı görevine yükselmeyle sonuçlanabiliyordu. Tiberius ve özellikle Claudius'un etkisiyle iktidardaki imparatora karşı gösteriler sönmeye yüz tuttuğunda da yok olmamıştır imparator kültü.

Bazı İtalya siteleri ya da eski batı eyaletleri cumhuriyetten miras kalan statülerin damgasını taşıyan ya da Sezar'ın (İÖ 45) municipalus yasasından daha eski bir yapıyı yansıtan karmaşık yapılı kurumlarını korumuşlardır. İmparatorluk

döneminde onaylanan, yeniden yapılandırılan ya da kurulan sitelerin çoğu Roma halkanın *'res publica'sından* esinlenen bir mevzuatı benimsemiştir: bir yıllığına seçilen magistratus toplulukları, "curia" denen oy ünitelerine bölünmüş ve misyonu seçim olan halk meclisleri, yerel bağlamda değerlendirilen ve cens temeline dayanarak oluşturulmuş onbaşılar konseyi. *Malaca'da, Salpensa'*da ya da Betica'daki *Irni'*de bulunan, bronz üzerine kazınmış ve eksik olan Flavianus dönemi municipalus yasaları altı magistratus modelini gösterir: bunlar iki quaestor, iki aedilis ve iki 'duumvir'den oluşan üç grup meydana getirirler. Bunların görevi hukuku anlatınak ve yerel yaşamı canlandırmaktı. Konseyi toplantıya çağırıyorlardı, bir gündem oluşturuyorlar ve çözümlenecek sorunlarla ilgili rapor hazırlıyorlar ya da hazırlatıyorlardı. Yurttaşlar ve yabancılar oylarıyla onbaşılar ve meclise başkanlık eden magistratus tarafından önerilmiş adayların magistratusluğa ve din adamlığına seçilmelerini onaylamakla yetiniyorlardı. Doğuda olduğu gibi, bazı sitelerde 'curia'larda kayıtlı olanların tümünün olgun insanlar olmadıklarını söylemek mümkündür. Seçime katılım yoğun olsa da herkesin seçim yerine gitmemiş olması da mümkündür. Halk iradesi aynı zamanda ve belki de özellikle daha spontan bir biçimde forumda, çeşitli gösterilerde ya da sivil şenliklerde tecelli ediyordu.

Yerel siyaset önde gelenlerin işiydi. Bu bağlamda tek yer sitenin ve kurumların merkezi, en saygın dinsel ve sivil kamu binalarının bulunduğu yer olan kentti. Tartışmalar Curia'da ya da konseyde yapılıyordu ama en azından doğuda,

sözgelimi Prusalı Dion, Plutarkhos ya da Aelius Aristeides okunduğunda, tüm yurttaşların tanık olmaları gerektiğinde kent meydanına taşınırdı tartışmacılar. Onbaşılar ya da 'bouleute'ler kararnameler çıkarıyorlardı ve gerektiğinde halk da katılabiliyordu bu etkinliğe: bu kararnamelerin geçerli olabilmesi için ya mutlak ya da üçte iki çoğunluk gerekliydi. Dinsel alan, municipalis adaletinin iyi işlemesinin güvencesi, seçim operasyonlarının ve siyasal yaşamın çerçevesi, kamu hâzinesini ve site finans işlemlerini denetleyerek esas yetkiyi kullanıyorlardı. *Irnni* mevzuatı ve sayısız imparatorluk mektubundan sitelerin para sorunlarına ne kadar hassas oldukları anlaşılıyordu. Sorumlu 'magistratus'lar hesap vermek ve kendi miraslarıyla ilgili olarak güvenceler, tanıklar göstermek zorundaydılar. Seçildiklerinde sitenin işleri için bir "şeref parası"nı harcıyorlardı. Municipalum topluluğunun gelirleri çeşitliydi (gayrı menkuller, bağışlar, maden ocakları ve taş ocakları, tazminatlar) ama ortada olan para sitenin boyutları ve prestijiyle kıyaslandığında yeterli değildi genellikle. Kimi zaman şahıslardan gelen cömert bağışlar yeniden dengeyi sağlayabiliyordu: bağışlar, hiç kuşkusuz, sivil yaşamın gelişmesine katkıda bulunmuştur; sitenin kendi kaynaklarının, uzun bir dönem, sanılanın aksine, büyük bir rol oynamamış olduğu kesin değildir. Yerel konjonktürlere göre, ileri gelenlerin ve dönemlerin koşullarını ayrıntılı biçimde değerlendirmek gerekir. İleri gelenlerin cömertlikleriyle arkadaşlarını geçmek için borçlanmaları ve rekabete girmeleri siteleri sürekli ve hiç eksilmeyen para sorunlarıyla karşı karşıya bırakıyordu.

3. Sivilleşmiş bir yaşamın ifadesi. - Roma'nın silahı olmayan ve bağımsız bir siyaset sürdürmesi olanaksız sitelerden korkması için bir sebep yoktu. İmparatorluk gücünün onları küçümsediğini ve onların biraz boş, kimi zaman da zararlı oyunlarıyla alay ettiğini söylemek yanlış olurdu. İmparatorun sitelere, sitelerin de imparatora ihtiyacı vardı. Bu nedenle, imparator, sitelerin çok fazla harcama yapma ve yukarıdan çözümler bekleme eğiliminden sıkılabiliyordu. Özerklik temel bir değerdi ve bir bedeli vardı. Yerel ileri gelenlerin söylemlerinin çoğu zaman içi boş, gösterişli ve maneviyat yükseltici özellikleri basmakalıp değildi ve kesinlikle sivil yaşam koşullarının empoze ettiği ilişkilerin üslubunu taşıyordu. Bazen şaşırtıcı olabilen formülasyonlar insanların -her zaman mümkün olamasa da- uymak isteyecekleri bazı ideal normları olumlu bir biçimde açıklamanın yollarını sunuyorlardı. Anlaşıldığı kadarıyla, sitenin kaçınılmaz uyarlanmalara tabi olmasıyla kendini daha bir hissettiren muhafazakârlık ve gelenek referansının arkasında elitlerin ve yurttaşların aşılmaz kabul edilen bir topluluğa sadakatini, özel bir kimlikten yararlanmanın gurur ve onurunu, yasaların güvencesi altındaki sivil yaşamın, uygarlığın var ettiği her şeyi kapsadığı düşüncesini görmek gerekiyor. Maddi sorunlar, yiyecek ve silah sağlama sorunları, içerideki tartışmalar ya da komşularla rekabet, bir yönetici ya da imparatorun önünde eğilmenin getirdiği küçülme ve zorlayıcılıklar özgürlüğün ve gayretkeş yurttaşlar arasındaki rekabetin bedelinden başka bir şey değildi.

Bir site olma onuru lafta kalan bir şey değildi. Poliades tanrılarının korumasıyla yaşamları sürüyordu sitelerin.

Din toplumun inşasına çok büyük ölçüde katılıyordu: tanrıların himayesinin sürmesi için sürekli yüceltilmeleri gerekiyordu. Oyunlar ve gösterilerle birlikte şenlikler bu tanrısal ilginin işaretini yansıtıyordu. Öte yandan, bireyin sitesini örnek göstermesi de bir kendine saygı, gurur sorunuydu: güzel konuşma yarışmaları, atletizm yarışmaları, şiir ve müzik yarışmaları, tiyatro, sirk ya da anfiteatr gösterileri, şölenler ya da armağanlar köylüleri ve komşu siteleri çekiyordu ve sitenin ününü yaygınlaştırıyordu. Gösteriler ne kadar çok ve zengin olursa halka da o kadar cömert davranılıyordu ve yabancılar da o kadar büyüyordu, yönetici elitlerin şan şöhreti de o kadar artıyordu. Yönetici elitler böylece bir yandan da güzelliği, özgünlüğü, boyutlarıyla kendini yerel rakiplere kabul ettiren kentin anıtsal gösterişi içinde güçlerini ve şöhretlerini sergiliyorlardı. Komşuların kıskanç hayranlığını ve yakınlardan geçen konukların şaşkınlığını çekmek gerekiyordu. Sivil toplumlar en küçük bir fırsatta kesinlikle barbarlığa karşı olduklarını göstermekte tereddüt etmiyorlardı. Zamanla aile mirasları, soyluluklar, ve iyi eğitim kaygıları içine düşen ileri gelenler imparatorların erdemli yanlarını aldılar ve ortak çıkarın hizmetinde taşınması zor iyilik, sadakat ve dürüstlüğü önemseme çabası içinde oldular. Bireyin kendi isteğiyle şan şöhret peşinde olması ya da '*philotimia*'nın tehlikeleri de vardı ama bu aynı zamanda açık bir rekabet zevkini de gösteriyordu ve toplumun kesinlikle kabul edebileceği sosyal bir üstünlük işaretiydi. Hiyerarşilere ve eşitsizliklere rağmen, aynı siteye aidiyete dayalı dayanışmalar yerel elitlerin sürekli uğraşları arasında yer alıyordu: bunların unutulması yurttaş-

lar arasındaki uyum ve dayanışmayı tehlikeye düşürebiliyordu.

Vatan sevgisi (*philopatris* sıfatıyla belirtilen) Yunan sitelerinde övgüye layıktı. Latin yazıtlarında kullanılan bir ifade olan *Amor patriae* "evrensel vatan" Roma'yı (Cicero) sevmeyi değil, yerel vatanla (*polis* ya da site) kurulan sıkı ve yakın ilişkiyi belirtiyordu. Doğu ve özellikle prokonsüllerin yönettiği Afrika yazıtları imparatorluk döneminde bunlardan söz ederler. En dolaysız anlamıyla site-vatan bir ailenin memleketi, insanların sonunda döndükleri ataların toprağıydı. Kendi rızasıyla vazgeçmesi ya da zorla vazgeçirilmesi dışında, konut, ikametgâh değiştirmek bireyin 'origo'sunu değiştirmiyordu. Yurtseverlik gene her şeyden önce ileri gelenlerin belirgin özelliğiydi. Belgelere göre, iki biçim söz konusudur bu bağlamda: çevredeki insanların düşüncelerinden öğrenilen yurtseverlik ve istenen yurtseverlik. Her durumda sadece yurtseverliğin ayrıntıları ya da aksesuvarları kavranabilmektedir ancak. Olağanüstü nitelikler yüklenen duygusal bağlılığın yansımaları gerçek anlamlarını koşullara göre alıyorlardı: vatan sevgisi tehlikeyi atlatan ya da topluluğu tehlikeden kurtaran talihli eylemleri ve kararları yansıtıyordu. "Vatan" artık hiçbir şey işe yaramadığında ortaya çıkıyordu: bu sözcüğün kullanımı herkesin kendisini evinde hissetmesini, somut, canlı ve tanınabilen toplumun bütünlüğünden ve korunmasından sorumlu hissetmesini sağlıyordu. Vatan siyasal kimlikti, sivil bir siteye kesin biçimde aidiyet duygusuydu. Herkes kendi sosyal ve ailevi koşullarına göre, kendi ölçülerine göre özveride bulunacaktı

vatan için. Dolayısıyla, Merida'da yaşayan bir '*incola*'nın (yabancı) kendisinin bir Turduli gibi görülmesini istemesinde herhangi bir çelişki yoktur; aynı şekilde, Roma yurttaşlığına sahip ileri gelenlerden birinin oğlu olan Madauralı Apuleius'un kendisini "yarı Numidialı yarı Getulialı" gibi görmesinde de bir çelişki yoktur. Site ve vatan son derece karmaşık hale gelmiş kimlik yapılarının en açık seçik parçasından başka bir şey değildi. Kökenleri buralara bağlı biri için ikinci vatan diye bir şey yoktu.

Sivil yapılar imparatorluğun da özünü oluşturuıyordu. Böylelikle, niçin III. yüzyılın sitenin bunalım ve gerileme dönemi gibi değil, bir siyasal güçlenme ve bütünleşme dönemi gibi gösterileceği anlaşılmaktadır. *Polis*'in vektörü olan Helenizm yenileşmesini sürdürmüştür. Batı eyaletleri municipalis çerçevesi içinde Latinleşmelerini sürdürmüşlerdir. Yerel koşullara yavaş yavaş uyarlanan bir modelin evrenselliği birlik içinde farklılığı dikkate alır. Küçük ya da büyük sitelerin gelişmelerini ve özgürlüklerini imparatorluğa borçlu olduklarını söylemek ihtiyatsızca bir yaklaşım olurdu. Bununla birlikte, iki özelliğin bir arada yaşadıkları ve tehlikeler ve tehditler içeren olaylar düzeyinde geliştikleri gözlemlenebilmiştir. Sitelerin direnci imparatorluğun direncine bağlıdır. Şaşılacak bir şey yoktur bunda. Daha çarpıcı olan, siteler dünyasının etkin ve hırslı elitlerinin, yani seksen milyonluk bir nüfus içinde oldukça az insanın enerjisini ve dikkatini yoğunlaştırmasıydı. Az ya da çok büyük ve aşılması az ya da çok zor bir mesafe içinde, büyük bölümü egemen siyasal çevreler içinde bulunmalarına rağmen sivil karakter edinmiş merkezlerin dışında kalan grup-

lar ve bireyler vardı. Bu bağlamda, söz konusu olan, sadece ender durumlarda konuşma hakkı olan kırsal kesimde yaşayan kitleler değil, çeşitli nedenlerle kenarda kalan ve kurulmuş olan iktidarların her şeyi denetleyemeyeceğine tanık olan farklı kategorilerdi.

IV. Bölüm

TARTIŞILAN İMPARATORLUK

Roma egemenliği, sosyal imparatorluk modeli, kötülüklerin kaynağı olan açık eşitsizliklere, gündelik çatışmalara ve daha derin krizlere dayanıyordu. Hukukun egemen olduğunun kabul edilmesi şiddete başvurmayı yok edememiştir ve doğru bulduğunda devletin kendisi de bu yola başvurmuştur. Zenginler yoksulluğu yok etme kaygısı içinde olmamışlardır, kölelik sürmüş ve gittikçe yaygınlaşmıştır; köleliğin kaldırılması sözgelimi bir Epiktetos için düşünülemeyecek bir şeydi, çünkü evrenin rasyonel düzeni içinde yer alıyordu. Birçok insan, seyahatlere, ticarete ve dışa açılmaya rağmen, kapalı dünyalarda yaşamıştır: köylülük, etnik gruplar, itibarı olmayan meslekleri icra edenler (aktörler, arabacılar, gladyatörler). Kadınların büyük çoğunluğu hukuken ve gerçek anlamda aşağı görülüyorlardı ve birçok alanda ehil olmadıkları kabul ediliyordu. Roma yurttaşları, devlete hizmet edenler, askerler himaye görüyorlardı ve ayrıcalıklara

sahiptiler; eski tarihçiler ve düşsel yapıtların yazarları bunları dile getirmekten hoşlanırlar. Roma imparatorluğu bir adalet modeli olmamıştır, ideal bir insani örgütlenme de değildir ve söz konusu olan da bu değildir zaten. Bu imparatorluk herkesin özlemini çekebileceği siyasal bir birliğin katalizörü de olmamıştır. Monarşi ve Romalılık birliği, ancak krizlerden sonra ve daha sonraki yeniden yapılanma döneminde, bölgesel ve kimliksel olmaktan çok ideolojik bir üniter ilkenin kendi kendine mal ettiği unsurlar olmuştur. Roma gücünün karşıtları sadece bu dünyaya girmek ve eyaletlerin zenginliklerini paylaşmak isteyen dışarıda kalmış halklar değildir, imparatorluk yurttaşları kültürel, dinsel gelenekler adına ya da sadece uzak ve keyfi gibi görülen bir sistemi reddederek düşünce biçimlerinin kolektif değişiklikleri ve sosyal ilişkilerin gelişmesi için belirli işaret noktaları koymuşlardır. Fethedilen bölgelerin direnci mi yoksa Romalılaştırmanın başarısız olması mı? Bu da söz konusu değildir, imparatorluğun dinamiği ve istikrarlı konumu dolayısıyla yaratmış olduğu dünya her yerde yeniliklerin tohumlarını atmıştır; her yana dağılmış olan bu yenilik tohumları bir yığın çelişki barındırıyorlardı içlerinde.

I. - Romalılaştırma sorunu

Bu sözcük günümüzde özellikle Anglo-Sakson tarihçiler açısından olumlu bir izlenim bırakmıyor. Göstermeye çalıştığı gerçeklikler pek o kadar kaybolmamıştır ve her seferinde söz konusu olan şeyin (siyaset, ekonomi, kültür vb.) nitelen-

dirilmesi istenir. Dolayısıyla, bu kavram bir mevzuatlar bütününü ifade eder ve bu bütün özel değildir. Roma'nın eyaletler üstündeki egemenliğiyle ortaya çıkmıştır; bu egemenliğin belirgin özelliği çok farklı ritimler, etaplar, düzeyler ve tepkilerdir. İmparatorluk evresi özgün bölgesel uyarlanmalar içinde ifade edilmiş olguların yoğun bir anını oluşturur.

1. Tanım. - Roma ve eyaletlerde yaşayanlar arasındaki ilişkiler tartışmasında otuz yıldır bir değişiklik olmuştur. "Direniş" (yerli) ya da "asimilasyon" alternatifi çok kısıtlayıcı bulunmuştur, çünkü bir yönetim birimi olan eyaletin tanımı etnik ve politik kategorilerin dışında kalıyordu. Ayrıca, siteler, tek tek, bilinen ya da kabul edilen muhataplar anlamına geliyordu. Kendilerini dinlemeye Kartaca'ya boyun eğdiren muzaffer senatodan daha yatkın olan Roma iktidarına karşı argümanlardan yoksun olmayan eyalet elitlerinin tepkileri ve inisiyatifleri daha dikkate değer bir olgudur. Şunu söylemek gerekir ki, eyalet halkları, etkisinin bilincinde olan bir kamuoyuna hassas bir yönetime ters düşmeden ve sürekli diyalogla fikirlerini söyleyebilirlerdi ve vergi ya da adalet gibi hassas konularda yetkili mercilere kadar duyurabilirlerdi seslerini. Muzafferin fethettiği topraklarda, her şeye rağmen, mutlak bir asimilasyon siyaseti izlememesi "Romalılaştırma" kavramını dışlamaz. Bütün Roma iktidarları döneminde sürekli boyun eğen ve tabi olan halklar Roma'nın büyüklüğüne katkıda bulunmuşlar ve sonuçta bunlar artık düşman olmaktan çıkmışlardır. *Fides,* Roma'ya karşılıksız ve hiçbir şey beklemeden duyulan

bir güvenden başka bir şey ifade etmemiştir. Barış, kentin oyunun başkişisi olduğu, kurumlarının ve otoritesinin imparatorluktaki siyasal, ekonomik, sosyal ve kültürel ilişkeleri yönlendirdiği anlamına geliyordu, "ikinci Romalılaştırma", dikkati sosyo-kültürel alana çekmiştir: Yunanlı coğrafyacı Strabon'un dediği gibi, bu, "bakışları Roma'ya doğru çevirmektir" : bu bağlamda, hem merkezin etkisi dikkate alınır hem de Roma referanslarına göre eyalet kültürlerinin mesafesi... Barbar korkusu ya da barbar olarak görülme korkusu çok sık dile getirilmeyen çok belirleyici bir unsurdur. İmparatorluk tam bir özgürlük sağlamaktan çok kayıtsızlık içinde olmuştur. Özgürlük bağımsızlık değildi. Gündelik yaşamda Roma egemenliğinin özünü oluşturan birçok toplumda yeni karışımlar yaratan kültürel simyalar oluşmuştur ve bunlar süreklilik görünüşü altında belli belirsiz değişimlerin kaynağıdır.

2. Dönüşümler. - Yerel toplumların kültürel dönüşümleri pek iyi bilinmemektedir: bu konudaki bilgileri geliştirebilecek çalışmalar pek fazla ilerlemiş değildir ve bu bağlamda bazı modellerin oluşturulması gereklidir; bu modelleri bağlama uyarlayabilmek için değerlendirmek ve analiz etmek gerekir. Gerçekten olmuş bir olayı sadece tek bir sözcük ifade edemez kesinlikle. İçerikleri "Augustinus devrimi"yle ortaya çıkan kombinezonları ve karışımları çok iyi yansıtan belgelerde adaklarla ve cenazelerle ilgili kayıtlar, el sanatları objeleri ve sanat yapıtları en güvenilir işaretleri verir. Egemen dillere ve fatihlerin geleneklerinden gelen unsurlara rağmen, ifadelerdeki türdeşlik, eyaletlerin di-

şarıdan gelen istekler karşısında bireysel ve kolektif stratejilerle tepki verdiklerini gösterir; bu stratejiler Roma'nın üstünlüğünün çekiciliğini, aynı zamanda hiç çaba harcamadan bu dünyanın içinde yer alınamayacağını gösterirler. Daha önce hatırlattığımız gibi (G. Woolf), zamanla yeni bir maddi uygarlık empoze etmiştir kendisini: seramik, anfora, hamamlar, evler... Atıklar yeni beslenme alışkanlıklarının, değişen bir bedensel hijyenin, yeni sosyal ilişkilerin, gelişen zevklerin yansımalarıdır. Hangi sosyal aidiyet içinde olursa olsun, herkes yürürlükteki norm içinde yer almayı istemekte haklıdır: Bu tercih hangi noktaya kadar bundan yararlanacak olan kimseyi değerlendirmeye yardımcı oluyordu ya da, tersine, bu tür çabaları haklı çıkarmıyordu? Sorun bunu bilebilmektir... Bu durumda, çevredeki insanların etkisi Roma'nınkinden güçlüydü. Dolayısıyla, toptan bir reddetme içinde olanların sayısı fazla değildi. Bu, belli bir konjonktür içinde, bireysel ve kolektif bir yorum meselesiydi.

3. Yeni kimlikler. - Şu bir gerçek ki, uygulamalar sonucu ortaya çıkan, "Galya-Roma", "İspanya-Roma", hatta "Yunan-Roma" değil, "Roma"dır: ikili bir aidiyet duygusu, hiçbir zaman açıkça ifade edilmeyen istikrarlı bir kimliği değil, bir geçişi belirtiyordu. Bununla birlikte, hiç kimse gerçek anlamda hareketin dışında kalamamıştır ve bu durum yeniliğin dönüşümlerinin ve ifadelerinin farklılığını açıklar. Öte yandan, "Romalı" olanlar sadece kendi tarzlarında Romalı olmuşlardır, çünkü Romalılık brövesi alma olanağı veren özel bir model yoktu. Siyasal ve hukuksal

entegrasyon ilke olarak sonuna ulaşmış ya da ulaşmakta olan bir gelişmeyi benimsemişti. Tüketim, giyim biçimleri, başka bir dili benimsemek, geleneklerden ve kültürel olarak baskın, miras kalmış düşünme biçimlerinden vazgeçmek anlamına gelmiyordu. Buna karşılık, anadiline ve kültüre bağımlılık her türlü gelişmenin reddedilmesini ve bunların terk edilmesini de gerektirmiyordu. Yunan siteleri elitlerinin durumu üstünde düşünmek gerekir. Genellikle Yunanlıların Yunanlı olarak kaldıkları ve "yabancı düşmanları" oldukları söylenir ve bu görüşü benimseyenlere göre bunun nedeni onların kendilerini eskilik ayrıcalığının sahipleri sanmaları, üstünlüklerine güvenmeleri, kendilerini kimliği son derece güçlü bir kültürün sahipleri olarak görmeleridir.

Bu arada, evrensellik kaygısı içindeki Yunan entelektüellerinin kendilerinin kurdukları tuzaklara da düşülür. Site gerçekleriyle (kendi siteleri ya da övgü düzmeleri istenen siteler) yüz yüze gelen Prusalı Dion ya da Aelius Aristeides düşsel bir Yunan davası savunucusu, direnişçisi değildiler. Yunanlılar savunmaları gereken tavırlar konusunda hemfikir değildi. Hepsi '*polis*'in silinmez mirasına sahiptiler: özgür kendine yeterli toplum, vatanı hak etmenin kabul edilebilir tek biçimi olan Yunanlılar ve siteleri dahil başkalarıyla sürekli rekabet içinde olma eğilimi. Bu anlamda, işlerin yolunda gitmesini engelleyen Roma değildi, çünkü tavrı *polis*'i koruyarak aynı davaya hizmet ediyordu. Plutarkhos olayların gidişatındaki ağırlığını hissettirmeye devam etmek amacıyla çevresindekileri sivil 'magistratus'lukları sahiplenmeye davet ederek yorumlamıştır bunu. Ötekiler Roma'nın efendisini onurlandırmak ve topluluklarının onun

hayırlarından yararlanması için azgın bir rekabet içine girdiler. Yunan sitelerinin elitleri kendilerine yakın buldukları ve kutsal iktidar tanımlamalarından aldıkları dillerini imparatoru ve imparatorluk iktidarını algılamaya uyarlamayı yavaş yavaş başardılar (S. Price).

II. Başkaldırılar sorunu

Burada bilinçli olarak yer vermediğimiz fetih dönemleri dışında imparatorun ve Roma devletinin egemenliğine karşı verilen cevaplar kimi zaman çok sert olmuştur; bu, cevapların mutlaka dile getirilmiş kimliksel bir karakteri ve ayrılıkçı bir amacı olduğu anlamına gelmez. Bununla birlikte, genellikle en şiddetli krizlerin Augustus'un hayata geçirdiği yönetim kurallarına uyarlanma dönemlerinde çıkmış olması da çok ilginçtir.

1. Mali sistemin rolü. - Galya'nın durumu tehlikeleri, tuzakları ve başkaldırıları çok güzel örnekler. Kimi zaman yazılanların tersine, özel olarak bir Galya sorunu yoktu. Galyalılar'ın Romalılar'a sözde "terör" esinledikleri düşüncesi gerçek anlamda yankı uyandırmamıştır. Bağımsızlık dönemi nostaljisi daha fazla direnememiştir, çünkü zorba kabul edilen bir iktidara karşı ne bir Galya cephesi ne de ortak cephe olmuştur. Galya eyaletleri özellikle Ren üstündeki askeri konjonktürlere, aşırı bulunan vergilere ve yönetim ağının -ileri gelenler arasındaki rekabet nedeniyle çoğu zaman kırılganlaşan- elitlerin üstüne yıktığı yeni so-

rumluluklara tepki göstermişlerdir. Vergi ve asker toplama iki hassas konuydu. Faaliyetlerin temelini oluşturan ayrıntılı dökümler, Sezar tarafından bütün Galya için uygun bulunan yıllık 40 milyon sestertiu'sluk vergiyi kesinlikle arttıran Augustus döneminden itibaren kabul edilemez bulunuyordu. İÖ 15'te procurator Licinius'un dolandırıcılık yapması, 21'de Galya sitelerinin (özellikle Treveruslar ve Aeduiler) ayaklanması, 68 - 70 iç savaşları göstermiştir ki, vergi idaresi yöntemleri kesinlikle verginin kendisinin ağırlığından daha önemliydi. Nakit ya da askeri araç-gereç olarak vergi ödemede sitelerin sorumluluğunun ötesinde dökümlerin güncelleştirilmesi ve bir topluluğun kısmen yurttaşların ve sitenin gerçek zenginliğine dayalı borcu arasındaki sapmalar dengesizliklere ve hoşnutsuzluklara neden oluyordu. Tacitus'a göre, Treverusların ve Aeduilerin Tiberius'un bazı ayrıcalıkları kaldırmasından hoşnut olmayan elitleri üzerlerine düşen tüm yükümlülükleri yerine getiremiyorlardı artık: düzenli vergi ödeme güvenceleri, sitenin güzelleştirilmesi ve rahatlığı için harcama yapma, yeni zenginlerin rekabetine karşı koyma, düşmana karşı gençlerin düzenli biçimde askere alınmaları konusunda güvence verme. Birtakım aşırılıklarla ağırlaşan süreç bazı yerel soyluları aşırı borçlanmaya götürüyordu ve bu insanlar adlarına layık bir yaşam süremeyebiliyorlardı. Buna karşılık, 68' deki Vindex ayaklanmasının kökeninde Neron'un vergi konusundaki aşırılıklarının yattığı gerçek olmakla birlikte, olayların arkası ancak sükunete dönüşün mahkûm ettiği, itiraf edilemeyen hırs ve çıkarlara uygun düşen bir iç savaş bağlamında anlaşılabilir. İlkbahar 70 Reims toplantısı Roma ve bir Gal-

ya devleti arasında seçim yapmaya yönelik olarak bütün Galyalılar'ın bir "ulusal konsey"i değildi kesinlikle; bu toplantıya egemen olan konular imparatorun sürekli fikir değiştirmesiyle bağlantılı olarak iktidar boşluğu, misilleme korkusu ve Flavianusçularla Vitellius'un izinde zafere ve masumiyete inanmış olanlar arasındaki karşıtlıktı. Galyalılar örneği sadece bir örnektir. Yaklaşık üç yüz yıllık bir süreyle ilgili olarak analizler yoğunlaştırılabilir ve tipolojiler daha hassaslaştırılabilir. Bu bağlamda, 238 yılındaki Afrika Thysdrus (El-Cem) ayaklanmasından söz etmekle yetiniyoruz; bu ayaklanmanın kökeninde imparatorluk mâliyesinin toprak sahiplerine karşı düşmanca tavrı yatar. "Gençler" ayaklanması sonunda eyalet prokonsülü olarak Gordianus Augustus ilan edildi. Komşu Numidia ordusu ayaklanmayı bastırdı ve intiharı tercih eden hükümdar adayının oğlunu öldürdü. Sonunda, imparator Maximinus bu olayların kurbanı oldu ve yerini Gordianus'un torunu genç III. Gordianus'a bıraktı. Global bir bilanço dikkate alındığında açık seçik iki tip durum ortaya çıkar: bir iç savaşla sonuçlanan durum; başlangıçta talihsiz kurbanlara karşı sert bir bastırma hareketiyle sonuçlacak bir yola götüren başarılara rağmen asileri yalnızlığa mahkûm eden durum.

2. Hoşnutsuzluklar ve çatışmalar. - İmparatorluğun çeşitli noktalarında salgın şiddet hareketleri ortaya çıkar ancak bunlar her zaman silahlı ayaklanmalara dönüşmez. Aniden patlayan ve kesinlikle önceden kestirilemeyen bu şiddet hareketleri iktidar temsilcilerini hazırlıksız yakalıyordu. Roma'da imparator kalabalıkları yatıştırabilmek için

kişiliğinden taviz vermek zorunda kalıyordu. Eyalet sitelerinde genellikle doğal afetlerin ya da kuraklığın neden olduğu kıtlık kimi zaman ayaklanmaya dönüşmekteydi. Gerçek ya da sözde spekülatörler genel valinin himayesine rağmen hedef gösteriliyordu ve saldırıya uğruyorlardı. Köylerde durumdan hoşnut olmayan insanlar, çoğu zaman, özellikle karışıklıkları çıkaranlar asker ya da memur olduklarında, imparatorluk otoritesine başvurarak durumu telafi ettirmeye çalışmışlardır. Yoksulluk, yalnızlık, yasalara uymayı reddetme, yönetimin denetiminin zayıflaması soyguncuların ve hırsızların işlerini kolaylaştırıyordu ve ancak bu olaylar iktidarı ve imparatorun kendisini doğrudan hedef aldığında dile getiriliyordu. Bu anlamda, Germania'dan hareket eden ve 185-187 arasında Galya'yı yağmalayan, daha sonra Roma' da Commodus'u öldürme girişimi başarısızlıkla sonuçlanan asker kaçağı Maternus'un kimi zaman bir keşif gibi takdim edilen başkaldırısı karakteristiktir. "Halk düşmanları"nın kılık değiştirmeleri bu tür girişimlerin dramatizasyonunun önemli unsurlarından biridir. 172 yılında Mısır *Bukoloi* başkaldırısının başlangıcında görürüz bunu. Rahip Isidoros tarafından yönlendirilen bu Nil deltası "sığır çobanları" İskenderiye'yi tehdit ettiler ve komutan C. Avidius Cassius kendilerini büyük zorluklarla yenebildi; Cassius, bir dedikoduya göre, Marcus Aurelius'un tahtının geçici taliplerinden biriydi. Bu işlerde dinsel boyut kendini gösterir ve sosyal bir sorunla (köylerinden kaçan köylülerle birleşmişlerdir bu çobanlar) ve -haydutlar düzenli bir savaşta bir zaferi hak etmiş olsalar da- direniş ve kurnazlığa uygun bir doğal ortamla bir araya gelir. Nedenleri ne olursa

olsun, yöneticilerin tepkisi de gecikir ve bu da hareketin yayılmasını kolaylaştırır. Mısır'da özellikle İskenderiye sürekli şiddet patlamalarına sahne olmuştur. İskenderiye ve Augustus döneminde *boule* yönetimine son veren Roma iktidarı içindeki sürekli çatışmaya Yunan ve Yahudi toplulukları arasındaki anlaşmazlıklar ve de marjinallerin ve dünyadan kopmuş ailelerin körüklediği karışık ve çok kalabalık bir halkın hassasiyeti ekleniyordu.

Din *a priori* olarak Roma İmparatorluğu'nda şiddetli bir çatışmanın kaynağı değildi. Karmaşık yerel geleneklerden çıkmış olan çok farklı kültler kimi zaman yan yana yaşamışlardır. Helenize olmuş ya da olmamış doğu kültleri batıda yaygınlık kazanmış ama yenilik ve tuhaflığın dışında gerçek bir düşmanlık yaratmamışlardır. Afrika, İber Yarımadası, Galya ve Britanya'da Roma öncesi tanrılara tapma olgusu gelişir. Her birey bir şahsiyet olarak tercih ettiği tanrıları yüceltirdi. Roma dini dışındaki dinsel uygulamaların sorumluları ve tapınakları, hiç kuşkusuz, göz altındaydı; ne var ki, Kelt din adamlarına ve insan kurban etme olaylarına resmi yasaklamalar geldiyse de, bu yasaklar her zaman uygulanmamıştır. Kelt dini ve insan kurban etme uygulamaları boş inançlarla ilgiliydi ama dinsel alandaki bu aşırılıklar iktidar için büyücülük kadar tehlikeliydi: gelecekten haber vermeye yönelik etkinlikler ölmesi istenen imparatora karşı meydan okuma olarak kabul ediliyordu. Dinsel suç kavramı vardı kesinlikle: bu suçu ölçüsüz, Roma ve sitelerdeki resmi dine dayanan "tanrıların barışı"na zararlı kabul edilen davranışlar oluşturuyordu. Toplu törenlere katılma mecburiyeti yoktu. Dinsel törenin geçerli kabul edilebilmesi için

bir magistratus ve bir rahibin bulunması yeterliydi. Kim olursa olsun, bir Roma yurttaşının temel rit uygulamalarını bozması ya da bozmaya kalkışması tehlikeli bir suç oluştururdu. "Kabul edilebilir" (S. Price) ve dolayısıyla kabul edilebilir olmayan şeylerin çerçevesini çizmeye yarayan norm ataların dinine sadakatin önceliğini oluşturuyordu. Süre değiştirildiğinde ve Roma yurttaşı olunduğunda '*res publica*'nın ve imparatorluğun büyük tanrıları saygı duyulması gereken ataların tanrıları oluyordu; dinlerinden vazgeçmek zorunda olmayan ama bu tanrılara karşı bir tavır içinde olmamaları gereken Yahudiler için de geçerliydi bu. Roma ilkesel bağlamda hoşgörülü olmamıştır. Dinsel söylem Ateizmin (tanrıların reddedilmesi) dile getirilmesi hakkını dışlıyordu. Din örgütlü bir topluma aidiyetin güçlü bir göstergesiydi; böyle bir toplumda iktidar açık seçik tanımlanmıştı ve görünmeyen efendiler tarafından korunuyordu.

3. Yahudiler ve Hıristiyanlar. - İki toplum arasında çatışmalar olmasına rağmen, Hıristiyanlığın zaferinden sonra Yahudileri karalayan kaynaklara karşın, tarih, bu toplumların Roma'yla ilişkileri söz konusu olduğunda birleştiklerini yazıyor, çünkü Hıristiyanlığın Yahudilikle bağlantılı olmasının dışında iki sistem de Antik dünyaya özgü çoktanrılı bir perspektif içinde yer almazlar, tektanrıcılığa dayanırlar. Daha eski olan, özdeşleştiği bir topluma bağlı ve merkezi kutsal bir yer olan Yahudilik Roma iktidarıyla defalarca çatışmıştır.

Yahudiler ikiye ayrılmışlardı: Babil sürgününden dönüşte yeniden inşa edilmiş ("ikinci tapınak") Kudüs Tapınağı

çevresinde bir araya gelen Judea Yahudileri ve Helenleşmiş, Roma'da, İskenderiye'de, Cyrenaica'da ve Anadolu toplumları içinde ve de imparatorluk sınırları dışında yaşayan *diaspora* Yahudileri. Dinsel alan Yahudiler ve Romalılar arasında birbirlerini anlamamaya kadar varan kinci düşmanlıklara sahne olmuştur. Yahudiliğin ve gelenek ve uygulamalarının tanımı ve bu bağlamda Roma devletinin sözcülüğünü yapan Tacitus'un gözlemlerine göre, Roma elitleri tektanrıcılığı ve Musa dinini anlayamıyorlardı. Öte yandan, bir komplo korkusu egemendir. Tacitus'un gerçeği karikatürize eden ve büyük ölçüde tahrif eden açıklamalarına son derece rahat bir tavırla doğrulamalar ya da kanıtlar getirmesi şaşırtıcı olmadığı gibi Yahudi dinini de gülünçleştirir. Mısır kültlerini ve kutsal hayvanlarını da kapsayan Augustusçu barbarlık ölçütü kutsal varlıklara göre boş inanç ve yanlış yaklaşım düşüncelerini teşvik ediyordu. Tektanrıcılık Roma tanrılarını da inkâr ediyordu. Yahve sadece evrensel egemenliğe adanmış Yahudilerin tanrısıydı. Bu kavramlar Romalılar'a göre sadece kargaşa yaratabilirdi ve Roma'nın gücünün tartışılmasına yol açabilirdi. İÖ 63'te Pompeius "Azizlerin Azizi" olduktan sonra Roma'nın egemenliğine katlanılamıyordu pek. İÖ 6'da, Herodes'in tartışmalı verasetinden sonra, Judea equester eyaletinin kurulması daha da güçlendirmiştir bu reddedişi. Çatışmaların temelinde dinsel olmayan bir egemenlik düşüncesi yatıyordu. Roma yönetiminin keyfi tavrı ve beceriksizlikleri şiddetin patlamasını kışkırttı. Dinsel inançlar savaşı körükledi.

Judea 66-70 ve 132-135 arasında iki büyük olaya sahne olmuştur. Hemen hemen herkesin bağımsız bir Filistin arzu

etmesine rağmen, Yahudiler bölgelerinin dışına atmak istedikleri iktidara karşı birleşik bir cephe oluşturamadılar. Dinsel bölünmeler toplumsal bölünmelere, kişisel düşmanlıklara ve etnik ayrımcılıklara yol açıyordu. İleri gelenler duraksıyorlardı ve alanı Flavius Josephus'un "zelotlar" ya da "dördüncü felsefe" adını verdiği en radikal unsurlara bırakıyorlardı. Savaş, 'procurator'un kışkırtmalarından çıkmıştır. Yayılması, etkili bir tepki göstermeye hazırlıklı olmadan Roma yönetimine kafa tutan isyancıların başlangıç dönemindeki bazı başarılarıyla kolaylaşmıştır. Neron 67' de Vespasianus'u tahtın varisi olarak göstermiştir. Titus' tan yardım alan Flavianus'un Yahudilere karşı bir savaş sürdürmesi ve ayrıca imparatorluğu fethetmek için bir iç savaşı yönlenlendirmesi gerçekten çok şaşırtıcıdır. 70 yılı yazında, Kudüs' ün fethedilmesinden sonra yangında tahrip olan Süleyman Mabedi yok olmuştur. Çoğu zaman olduğu gibi dramın sorumlularını belirlemek zordur ve bir polemik konusudur bu. Yahudilik için yeni bir dönem başlıyordu ve Süleyman Mabedi yoktu bu dönemin başlangıcında. Flavius Josephus Ölü Deniz kıyılarında, *Masada* Kalesi'ndeki kahramanca direnişi selamlar; bu direniş 73'te toplu bir intiharla son bulmuştur. Yaklaşık altmış yıl sonra, Simon Bar-Kosiba (ya da Bar-Kohba) bir İsrail devleti kurma amacına yönelik bir ayaklanma başlatır. Üç yıllık bir dönem çok yavaş biçimlenen bir Roma tepkisinin yanlışlıklarına ışık tutmuştur. İsyancılar arazinin gizlenme olanaklarından yararlanarak direnirler. Bastırma hareketi acımasız olur, Kudüs *Aelia Capitolina* kolonisine dönüştürülür ve eyalete Suriye-Filistin adı verilir. Büyük bir yenilgiye uğrayan Yahudilik zayıflar

ve hayatta kalabilmek için yeniden örgütlenmek zorunda kalır. İmparatorluğun tüm Yahudileri yarım-miskal vergisine (Domitianus döneminden itibaren *Fiscus iudaicus)* tabi olurlar.

Judea olaylarından sonra birçok Yahudi *diasporaya* gitmek zorunda hisseder kendisini. Dağılan Yahudiler arasında en büyük patlama 115-117'de yaşanmıştır: Cyrenaica, İskenderiye, Mısır ve Mezopotamya Yahudileri o dönemde Parthlar'la savaşmakta olan ve Yahudilerle mücadele etmesi için Legatus Q. Marcius Turbo'yu görevlendiren Traianus'a karşı şiddetli bir mücadele verirler. Bu savaşın merkezi, hiç kuşkusuz, İskenderiye'den çok Cyrenaica'dır ve bahanesi de Yahudiler ve Yunanlılar arasındaki bir çatışmadır. Katliamlar ve bastırma hareketi Mısır'daki Yahudi cemaatleri için tehlike çanlarıdır. Tiberius döneminde, Philon zamanında başlayan bir çatışma siyaseti Yahudilerle Yunanlılar'ı ve Roma'yla İskenderiye Yahudilerini karşı karşıya getiriyordu. Yahudilik, Filistin dışında da başarısız olmuş ve Roma iktidarı ve Yahudiliği sadece uzlaşmaz bir ayrılıkçılık gibi gören öteki sosyal grupların gözünde kabul edilebilir özel bir kimlik arayışında yaya kalmıştır. Bununla birlikte, Yahudiler öteki eski halklarla birlikte ulusal din ilkesini, yani tanınan bir siyasal topluluk ve atalar kültü örtüşmesini paylaşıyorlardı. Dolayısıyla, yabancıyı reddetmeleri, Yahudi merkezli bir sekterlik her iki taraftan gelen anlaşmazlıkların ve denetlenemeyen dedikoduların esas nedeni olmuştur. Bu bağlamda, Caligula iktidarında Claudius'un İskenderiyeliler'e mektubuyla uzayan imparatorluk kültü dönemi bir örnek oluşturur. İmparator Gaius, Yahudileri kışkırtarak,

Iamnia'da bir imparatorluk kültü sunağının yıkılmasına tepki gösterip Kudüs Tapınağı'na kendi statüsünü empoze etmek istemiştir. Claudius gerilimler ve ayaklanma tehlikeleri karşısında İskenderiyeliler'e Yahudi kültüne saygı anlayışını kabul ettirmiş ama öte yandan Yahudilere de Helenler'le siyasal eşitlik iddialarından vazgeçmeleri emrini vermiştir. Bilindiği gibi, bu anlaşma pek kalıcı sonuçlar getirmemiştir.

Hıristiyanlık ve imparatorluk arasındaki çatışmalar imparatorluk kültü çevresinde de yoğunlaşmıştır. Yahudi kökenli Hırıstiyanlar uzun süre bir Yahudi tarikatıyla bir tutulmuştur, çünkü yeni dini en önce kabul edenler *diaspora* toplulukları olmuştur. Neron onları 64'te Roma'yı yakmakla suçlamış ve başkentte, Tiber'in ötesinde çok etkin olan Yahudilerle bir çatışma kozunu oynamak istemiştir. Hiçbir hukuksal önlem alınmamıştır ve Hıristiyanlara karşı bir fermanı savunmak da mümkün olamamıştır. Hıristiyanlık doğuda Aziz Paulus'un öncülüğünde erken dönemde gelişmiştir. Onun etkisiyle tarikat "gentiles"e (yabancı, pagan) açılır ve siyasal bir topluluğa aidiyetten ayrılır. Küçük Plinius'un Traianus dönemindeki Pontus Hıristiyanlarıyla ilgili olarak yazdığı ünlü mektupta görüldüğü gibi, bu gelişme Roma normlarından kopuşun işaretidir. Hıristiyan-Yahudi ayrımı Romalı yöneticilerde ve kamuoyunda çok yavaş anlaşılmıştır. III. yüzyıl Hıristiyanların ve Hıristiyanlık kimliğinin ifadesinde belirleyici olmuş ve her çeşit ve uzlaşmaz çatışmanın görüldüğü ilk iki yüzyılın topluluklarından uzak bir kilisenin ortaya çıkışını hazırlamıştır. Çatışmalarda ve işkencelerde devletin ve Hıristiyanların sorum-

luluk payını araştırmak uygun bulunmamıştır. Cemaatler gözle görülür bir biçimde çoğalmıştır ve ne zaman işler ters gitse yöneticiler bu cemaatlere karşı haksızlık etmişlerdir. III. yüzyılda yaşanan bunalımlar, hepsi 212 yılından sonra Roma yurttaşlığına sahip olsalar da, Roma'nın ne yapacağını bilemediği, asimile edemediği, inatçı tektanrıcılara programlı işkenceleri hızlandırdı. Hıristiyanlardan gizli toplantılar yaptıkları için korkuluyordu. Ne zaman ve nerede şiddete maruz kalacakları belli değildi ve iftiralara, ihbarlara kurban gidiyorlardı. Çoğu provokatör ya da isyancı değildi. Tüm sosyal kategoriler temsil ediliyordu bu bünye içinde. Doğuda cemaatlerin gelişmesinin Yahudiliğin çöküşüyle doğrudan bağlantısı yoktur. Traianus döneminde çıkan olaylarda Yahudiler nasıl katledildiyse İskenderiye'de Hıristiyanlar öyle katledildi. 150 yılına doğru, dış gözlemcilere göre, bu iki toplum kesinlikle ayrılmıştı birbirinden. Genel bir durum olmamakla birlikte, din kurbanı olmak aşırıları çok çekiyordu. Aynı şekilde, 177 yılında Lyon'da ve 203'te de Kartaca'da işkence olayları görülmüştür. Lukianos Peregrinus'u bir kinik felsefe yıldızı olarak gösterir; ona göre, Peregrinus, neye mal olursa olsun, şöhrete kavuşmak isteyen biridir ve bu amaçla bir ara Hıristiyanlığı kabul etmiştir. Halk düşmanlarına uygun görülen ceza, evrensel anlamda yayılmış şekli imparatorluk kültü olan imparatorluğun koruyucu tanrılarına saygı göstermeyi reddetmekte direnenleri cezalandırır. Bir insan topluluğuna aidiyetlerini belirtmek amacıyla Hıristiyan "adı'"yla yetinenler ve "idoller"e itaat etmeyenler hakkında 250'de Traianus Decius tarafından çıkarılan ve 257'de Valerianus tarafından uzatılan karar-

name gereği resmi takibat yapılmıştır. Galianus'un bu kararnameyi askıya almasıyla ortam tamamen yumuşadı ve Aurelianus'un da çok genel önlemler almış olduğu konusunda kanıt yoktur. Çok az istisna dışında, imparatorlar Hıristiyanları ne korumuşlar ne de işkence etmişlerdir onlara. İç düzen ve iktidarın çevresindeki tehlikeler çok kesin ölçütler getirmiştir. Din konusunda ve başka alanlarda devlet terörü inançları yok edememiştir. Ceza korkusuyla birçok insan anlaşma yoluna gitmeyi tercih etmiştir. Bağnazların ölüm cezalarına çarptırılmaları uzlaşma zamanını geciktirmiştir. Hıristiyanlar açısından nihai amacın iktidarın fethedilmesi olduğunu sezdiren hiçbir belirti yoktu. Bununla birlikte III. yüzyıl sonunda, "Katolik" toplulukları, Diocletianus kendilerini son bir gayretle hizaya getirmek üzereyken bir kilisenin himayesinde siteler imparatorluğuna adımlarını attılar.

III. - *Externi* (dışarıdakiler) sorunu

Yakın zamana kadar Hıristiyanlığın zaferi ve barbarlığın zaferi ayrılmaz biçimde birbirlerine bağlı gösteriliyordu. Keyfi şematikleştirmelerin reddedilmesiyle "barbarlar" nitelemesinin doğrulanmamış olduğu anlatıldı, çünkü Germenler, Persler, Araplar ve imparatorluğa komşu birçok halk vahşi ve denetlemeyen, örgütsüz sürülere indirgenemiyordu. Ayrıca, bunların tümü birleşmiş değildi ve Tanrı'nın istemiş olduğu Roma İmparatorluğu'nu yıkmayı amaçlamıyorlardı. Sınırların coğrafi farklılığı halkların ve '*externi*'nin çok farklı hırslarının farklılığıyla atbaşı gidiyordu.

1. İmparatorluğun zayıflık belirtileri. - 235-284 arasında imparatorluk sınırları çok açılmış ve çok saldırıya uğramıştır. Siyasal ve askeri rekabetle rahatsız olan imparatorluk tepkisinin zayıflaması zorlukların ve kısa süre sonra da tehlikelerin birikmesini kolaylaştırdı ve imparatorlukta birlik olmamasının farklı bölgelerin yönetimsel ve maddi dayanışmalarıyla uyuşmadığını -ve kesinlikle çeliştiğini- ortaya çıkardı.

İmparatorluğun sınırları Severuslar döneminde kesinleşmeye başladı, ancak bu da Roma'nın savunmaya geçtiği anlamını taşımıyordu. Belli bir hat gibi uzanan bölgeler vardı... Breton duvarları, Hadrianus duvarı, Caracalla döneminde inşa edilen taş Germen-Rhaetia duvarı, Flavianuslar döneminden beri Tuna'yı Karadaniz'e bağlayan toprak Dobruva duvarı. Ren, Tuna ve Fırat ırmak sınırları ırmakları doğal sınırlara dönüştürmüyordu. Bununla birlikte, Rhaetia ve Dacia arasındaki Tuna gerçek anlamda imparatorluğun *ripa* ya da ırmağını oluşturuyordu ve buz tuttuğunda orta ve aşağı çığırında kolayca aşılması mümkün değildi. Bütün ordugâhlar iç ırmaktaydı ve savaş gemileri sürekli devriye geziyordu. Suriye, Arabistan, Mısır ve Afrika'da eyaletler, doğuda çok tehlikeli bir bölge gibi kabul edilmeyen ve halkaları serbest bir "perde"yle denetlenmesi yeterli olan çölleri çevreliyorlardı. Her yerde, uzun zamandan beri kurulmuş olan lejyoner kaleleri bölgeler oluşturuyorlardı ve bu bölgelerin çevresinde çeşitli bölgesel düzenler örgütleniyorlardı. Sınır bölgeleri sakindi ve imparatorluğa dahil edilmişlerdi. En güçlü baskı Tuna'daydı ama imparatorluk Marcus Aurelius'tan beri Ren ve Fırat kıyılarında da bulunan, himaye

edilen halklara dayanıyordu. İç bölgeler ve dış bölgeler şifrelenmiş bir iletişim ağıyla birbirleriyle bağlantı halindeydi. Tuna boyunda, ordu sayesinde kentler refah içinde yaşıyordu. Kuzey İtalya'ya birdenbire başlayan saldırılar, gitgide sıklaşan ve Roma'yı da tehdit eden akınlar, denizden gelen saldırılar, Sahra sınırlarına yeni halkların göç etmesi, Sasani Persleri olan Parthlar'ın yeniden saldırganlaşmaları imparatorluğun üstüne çökmüştü ve gitgide yoğunlaşıyordu. Düşman görünmez olmuştu sanki. Yağmalamalar, yangınlar, kuşatma altına alınan kentlerle girişilen alışılmamış, şaşırtıcı savaşlar görülüyordu, çünkü *a priori* olarak ganimet ve tutsak almaktan başka bir amaç yoktu bu bağlamda. Doğuda Pers Krallığı'nı yeniden askeri düzene sokma çabası Roma ve imparatorlar için zararlı sonuçlar doğurmuştur.

Düşmanların saldırıları bilinçsiz bir eşzamanlılık içinde gerçekleşmeye başladı, imparatorluğun karşı karşıya olduğu zorluklar gedikler açıyordu ve saldırganları bulundukları yerlerde cesaretlendiriyordu. Kaçınılmaz istila-el koyma-iç savaş-tahrip edici akınlar çevrimi ülke bütünlüğüne, sınır bölgelerindeki halkların denetlenmesi siyasetine zarar verdi. İmparatorlar yenilgiye uğradıkları için askerleri tarafından öldürüldüler ya da savaşta öldüler, çünkü bedeli hayatlarıyla ödeyerek örnek olmak durumundaydılar. Severus Aleksandros kararsızlığının ve tembelliğinin kurbanı oldu: Germania ordusu askerleri ayaklandılar ve genç Augustus ve annesinden kurtuldular, Maximinus'u imparator ilan ettiler. Persler'e karşı savaşırken I. Şahpur tarafından yaralanan III. Gordianus Bağdat'ın 40 km. batısındaki Mezike'de öldü. Gotlar'a savaş açan ve iyi bir komutan olan Traianus

Decimus, Aşağı Maesia'da, Dacialılar'ı ve Sarmat Roksolanları yenilgiye uğratan ve Adam-Klissi Amtı'nda gururla yükselen Traianus'un terekesinin bulunduğu yerin güneyinde, *Abrittus'ta* yenildi. 260 yılında, Valerianus Urfa yakınlarında Şahpur tarafından esir alındığında ve Galianus onu kurtarmak için hiçbir şey yapamadığında, imparatorluğun sıkıntısı doruğa çıktı. Postumus'un bölgeyi zorla ele geçirmesiyle (260-269) doğan Galya İmparatorluğu bunun bir sonucudur. Bütün cephelerde savaşamayan ve büyüklüğünün kurbanı olan imparatorluk bölgesel bölünmelere adanmış görünüyordu. Mezopotamya, Agri Decumates, Dada kaybedildi.

2. Karşılıklı tanımama. - Roma İmparatorluğu uzun süredir asimetrik bir dünya görüşüyle yetinmektedir. Tanrıların bahşi olan Roma gücünün birlik içinde olmayan, disiplinsiz, dolayısıyla ciddiye alınmayacak düşmanlarından korkmasına gerek yoktu. Strabon'un dediği gibi, en yakınlardaki halklar çok üstün Roma uygarlığının çekim gücü dolayısıyla yavaş yavaş ve hatta barışçı yollarla, kaygısız, tasasız bir şekilde asimile olmaya adanmışlardı. Uyumsuz seslere hiç kulak verilmiyordu. Tacitus'un Germenler'in bölünmesinin Roma'nın gerçek anlamda rahatlığını ve sükunetini sağlayacağını söylemesinin hiçbir anlamı olmamıştı, birçok başka uyarı gibi bu da ciddiye alınmamıştı. Felsefi düzlemde yozlaşmış ve ruhsuz bir imparatorluk toplumu manzarası kendilerine göre "barbarlık" örnekleri olan ataların basit ve güçlü erdemlerinin nostaljisini besliyordu. Ama barbarlık aynı zamanda imparatorluğun yurttaşların

mutluluğu ve kaosun son bulması için kabul ettiği uygar yaşamın yararlarına ve bu yoldaki çabalara da tanıklık ediyordu. "Barbarlık" hiçbir zaman kesinlikle yok edilememişti. İmparatorluk içinde bile patlamaya hazırdı. Her türlü olanaktan yararlanarak Roma'nın otoritesini yeniden kurmak kabul edilebilir tek çözüm gibi görünüyordu.

Birtakım biçimsel değişiklikler, zamanın haritaları hiçbir şey açıklamıyordu. Alan deneyimleri ve şu ya da bu halkla veya toplulukla somut ilişkiler önemliydi her şeyden önce. Sonuç olarak, yararlanılabilecek bilgiler imparatorluğun sınırlarından uzaklaşıldıkça ve yöntemsel araştırmalar da olmayınca gitgide bulanıklaşıyordu. Tacitus tanıktır buna. Onun gösterdiği özgür Germania Elbe'nin ötesine geçmez ve bu bağlamda yapılan tanımlamalarda halkların sürekli hareketi yoktur; kuzeyden ya da doğudan sürekli akın eden bu halklar gürültü patırtının eksik olmadığı bu yörelerin hassas dengesini bozmaktadırlar. Sürekli yer değiştirmeler yeni bir şey değildi ve III. yüzyılda yeni bir yoğunluk kazanmamıştı: bununla birlikte, imparatorluğun sınırlarına tanınmayan yabancıların dayanmaya başladığına dair belirtiler vardı. Bunlar "Batı Germenleri" (Gotlar, Vandallar, Burgondlar) adıyla tanınıyorlardı, daha etkindiler ve önlerindeki engelleri itiyorlar ya da saf dışı ediyorlardı. Ariovistus'un Süevleri döneminin bir devamı şeklinde gelişen iç göçler sonucu halklar sürekli melezleşiyorlardı ve kendilerini dahi iyi korumak amacıyla gruplar oluşturan, az ya da çok kalıcı "birlikler" kuran (Almanlar ve Franklar) veya eylem birliği yapan (Sarmatlar, Iazyges ve Markomanlar batılı Germenler'in örgütlenmesini etkiliyorlardı. Krallıklar

dış halkların siyasal uyarlanmasını etkili bir birleştirici unsur olarak kabulleniyordu. Germenler'in ilerleme, gelişme gösteremedikleri, kabileler halinde, bölünmüş durumda kaldıkları ve bunların Roma'yla güç dengesini kesinlikle değiştirememiş oldukları gibi bazı görece ifadelere rağmen, bu konuda ayrıntıları dikkate almak daha uygundur: imparatorluğun dışında kalan halklar III. yüzyılda Roma iktidarını ele geçirmeyi düşünmemişlerdir ama onu zayıflatmaya çalışmışlardır kesinlikle ve gerçekleştirdikleri saldırıların etkili olduğunun da bilincinde olmuşlardır. Güçlerine göre taktikler geliştirmişlerdir. 238'de Kral Cniva'nın Gotları Heruller ve Alanlar'la birleşerek imparatorluğun Tuna sınırlarına akınlar düzenlediler. Romalılar'a göre bunlar "İskit savaşlarıydı" (Deksippos); bu, Baltık ve Karadeniz arasındaki son jeopolitik verilerden haberdar olmamaktı. Doğudaki ve Afrika'daki çöl bölgelerinde meydana gelen değişmeler Roma askerlerinin alışmış olduğu geleneksel dengeleri bozuyordu. Bavarlar gibi yeni gelenler sözgelimi Nobadlar, Blemmyes, Mağripliler gibi daha iyi örgütlenmeye kararlı halklara uyuyorlardı.

Roma'yı temsil etme bağlamında yapılan hatalar Germen kökenli halklardan asker alma yöntemiyle düzelmemiştir. Bu yolla oluşturulan birlikler *numeri* kategorisine giriyordu: piyade sınıfı içinde yer almayan ne de kanatlarda görev yapan ama düşmanların savaşma biçimine adapte olabilmeleri nedeniyle oluşturulan yardımcı birlikler. Eski bir uygulamaydı bu çünkü ikinci Pön Savaşı'nda Numidia ve Mağrip süvarilerinden bu şekilde yararlanılmıştı. İmparatorlar, III. yüzyıl savaşlarından önce, büyük olasılıkla, hiç

ayrım gözetmeksizin dünyanın her yanından gelen elçileri kabul ediyorlardı. Tüccarlar, serbest kalmış mahkûmlar bilgi verebiliyorlardı. Her şey Roma için hiçbir ciddi tehlikenin olmadığı inancı içinde olup bitiyordu sanki. Pers Krallığı Parth mirasıyla karıştırılıyordu. Zorba bir yönetime itaat etmeye alışmış, boyun eğmiş ve korkak, rahat bir yaşam içinde gevşemiş halklar... Roma yönetimi bu inanç içindeydi genellikle ve yeni Pers hanedanının krallığı güçlendirmiş olduğunu görmek istemeyerek rahatlıyordu. Şahpur prestij başarılarıyla yetindi. O da Roma gibi kesin bir zafer için gerekli koşullardan yararlanmıyordu. Amansız bir savaş saplantısı içinde olan imparatorluk Persler'e karşı üstünlüğünü göstermek istedi ve bunu da başarmış göründü. Buradaki hakim ve doğu sorunuyla kısıtlı olmayan anlayış, yenilgiyi kabul etmeme ve fetihçi bir zihniyete geri dönüş, bütün beklentilerin tersine, kesinlikle imparatorluğun korunmasını amaçlıyordu, insanüstü bir amaçtı bu... Kaynaklar amaç ve tavırı övseler de bu insanüstü özelliği kabul etmişler ve üstünde durmuşlardır.

3. Dışlama ve kabul. - Resmi olarak "barbarlar"la uyuşmak söz konusu değildi. Köyler yakılmıştı, alınan çok sayıda esir köle yapılmıştı, boyun eğdirilen halklar geldikleri yerlere dönmeye zorlanmışlardı. Tacitus'a göre, imparatorluğun kuruluşundan beri Romalılar uzun sürmesi mümkün olmayan bir huzuru bağışlarla, yardımlarla satın alma konusunda tereddüt etmediler. 180 yılında Herodos gibi kendi kendisinin kurbanı olan ve Tuna'nın ötesine bir Markoman eyaleti kurmak istemiş olan babasının siyasetini izle-

yen Commodus, tersine, düzenli biçimde buğday verme ve asker sağlama yoluyla gösterilen bağlılık işaretleriyle yetinmeyi tercih etti. Sonucundan emin olmamakla birlikte, önlem olarak müstahkem mevkiler inşa ettirdi. Roma orduları askeri açıdan güçlendi, savaş koşullarına göre taktikler ve silahlar geliştirdiler. Eğitimli ve deneyimli komutanlar ve yardımcıları zaferin kendilerinden kaçtığı imparatorlara da zararlı olan bir direnç ve karşılık verme anlayışı geliştirdiler. İmparatorluk bir yandan geleneksel sınırları denetleme amacıyla elindeki güçleri muhafaza ederken, Galianus döneminden başlayarak, imparatorluk görevlilerine bağlı bir "sefer ordusu" (*comitatus)* kurdu. Sefer gereksinimlerini karşılama amacıyla birliklerden ya da taktik olarak bir araya gelmiş sancaklardan oluşan bu ordunun çekirdeği değişmiyordu ve aciliyet durumuna göre cepheden cepheye gidebiliyordu. Bu ordu, aynı zamanda, Augustus için, sürekli etkinliği içinde, askerlerin desteğini kazanmak isteyen uyanık rakiplerinin cesaretini kırma yolunda meşru bir araçtı. Her durumda, orduların yeniden örgütlenmesi Roma'yı ayağa kaldırmış ve "barbarlar"ı Roma dışına atma iradesini güçlendirmiştir. Kuzey İtalya sükunete kavuşmuş ve Galianus iktidarı zorla ele geçirmek isteyen ve rolü ve etkinlikleri zaman zaman hoş görülen ama bir süre sonra İmparatorluğa zarar vermeye başlayan Postumus'u uzaklaştırmak için harekete geçmiştir. 269'da, II. Claudius, Yukarı Maesia'daki *Naissus*'ta (Niş) Gotlar'ı yendi. Aurelianus'un Tuna'nın güneyine, Daçya'ya çekilmesinin amacı *externi*'nin saldırılarına daha güçlü karşı koyabilmek için kaçınılmaz olan kayıpları belli ölçüde dengeleyebilmekti. Bu imparator do-

ğuda Palmyra'nın egemenliğine son verdi. İmparatorluğun direnci yeni saldırıları engelleyemedi. 275-276'da, Augustus olan Probus Roma'da askeri güçlenmeyi yeniden hızlandırdı.

Probus aynı zamanda yabancı halklardan çok sayıda asker de aldı orduya. İmparatorluk bu yola krizlerden çok önce başvurmuştu. Bu olguyu açıklamak için "sürgün" sözcüğü uygun düşmez, çünkü askere alınanlara maaş ödeniyordu, bunlar Romalı subaylar tarafından eğitiliyor ve yönlendiriliyorlardı ve Ren bölgesi Breton birliklerinden birinin içinde kesinlikle yer almış olan "deditices" sözcüğünü açıklamak zordur, bu bağlamda başka bir örnek yoktur: bu *dediticii Aleksandriani*'nin gönüllü olarak Severus Aleksandros'a en azından biçimsel olarak tabi olmayı kabul etmiş ve Roma'ya ihanet etmememe sözü vermiş olmaları mümkündür. Genel bir durum söz konusu olamaz bu bağlamda. İmparatorluk dışından gelen askerler Roma yurttaşlığına sahip olabilecek gezici askerlerdi. Sınırların askeri denetimiyle görevlendirilmeleri toplu ya da özel bir görev değildi. Tacitus Britanya'daki yardımcı birliklerde görev alan Usipiler'den söz eder. Augustus döneminde Aşağı Ren'e gelen Batavlar yeni toprakların fethinden önce Germanicus ordusunda görev yapıyorlardı. Bu askerleri nitelemeye yönelik, kabilelerden gelen *gentiles* sözcüğü Mağripliler ya da Bretonlar için kullanılırdı. Bu çeşitli halklar, nerede olurlarsa olsunlar, Romanın denetimi altındaydılar ve *cliens* gibi imparatorun *'fides'i* içinde yer almışlardı. Roma ordusunda görev alabilmenin koşulu buydu ve her zaman mümkün olabilen istisnalar dışında başka türlü olması da düşünülemezdi. *Augustus Tarihi* adlı yapıta inanacak olursak, Pro-

bus'un tercihini bu zihniyet içinde görmek gerekir: 16.000 Alman'ın askere alınması ve Britanya'da yeniden düzenin sağlanması için Vandallar'ın da görevlendirilmesi. "Barbarlar"ın sefer ordusuna alınması III. yüzyıla ters bir olgu gibi görünüyor.

Roma ordusunun yardımcı birliklerinde hizmet vermek, dışarıdaki halkların imparatorluk bünyesine alınmasının yöntemlerinden biri olmuştur sadece. Eski bir modeli esas alan III. yüzyılın ikinci yarısının imparatorları "barbarlar"ı toplu olarak imparatorluğa yerleştirdiler: Agrippa'nın Ubiler'i ve Tiberius'un da Sikambralar'ı yerleştirmesi gibi. Legatus T. Plautius Aelianus Silvanus, *Tibur* (Tivoli) sitesindeki yurtluğunda bulunan anıtmezarı için hazırlattığı metinde, Neron döneminde Tuna ötesinden gelen yüz bin aileyi Maesia'ya yerleştirmekle övünür. Buna karşılık, halklar vergi ödemeye razıydılar. Burada söz konusu olan, Maesia'nın fethi ve barışa kavuşturulmasıydı, bu aynı zamanda tanınmayan bazı kralların ilk kez Roma'ya sadakatlarını bildirmiş olmalarını da belirtir. Plautius Silvanus yıllar boyunca biriktirdiği ve hak ettiği liyakatiyle yoğun çalışma ve gayret gösterme zihniyetini getirmiştir. Onun dönemine kadar genellikle diplomasi ve biraz gösteriş yetiyordu çıkar sağlamak için. "Barbarlar"ı getirmenin amacı onları yerleşik yaşama alıştırmak, imparatorluk arazilerini kullanmalarını ve değerlendirmelerini sağlamaktı. Askeri kriz döneminin bütün "barbarlar"ı imparatorluğa zararlı olabilecek uzak seferlere çıkıp yarar sağlamak peşinde değildiler. Birçoğu Roma bölgesine yerleşmek istiyordu ve bunların bir bölümü de geçmişi ve kendilerinden önce oralara yerleşmiş olan

yakınlarını arıyorlardı. Germen kolonları ya da başka kolonlar köylü-askerler değildiler. Bunlar kesinlikle çok kısa sürede resmi birliklere entegre olan bir asker deposu oluşturdular ve komutanların gönderdikleri her yere gidiyorlardı dövüşmeye. Her durumda, içeriği analiz edilmesi ve ayrıntılı biçimde incelenmesi gereken Roma ordusunun erken dönemde "Germenleşmesi"nden söz etmekten kaçınıyoruz. Franklar, Şamavlar, Frisonlar, Carpeler, Geder, Bastarneler, Sarmatlar Kuzey Denizi'nden Karadeniz'e kadar imparatorluk kıyılarındaki yağmalanmış toprakları işgal etmeye başladılar. Her şeye rağmen, 238-284 arasında olup bitenlerin dökümünü yaparken "barbar istilaları" ifadesi kullanılmamaktadır artık. Ortada çok kesin bir amaç olmadan Roma imparatorluğunu taciz etıne süreci başlatılmıştır. İmparatorluk buna ancak belli bir süre sonra tepki verebilmiş ve ancak kendisini bu duruma iyice uyarlayabildikten sonra kendine gelebilmiştir. Ve sonuçlar kısa süre sonra ortaya çıktı: *externi* açısından Roma uzun bir rahatlama dönemine girdi ancak uyanık durması gerektiğinin de bilincindeydi bu konuda.

Mekânsal yayılma, hiç kuşkusuz, Roma'nın gücü ve rakipsiz egemenliği için bir handikap olmuştur. Vergi kisvesi altında sosyal şiddet, etnik ve dinsel çatışmalar imparatorluk otoritesini en küçük ve ciddi bir tehlikeye karşı uyanık olmak zorunda bırakıyordu. İmparatorlar kuvvete başvurmanın tek etkili çare olduğuna inanınışlardı ve çıkarlarının orada olduğunu gördüklerinde de asla çekinmemişlerdir kuvvete başvurmaktan. Kurumların sürekliliği, şehirciliğin daha önce yakalanamamış bir düzeye ulaşması, elitlerin di-

namizmi ve imparatorluk içinde dolaşım kolaylıkları rahat ve yararlı ilişkileri elverişli kılıyordu. İmparatorluk kültü Roma İmparatorluğu'nun kurulmasına öncülük eden kutsal himayeyi bütün toplumlara çekiyordu. Eyaletlerde valiler ve imparatorların yardımcıları lejyonlarla birlikte halkları sürekli denetliyorlardı. İmparatorluğun sadece düşmanları yoktu; sadece dostları ve dalkavukları yoktu. Tacitus, tutarlı bir Stoacı olarak, her şeyden çok vazgeçmekten ve çekingenlikten korkuyordu. Her durumda, imparatorluğun, kendisini iç savaşın ve bölünmenin rahatlığına bıraktıkça kendi kendisinin düşmanı olduğunu açık seçik görmüştü. K. Kavafis, şiirinde, barbarların yorgunluk ve bitkinliğe karşı bir tür çözüm olduğunu söyler. Dinamik ve düşsel unsurlar kaybolmamıştı. İktidar kendisini saydırabildiği sürece olabilecek hiçbir şeyden korkmamak gerekiyordu. Sabırla kurulan ve güçlü bir temele oturtulan imparatorluk kesinlikle birdenbire çökme tehlikesi içinde değildi. Eşitsizlikler Roma ya da Romalılaşmış topluluklara özgü değildi. Merkezkaç güçler aynı yöne doğru çekmiyorlardı. Yerel özerklik, siteye bağlılık uyarlanarak gelişiyordu. Yenilmez dünya gücüne ait olma duygusu, yaşadığı olaylardan güçlenerek çıkıyordu.

SONUÇ

Roma İmparatorluğu'nun tarihi canlı ve günceldir. Tarihsel düşünce için uyarıcı olan çağdaş bir Amerikan emperyalizminin varlığı bu düşüncenin nedeni ve modeli olamaz. Hiç kuşkusuz, hangi uzmanlık alanında çalışırsa çalışsın, tarihçi gözünün önündeki şeyleri görmezlikten gelemez ama onun görevi aynı zamanda olaylara belli bir mesafeden bakmak, farklılıkları saptamaktır ve, hiç değilse, tarihin abartılı ve saptırılmış biçimde kullanılmasını engellemek amacıyla yapmalıdır bunu. Vakanüvislik araştırmayı kısıtlayabilir ve zararlı olabilir ona. Tarihçinin ele aldığı ve üstünde çalıştığı konuyla bağıntılı bir eleştiri gereksiniminin hizmetinde olduğunda bir tevazu ve ihtiyat okuludur. Roma imparatorluğu'nun güncelliğinin özelliği şudur: bugün bu konuda yapılan araştırmalar göstermektedir ki, vakanüvisliğin bilim konusunda (Latince ve Yunanca yaşayan dillerdir çünkü yazıtlar ve papirüsler aracılığıyla her yıl yeni sözcükler ortaya çıkmaktadır), yeni alanların araştırılması konusunda, yorum ve yorumların yenilenmesi alanında küresel eğilimler gösterir.

Roma'nın dünya egemenliğinin tarihi ne müthiş bir başarı ne de kaçınılmaz bir başarısızlıktır; her şeyden önce, başka imparatorluklara göre çok özel bir durum olan zamanın bir ürünüdür. Ayrıca, imparatorluk yapısı, yeni ve etkili bir yönetim biçimi arayışı içinde, bir alandan başka bir alana eşitsiz ve kesintili bir biçimde mirasları ve öncelemeleri de içinde barındırdığından birtakım uygun şemalara da direnir. Augustus'un yeni örgütlenmesi farklı ve şaşırtıcı siyasal, sosyal, kültürel ve dinsel gelişmeleri destekleyen bir barış ortamı getirmiştir. Modern devlet, tanrının himayesindeki monarşi, özgürlüğün kaynağı yurttaşlık düşüncesi, özel ve kamusal alan arasındaki ilişkiler sorunu, yabancıların entegrasyonu, hukuk ve adaletin önemi, yönetimsel ve askeri etkinlik araştırmaları, iktidarın hizmetindeki yazıdan sistematik biçimde yararlanma... Bütün bunlar göstermiştir ki, atılan tohumlar verimli olmuştur ve Roma tarihinin her dönemdeki büyüleyiciliğinin damgası da derin ve süreklidir. XXI. yüzyıldan bakıldığında, Roma İmparatorluğu'nun egzotizmi gene gerçektir. İçinde barındırdığı toplumlar, insani ve kutsal güç, mutluluk, kader, ortak yaşam, gelişme, ölüm konusunda bizim gibi düşünmüyorlardı. Akıl, gücünü eylemden, pratikten, deneyimden alıyordu.

Burada üstünde durduğumuz dönem, sonunda ciddi biçimde tehdit edilen ama bu tehditlere kahramanca direnebilen emperyal güç dönemidir. İmparatorluğun dışında ve içinde yeni güçler, yeni iktidarlar ve yeni sosyal ve siyasal örgütlenme biçimleri empoze etınek amacıyla sürekli saldırılar düzenlemişlerdir. Roma yöntemleri, gündelik gerçekler, kimilerinde adaletsiz ve katlanılmaz buldukları bir ege-

menlikten vazgeçme eğilimini ortaya çıkarıyordu. Sırtından hançerlenmeyen, telafisi mümkün olmayan kötülüklerle kemirilmeyen, gerçekten anakronik, güçlü bir birlik ilkesinden yoksun, bilinen dünyanın uzun ve belirsiz egemenliği konusunda sürekli olarak ve çok eskiden beri beslediği bir rekabetin ve aynı zamanda toplulukların inatla özgürlüklerine bağlı olmalarının kurbanı olan Roma İmparatorluğu çok yavaş kaybolmuştur.

KAYNAKÇA

Andreau J., *Banque et affaires dans le monde romain, IVe siecle av. J.-C. – IIIe siecle apr. J.-C*, Paris, Le Seuil, "Points H285", 2001.

Beard M., North J., Price S., *Religions of Rome, vol. 1: A History, vol. 2: A Sourcebook*, New York, Cambridge University Press, 1998.

Belayche N. (yöneten), *Rome, les Cesars et la Ville aux deux premiers siecles de notre ere*, Rennes, PUR, 2001.

Carrie J.-M., Rousselle A., *L'Empire romain en mutation des Severes à Constantin, 192-337*, Paris, Le Seuil, "Points H221", 1999.

Chastagnol A., *Le senat romain à l 'epoque imperiale. Recherches sur la composition de l'Assemblee et le statut de ses membres*, Paris, Les Belles Let-tres, "Histoire", 1992.

Christol M., *L'Empire romain du IIIe siecle. Histoire politique, 192-325 apres J.-C.*, Paris, Ed. Errance, 1997.

Chouquer G., Favory F., *L'arpentage romain. Histoire des textes, droit, techniques*, Paris, Ed. Errance, 2001.

Coarelli F., *Guide archeologigue de Rome*, Paris, Hachette Littératures, Fra. çevirisi, 2001.

Cosme P., *L'Etat romain entre eclatement et continuité. L'Empire romain de 192 a 325*, Paris, Seli Arslan, 1998.

Ferrary J.-L., A propos des pouvoirs d'Auguste, *Cahiers du Centre Gustave Glotz*, 12, 2001, s. 101-154.

Goldsworthy A., *Les guerres romaines, 281 av. J.-C. – 476 apr. J.-C.*, Paris, Ed. Autrement, "Atlas des guerres", Fra. çevirisi, 2001.

Humbert M., *Institutions politiques et sociales de l'Antiquité*, Paris, Dalloz, 6. baskı, 1997.

Inglebert H., (der.) *Ideologies et valeurs civiques dans le Monde romain. Hommage à Claude Lepelley*, Paris, Picard, 2002.

Jacques F. ve Scheid J., *Rome et l'integration de l'Empire, 44 av. J.-C. – 260 apr. J.-C., t. 1 : Les structures de l'Empire romain*, Paris, PUF, "Nouvelle Clio", 1990.

Le Bohec Y., *L'armée romaine sous le Haut-Empire*, Paris, Picard, gözden geçirilmiş 3. baskı, 1998 [1989].

Le Roux P., *Le Haut-Empire romain en Occident d'Auguste aux Severes*, Paris, Le Seuil, "Points H219", 2. baskı, 2003.

Le Roux P., La romanisation en question, *Annales Histoire, Sciences sociales*, 59, 2004, s. 287-311.

Lepelley C., *Rome et l'integration de l'Empire, 44 av. J.-C. – 260 apr. J.-C., t. 2 : Approches regionales du Haut-Empire romain*, Paris, PUF, "Nouvelle Clio", 1998.

Loriot X., Nony D., *La crise de l'Empire romain, 235-285*, Paris, Armand Colin, "U", 1997.

Mac Mullen (R.), *La romanisation à l'époque d'Auguste*, Paris, Les Belles Lettres, "Histoire", Fra. çevirisi, 2003.
Martin J.-P., Chauvot A., Cébeillac-Gervasoni M., *Histoire romaine*, Paris, Armand Colin, "U", 2001.
Méléze-Modrzejwski J., *Les juifs d'Egypte de Ramsès II à Hadrien*, Paris, Armand Colin, "Civilisations U", 1991.
Millar F., *The Emperor in the Roman World, 31 BC- 337AD*, Londra, Duck-worth, 2. baskı, 1992.
Nelis-Cl'ment J., Les beneficiarii : *militaires et administrateurs au service de l'Empire (Ie s. av. J.-C. – VIe s. apr. J.-C.)*, Bordeaux, 2000 (Ausonius--Etudes, 5).
Nicolet C., *L'inventaire du monde. Géographie et politique aux origines de l'Empire romain*, Paris, Fayard, 1988.
Price S., *Rituals and Power. The Roman Imperial Cult in Asia Minor*, Cambridge, Cambridge University Press, 1984.
Sartre M., *L'Asie Mineure et l'Anatolie d'Alexandre a Dioclétien. IVe siecle av. J.-C. – IIIe siecle apr. J.-C.*, Paris, Armand Colin, "U", 1995.
Sartre M., *Le Haut-Empire romain. Les provinces de Mediterranee orientale d'Auguste aux Sévères*, Paris, Le Seuil, "Points H220", 1997.
Scheid J., *La religion des Romains*, Paris, Armand Colin, 1998.
Tarpin M., Roma Fortunata. *Identité et mutations d'une ville éternelle*, Dijon-Quétigny, Ed. In Folio, 2001.
Van Andringa W., *La religion en Gaule romaine. Piété et politique (Ie – IIIe siècle apr. J.-C.)*, Paris, Ed. Errance, 2002.
Veyne P., *La societe romaine*, Paris, Le Seuil, "Points H298", 2001.

Wolff C., *Les brigands en Orient sous le Haut-Empire romain*, Roma, 2003 (CEFR-308).
Woolf G., *Becoming Roman. The Origins of Provincial Civilization in Gaul*, Cambridge-New York, Cambridge University Press, 1998.
Woolf G., *Cambridge Illustrated History of the Roman World*, Cambridge, Cambridge University Press, 2003.

KÜLTÜR KİTAPLIĞI

1- **SOKRATES**, Louis-Andrė Dorion, Mart 2005
2- **NAPOLĖON**, Thierry Lentz, Mart 2005
3- **BİLİM-KURGU**, Jacques Baudou, Mart 2005
4- **ANADOLU UYGARLIKLARI**, Marc Desti, Nisan 2005
5- **PSİKANALİZ**, Daniel Lagache, Nisan 2005
6- **SOSYAL BİLİMLER**, Dominique Desjeux, Nisan 2005
7- **HİTİTLER**, Isabelle Klock-Fontanille, Mayıs 2005
8- **SOSYAL PSİKOLOJİ**, Jean Maisonneuve, Mayıs 2005
9- **YUNAN MİTOLOJİSİ**, Pierre Grimal, Mayıs 2005
10- **EMPRESYONİZM**, Marina Ferretti Bocquillon, Haziran 2005
11- **MEZHEPLER**, Nathalie Luca, Haziran 2005
12- **ŞARABIN TARİHİ**, Jean-François Gautier, Haziran 2005
13- **FELSEFE AKIMLARI**, Dominique Folscheid, Temmuz 2005
14- **JEAN-PAUL SARTRE**, Annie Cohen-Solal, Temmuz 2005
15- **HAÇLILAR**, Cecile Morrisson, Temmuz 2005
16- **İNGİLİZ EDEBİYATI**, Jean Raimond, Ağustos 2005
17- **ÜNİVERSİTELERİN TARİHİ**, C. Charle & J. Verger, Ağustos 2005
18- **CAZ**, Lucien Malson & Christian Bellest, Ağustos 2005
19- **TAPINAK ŞÖVALYELERİ**, Regine Pernoud, Eylül 2005
20- **ÇAĞDAŞ SANAT**, Anne Cauquelin, Eylül 2005
21- **BİLİM TARİHİ**, Pascal Acot, Eylül 2005
22- **DİNLER**, Paul Poupard, Ekim 2005
23- **ANTROPOLOJİ**, Marc Auge & Jean-Paul Colleyn, Ekim 2005
24- **KAPİTALİZM**, Claude Jessua, Ekim 2005
25- **BLUES**, Gerard Herzhaft, Kasım 2005
26- **NIETZSCHE**, Jean Granier, Kasım 2005

27- **JEOPOLİTİK**, Alexandre Defay, Kasım 2005
28- **RUS EDEBİYATI**, Jean Bonamour, Mart 2006
29- **BİLİM FELSEFESİ**, Dominique Lecourt, Mart 2006
30- **BUDACILIK**, Henri Arvon, Mart 2006
31- **BABİL**, Beatrice Andre-Salvini, Nisan 2006
32- **FANTASTİK EDEBİYAT**, Jean-Luc Steinmetz, Nisan 2006
33- **ANKSİYETE VE KAYGI**, André Le Gall, Nisan 2006
34- **ÇOCUK PSİKOLOJİSİ**, Olivier Houde, Mayıs 2006
35- **SCHOPENHAUER**, Edouard Sans, Mayıs 2006
36- **ANTİK MISIR**, Sophie Desplancques, Mayıs 2006
37- **VİKİNGLER**, Pierre Bauduin, Haziran 2006
38- **VAROLUŞÇULUK**, Jacques Colette, Haziran 2006
39- **SANAT TARİHİ**, Xavier Barral I Altet, Haziran 2006